

Liget

2021-3
március

TARTALOMJEGYZÉK [XXIV. évfolyam 3. szám]

Csongor Andrea NO, HA VOLT, HÁT EL IS MONDOM...	4
Nacsinák Gergely András EGY BIZONYOS ÁRNYALAT	12
Lendvai Zalán SZŰK JÁRDÁN A VÁROSBAN; KÉT VERÉB	20
Kállay Kotász Zoltán KOPOGÁS; VÖRÖS ÉS FEHÉR	24
Fenyő Ervin A DÖBLINGI TÉBOLYDA	28
Kállai Katalin KOR RAJZ NÉLKÜL	47
Bíró Judit BON VOYAGE! CSÁ! IZGI VOLT!	49
VISZONTLÁTÁS	
Fábián Annamária LADY MACBETH ÉL –	67

SZÖVEGFORRÁSOK ÉS FORRÁSSZÖVEGEK

Kiss Lajos András | **RAGÁLYOK KORA –**

84

TÖPRENGÉSEK RENDKÍVÜLI ÁLLAPOT IDEJÉN [1]

KISS LAJOS KÖNYVÉHEZ

Tallár Ferenc | **APOKALIPSZIS MOST?**

103

Kállay G. Katalin | **A HÉTKÖZNAPI ÉLET MINT MŰALKOTÁS**

130

Kiadja | Liget Műhely Alapítvány
1122 Budapest, Kissvábhegyi út 4-6.
info[kukac]ligetmuhely.com

ISSN 1789-4980

Alapító szerkesztők | Levendel Júlia, Horgas Béla
Felelős szerkesztő | Horgas Judit
Tervezőszerkesztő | René Margit
Főmunkatárs | Szirmai Panni
Olvasószerkesztő | Bognár Anikó
Tudományos lektorok | Kiss Lajos András, Victor András

Csongor Andrea

NO, HA VOLT, HÁT EL IS MONDOM...

ROMA/CIGÁNY MESÉK

2021-03-09 | ESSZÉ, MESE

Szasz, kaj nasz, vagyis hol volt, hol nem volt, így kezdődik a roma/cigány mese. A meséken keresztül bepillantást nyerhetünk a kultúrájuk értékeibe, gondolatvilágába. Életvezetési útmutatásként, példázatként sugallják, milyen viselkedési forma vezet célra, és melyik jár kudarccal.

A mesék nagyon eltérő jellegzetességeket mutatnak különböző kultúrákban, hiszen kitalálók más-más tapasztalatokat, tudást gyűjtöttek össze, és eltérő bölcsességet akarnak átadni. Ha eltérő a túlélési stratégia, másról szólnak a mesék is. A kívülálló számára

meglepő lehet a történetvezetésük, és szokatlan tanulságokhoz vezetnek. Maga a szerkezet is árulkodik az adott nép látásmódjáról, mert bár ugyanabban a világban élünk, abból más-más valóságokat teremtünk, és az határozza meg mindennapjainkat.

A Magyarországon élő cigány nép nem egységes, a roma vagy cigány szó használata saját köreikben is eltérő, a romungrók inkább cigánynak nevezik magukat, az oláh cigány és a beás cigány csoport szívesebben használja a roma szót, mely lovári eredetű, és embert jelent.

szakrális szertartás

Tarka világ a romani meséé, akár a pompás színvilágú, bonyolult mintázatú rózsás nagykendő. A roma/cigány mesének nagy szerepe volt és van a roma/cigány nép önazonosságának megteremtésében, megőrzésében és szerepe lehetne az újrateremtésében is. Alapvetően felnőtt műfaj, és a közösségben kifejezetten a férfi feladata a mesélés. Ebben a társadalomban a történetmondásnak egyfajta rangot ad, hogy a férfi birtokolta a tudást. A történet tudójának ebben a viszonyban hatalma, kontrollja volt a közösség felett, ám egyben alázasatosan szolgált is. Ez nem az édesanya által könyvből olvasott esti mese pizsamás gyerekeknek. Szinte szakrális szertartás. A roma/cigány közösségben szokás volt este tüzet rakni, körülülni, a falu szélén, „ahol minden út véget ér”. A jó mesélő ilyenkor ajándékot is kapott, krumplit, bort, pálinkát, cigarettát hozott a hallgatóság. A mesélés különleges tisztségnek számított, a jó mesélők messze földön híresek voltak, és a mesélés rítusához időnként zajkeltő eszközöket, hangszereket is használtak. A mesélés korántsem volt ülőmunka, a mesélő állva, gesztikulálva adta elő a kanyargós-ízes történetet. A tipikusan roma/cigány hagyomány, a napokig tartó halotti virrasztás sem telhetett el mesélés nélkül, ilyenkor több mesemondó és zenész váltotta egymást. A roma/cigány virrasztásnál szigorú sorrendje volt annak, hogy a rokonsági foktól függően ki melyik napon virraszthat, a mesélőket pedig ismertségük szerinti sorrendben kérték fel az éjszakai virrasztásra. Az első éjszaka a szűk családé és a legismertebb mesemondóé volt.

A roma/cigány mese fantáziadús műfaj, bővelkedik fordulatokban, nem várt eseményekben. Kedvelt eleme az átváltozás. Soha nem restell térben és időben ugrálni, burjánzó képi világa a természeti közelség és hűség jegye, nem hazudik, nem kendőz (mégoly tarka kendővel sem), és nem szépít. Szókimondó, olykor vaskos is. Nevén nevezi a dolgokat, hiszen elsősorban felnőttekhez szól. Jellemzően váltogatja a magyar és roma/cigány szavakat, illetve a magyar szót roma/cigány nyelven ragozza, és fordítva. Pl. a lovári „rovel” (sír) szót minden további nélkül magyar raggal használja: „rovázik”. Gond nélkül kever régmúlt időket idéző szavakat teljesen újszerű fogalmakkal, és nem törekszik egységre: a szórakoztatás, az elvarázsolás a célja. A rokka mellett itt bármikor felbukkanhat

egy mobiltelefon, és a logikát sem tartja senki nélkülözhetetlennek, minél tarkább a történet, annál jobb. A jellemző magyar meseelemek és szófordulatok egy részét itt is megtalálhatjuk – pl. gyelasz, mendelijasz (mentek, mendegéltek), de jóval szabadabban kezeli a lehetőségeket. Nem biztos, hogy oda érnek, ahova elindultak...

interaktivitás

A próbákat nem kell mindig kiállni, és nem mindig a legrátermettebb fiú nyeri el a királykisasszony kegyeit. Mivel inkább szóbeli műfajként működik, a mesélő rengeteg változtatási lehetőséggel rendelkezik, akár pillanatnyi hangulata miatt, akár a hallgatóság bekiabált kéréseire reagálva. A roma/cigány mese kifejezetten interaktív, a legkevésbé sincs kőbe vésve. Előfordul, hogy a mesemondó elálmosodik, és a mese közepén azt mondja: Akkor elunták magukat, és mind hazamentek. Ilyenkor – ennyi volt, mert mese volt – aznapra vége is a mesének. Ugyanúgy lehetséges az is, hogy a hallgatóság szomorú hangulatban van, így a várt mesebeli kudarcot aznap este mégis sikerré alakítják, mert a jó mesemondó reagál a közönség mindenkori igényére. Ez az interaktivitás a magyar mesének nem sajátja, pedig izgalmas tapasztalat a hallgató számára, hogy teremtő módon részt vehet a történet, vagyis átvitt értelemben a valóság alakításában.

A roma/cigány mesemondó jelen van a történetben, időről-időre kiszól a hallgatóságához: Engedelmet kérek, mondhatok egy igaz történetet?, vagy visszakérdez: Hol is fejeztem be? Erre a hallgatóság válasza: Ahol ülünk. Folyamatosan tartja a hallgatósággal a kapcsolatot, állítások helyett szívesebben kérdez: Hát mit gondoltok, milyen volt az akkori világ?, vagy : Mit gondolsz, harmadszorra is eljött az öreg Ördög? Így folyamatos együttgondolkodásra ösztönöz.

Nem jellemző az elvont állatmese, de szeretnek állatokat szerepeltetni a történetekben. Galamb vagy kígyó gyakran jelenik meg, az állatszereplők viselkedésükben a fajra jellemző tulajdonságokat hordoznak, saját természetükkel jelennek meg.

A történetekben hemzsegnak a különös lények, például Doja, a cigánytündér, vagy Choxanyi, a boszorkány. A szövevényes szálak néhol elvarratlanok maradnak. Felbukkan egy mesebeli szereplő, akiről soha többet nem hallunk, de nem is bánjuk. Váratlan időutazások, véletlen szerencsés fordulatok alkotják a fordulópontokat. A szöveg sok

esetben öncél, elég a hallgatóság elkápráztatása, nincs szükség sem igazságtételre, sem boldog befejezésre, mintha az igazságban mint elvont fogalomban nem is hinnének a mesehősök.

Kivételes szerepet kap a váratlan nagy szerencse, amely nem kifejezetten érdem szerint következik be, inkább a szükség diktálja. A szükség a mesék egyik rendezőelve. A szerencse szinte ugyanolyan nagyságrendű szereplő, mint maga a gyakorta személyesen is megjelenő Jóisten, aki álruhában szállást kérhet a szegényasszonytól. A mese szerint a szegénység és sokgyermekesség miatt szégyenkező asszony néhány csemetéjét bedugta a kemencébe, akik füstösbarnák lettek az egész éjszaka tartó kucorgás alatt – így jött létre a cigány nemzetség. Egy biztos: ezekben a mesékben a legnagyobb érték mindig a gyerek.

A romani mesék olvasása, még inkább hallgatása lehet a szélesebb világ megismerésének módja, de van, akinek hazatalálás. Aki távol van, azt Isten hozza vissza, aki halott, annak bocsásson meg az Isten, aki beteg, azt az Isten gyógyítsa meg! Legyenek szürkék a lovak, zöld a kocsi, és ne vesszen el a sátorrúd! Arany-ezüst legyen a szerencsénk!

Álljon itt példaként Hamupelka története. A mesét gyermekvédelmi szakemberként megélt tapasztalataim, városszéli telepeken tett látogatásaim ihlették, a szakkifejezések mögött rejtőző, szűkös emberi sorsok. Összegyúrtam a szélsőségesen nehéz helyzetű

asszonyok lelkében élő álmok világát a cigány mesélés hagyományaival, és hagytam helyet az alkotásnak is, ami segíti a feldolgozást.

HAMUPEPELKA

Szasz kaj nasz, ha volt, akkor volt, ha nem volt, akkor meg hadd legyen...

Valahol messze, ott, ahol a legyek a falra firkálnak, és a gyerekek azt olvassák ABC-s könyv helyett, történt ez. Aki pedig az én mesémet meg nem hallgatja, annak a falát firkálják tele ugyanezek a legyek!

bucsálódott-
szöntyömpörödött

Volt egyszer egy világszép királykisasszony,
Sophiane Rubina. Még tizennégy éves
korában elrabolta őt egy nagyétkű sárkány,
hétnél is több feje volt annak, és annyi keze,
hogy egyszerre bírta tapogatni Rubina

csípőjét és pénztárcáját. Hát, ahogy ott bucsálódott-szöntyömpörödött a szegény lány a bezárt vártoronyban, mosott-főzött, és éjt nappallá téve sírdogált, egyszer csak megjelent a kapuban egy rücskös bőrű, karcos hangú másik sárkány, és az is elrabolta! Azután, a rablás közben az erdőn háromszor megfordult maga körül a lány, és a rücskös bőrű sárkány nagy hirtelen a varázslatra kőrisfává vált! Nem, nem is kőrisfává, csak egy apró vad vackorkörtefává. Később az erdőben Rubina találkozott egy erdőkerülővel.

Így lett neki egy Szánom-bánom embere, aki csak könnyeket és keserűségeket ajándékozott neki, meg két erős gyereket, Rikárdót és Juliót. Hát csak ment-ment magának a szerencsétlen asszony, fekete haja csípőjéig ringott, és gelasz-mendelijasz, ment-mendegélt megpróbálni a szerencséjét. Hová is ment volna magának a szerencsétlen? A szerencse bizony nem azon a polcon volt, ahol kereste, Rikárdó és Julio meg egyre okostelefont akart magának.

Mindenki meg akarta szerezni a faluban a királylányt, de biz' azoknak már mind feleségeik voltak. Na, egyet se búsult a királylány, szo ker la, szo na, mit volt mit tenni, bejelentkezett a fészbukra. A falu végén lakott egy öregember, ahhoz járt dolgozni a királylány. Előkerült a kamrából akkor egy levél, és kiderült, hogy az öregember Rubinának a rég elfeledett nagyapja. Így már tudott venni egy telefont, és a fotóját felrakta a fészbukra.

Messze-messze, az Óperenciás-tengeren is túl, ahol még a kolbász is kerítésből van, meglátta gyönyörű szép arcát egy csinos, sármos és slank férfi, olyan volt az, mint egy 007-es ügynök. Arca horpadásiban rövid szakáll árnya tetszett. Ajándékokat küldött Rubinának, csengő tálat, piros rózsát és csokoládéból készült bombákat. Aranyszálat szőtt aranyesőből, a szeretet aranyszálát, mely mindenkit körbefon majd a világon.

Rubina nagyapja egyik este próba elé állította a lányt. Azt kérte tőle, hogy egyetlen éjszaka alatt szüretelje le a szőlőt, és a leszüretelt szőlőből készítsen számára reggelre bort. Rubina háromszor körbefordult maga körül, és a bor a varázslatára beérett, töppedt illata betöltötte a házat. Akkor az öregember megajándékozta a lányt a hűségéért háromszázhatvanötezer forinttal, és Rubina vett azon egy lobogó tűz pirosával vetekedő színű kabriót, azzal ment fel Budapestre. Rikárdó és Julio egy-egy libacombot rágott a hátsó ülésen, Rubina meg rágyújtott egy Sophianéra.

elvarázsolt szakállas angyal

Rubina Pesten eladta a piros autót, és az árán három repülőjegyet vett. Sokáig repültek, mire Amerikába értek, útközben elfogyasztottak két egész csirkét, krumplit, hat szendvicset, másfél liter narancslevet, és minden sárkány alakú gumicukrot. A férfi pedig ott várta őket rózsával

és szerelemmel. Rubina találkozott Amerikában halott nagyanyjával is, akivel gyerekkorában gombászott, és ő megmondta, hogy az öreg nem is a nagyapja volt, hanem elvarázsolt szakállas angyal, aki ott éldegélt-háldogált a faluszélen.

Rubina megtalálta Nike hátizsákjában az öregember utolsó ajándékát, a kifogyhatatlan erszényt. Huszonnyolcezer forint volt benne.

Máig is élnek, négyesben, és ugyanazt a Holdat látják, mint mink.

kép | shutterstock.com

Nacsinák Gergely András

EGY BIZONYOS ÁRNYALAT

2021-03-05 | ESSZÉ

Micsoda távolság az, ami elválaszt bennünket?

Távolság a megértéstől: mintha világunk némely, azelőtt meghatározó elemei – képei, szavai, gesztusai és formulái – láthatatlan szakadék túlsópartjára kerültek volna, olyan jelentések felett örködve, amelyek gazdagságát nem ismerjük többé, s megértésük reményét, úgy tűnik, egyszer s mindenkorra elszalasztottuk.

Például Tiziano.

A reneszánsz festészet, afféle kifinomult, pazarló örökösként tükölyre fejlesztette gazdag felmenője, a gótika vonzalmát a jelképes részletek és jelentéshalmazok iránt. Nem is volt rest használni a szimbólumokat, ráadásul megfejteni mindezt az antikvitástól rámaradt bőséges formakészlettel. A reneszánsz festészet értelmezések tánca, gyönyörködés a látás sokféleségében. Egyúttal az értelem iskolája: hol többé, hol kevésbé akrobatikus egyensúlyozás a szokványos és a rendhagyó, az egyetemes és az egyszeri között; nagyon is hasonlít a reneszánsz gondolkodó mentális térképéhez.

az egyetemestől az
egyénhez

Éppen ez nyitja meg a szakadékot. Amikor a mérleg az egyszerűség javára billen, rendkívüli erőfeszítés belakni, ami általános: hiába ismerünk elvileg útba igazító kulturális kódokat és konvenciókat, ha nem társul

hozzájuk az értelmezési készségek gazdagsága és kifinomultsága. Mert csak ezek vezetnének – megfelelően karbantartott utak, kellőképp cizellált és elsajátított jelrendszerek segítségével – az egyetemestől az egyénhez, és viszont. Az egyetlen individuumra korlátozott mitológiát örökletnek hívjuk. S ha már efféle mítoszaink vannak a szakadék innenső partján, hát csodáljuk a póré ihletet.

Mondom, Tiziano, például. Képei odaátról világítanak ide.

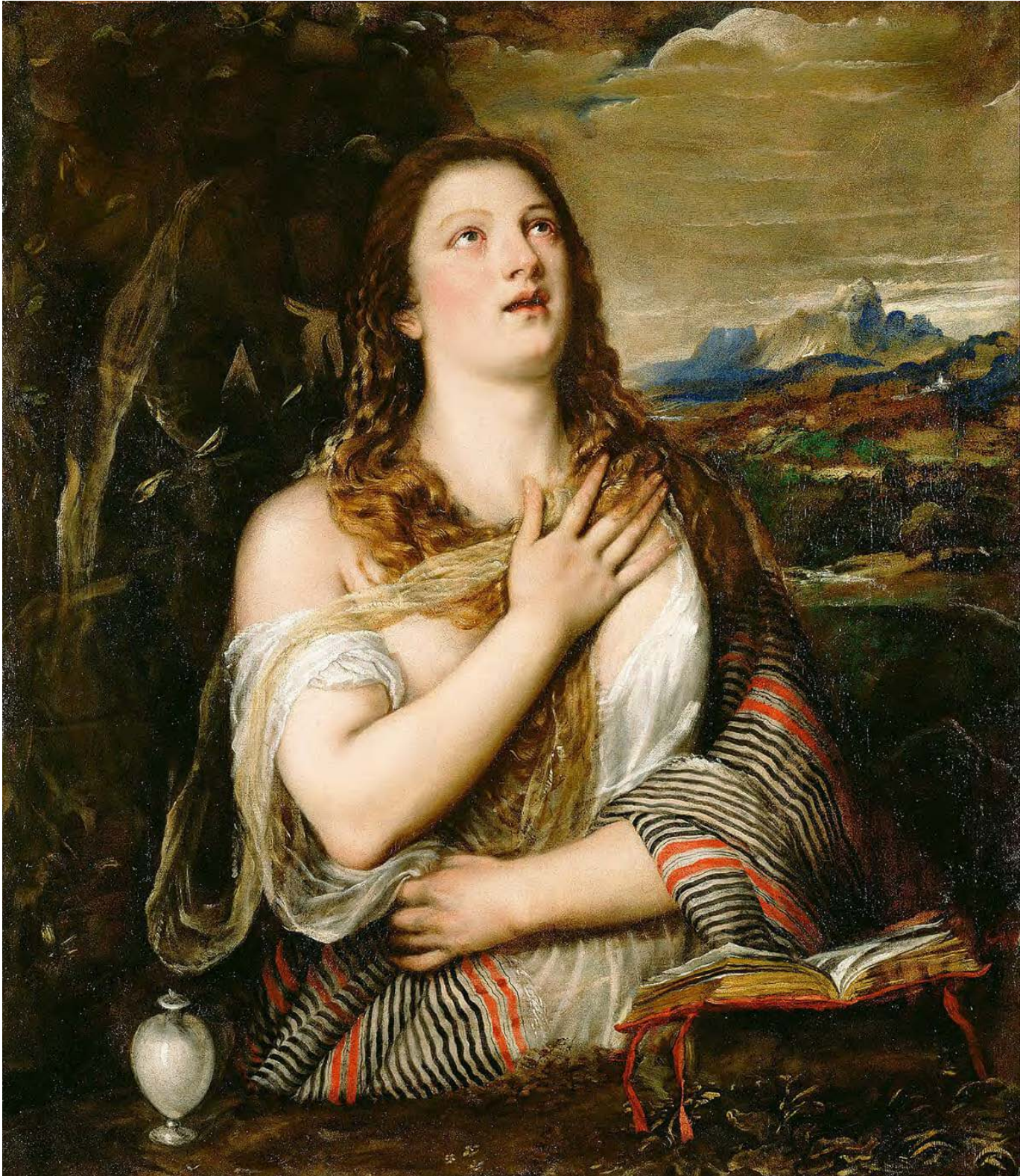
Útkeresések, hídverések, a kötél tánca alkalmas kötelek kifeszítésére tett kísérletek iskolapéldája *A két Vénusz*. Még a címe is kétséges. Egy 1693-as inventárium *Amor Divino e Amor Profano* címen említi, de valószínű, nem ez az eredeti elnevezése. Ismerték még *Isteni és világi nő* meg *Felöltözött Szépség és Meztelen Szépség* címen. ^[1] Akárhogy is, de a Tiziano – vagy megbízója – által adott cím, és ezzel az értelmezést segítő alapelem elérhetetlen: úgy tűnik, egyszer s mindenkorra elveszett. Ha ugyan Tiziano nem szántsándékkal egymás melletti utak és ajtók sokaságát helyezte a festményre.

Amit mi talányosságnak, rejtett szimbolikának érzékelünk, talán csak a szakadék tudatosítása.

Ki döntheti el például, cím hiányában, hogy a képen látható két nőalak valóban kettő-e? Vagy ugyanannak a figurának megkettőzött ábrázolása, kettős fénytörés eredménye? Ha az inventárium sejtetése szerint a Szerelem két aspektusáról, Vénusz két alakjáról van szó – vajon melyikük a földi és melyik az égi? Régebben a csaknem pőre aktot tartották a profán szerelemnek, s az illőn öltözöttet a szentnek – ma épp ellenkezőleg, mert közben bizonyították, hogy csupán a 19. századi illem diktálta az addigi megfeleltetést, nem Tiziano ecsetje. Úgy hát a kifogástalan toalettal rendelkező hölgy az e világi szerelem, hiszen, mondták, szemlátomást menyegzői ruhát visel. Egészen addig mondták ezt, míg valaki elő nem állt a felvetéssel, hogy menyasszonyi viseletről szó sincs, a ruházat a korabeli velencei örömlányok kikapós öltözéke. Más kérdés, hogy a mai szem ezt sem csábosnak, sem kurtizánszerűnek nem találja. És akkor még szó sem volt a festmény többi, körültekintően összeválogatott és nagy műgonddal elrendezett részletéről: a háttérbeli látképről, a ruhák színéről és anyagáról, a magasba emelt tömjénező tálkáról, a növények számáról és mineműségéről, és persze a kép centrumát elfoglaló szarkofágról – vagy medencéről? –, valamint a rajta csak ügyel-bajjal kisilabizálható domborművekről. Ezek a részletek más-más fényben hajlamosak feltűnni aszerint, hogy a vizsgálódó melyik ajtón vagy kulcslyukon át tekint be, milyen területről és milyen elvárásokkal érkezik a kép terébe. Mert így vagy úgy, de minden részlet megszólalhat, akár egy hangszer, a maga sajátos módján, a kép összhangzatában. Kérdés, hogy a néző, mint Tiziano művének e pillanatban alkalmazott teljhatalmú karnagya, mit gondol a szimfónia egészéről. Hiszen egészen máshogyan érti ugyanazokat az elemeket, aki egyáltalán nem Vénuszt látja a képen, hanem például Mária

Magdolnát, életének két meghatározó fázisában: megtérése előtt és után. [2] Ekkor a jobb oldali akt nem a pőre szerelem, hanem a sivatagban ruha nélkül tengődő aszkéta ábrázolása; a kecsesen magasra emelt edény pedig nem tömjént, hanem temetési balzsamot rejtő tégely.

A reneszánsz festők hajlamosak gondolkodó festészetet művelni. Nem úgy értve, hogy a nézőnek kell elgondolkodni a látottakon, hanem hogy a látvány egésze, a maga vizuális módján, gondolkodik, reflektál, kérdez és alkalmasint válaszokat is kínál. Nem a kép készítője erőltet mentális műveleteket a nézőre, hanem mindketten ugyanannak, a vásznon megnyilatkozó vizuális kérdésnek a résztvevői. A kép értelmezése voltaképp ennek a gondolkodási modellnek a fölfejtése volna a szem, méghozzá az intelligens tekintet, vagyis az elmélyült figyelem sajátos eszközeivel. És ha ez a tekintet hiányzik, hiába van kéznél enciklopédiák, szimbólumtárak sokasága, mindez fabatkát sem ér. Ha a jeleket esetleg meg is fejtjük, de semmi érzékünk a jelentés árnyalatai vagy a problémafelvetés iránt, valójában nem jutottunk el a megismerés birodalmáig. Márpedig a középkorban a kép, a látás megismerési aktus. Nálunk ellenben? Az értelmezési keret ringjében lefolytatott művészettörténeti pankráció. A festmény felszíne síkos pálya, ahol értelmezések rohannak egymásba. Persze az értelmezési keretek minden kísérlettel tágabbak, változatosabbak – de mennyiben segítenek, hogy számunkra jelentéssel telítődjenek a mezítelen jelek? Ráadásul gyakran az elemző egyetlen üdvöztető kulcsot keres, a kép „megfejtését”, holott az értelem, a gondolkodás ritkán működik így: inkább lehetőségek mezejét járja be, lehetséges jelentések sokaságát veszi számba. Egy-egy valóságmodellt alakít ki, amelyhez cselekvés társul. Márpedig a reneszánsz kép is lehetőségek sokaságát veszi számba. Miért kellene egyféle, pontos *szándékot*, és ezzel együtt *jelentést* tulajdonítani egy képnek? Hiszen a képmás, a valóság képe – tekintet nélkül arra, hogy a „valóság” fogalmába éppen mi mindent értünk bele. Mindenekelőtt látvány: sok elemből, sok elképzelhető jelentésből összeálló pillanat – számtalan út vezetett el hozzá, és számtalan út ágazik szét belőle. Egyetlen kontextus sem kizárólagos. Ha Tiziano talányos képéhez *egyetlen* kulcsot keresünk – rejsék azt a szimbolikus tárgyak, a megrendelő életrajza, vagy bármi más –, egy gondolatot erőltetünk a szemre, egy lehetőségre szűkítve a vizuális gondolkodás tágasságát. Egyáltalán nem biztos, hogy okvetlen el *kell* döntenünk, hogy a képen látható alak egy vagy kettő; és ha egy, akkor az vajon Mária Magdolna, Vénusz vagy Laura Bagaroto. A képi megfogalmazás többértelműsége megengedi, hogy egyszerre érvényesüljenek, egymásba oltódjanak ezek a lehetőségek – hogy erőterek, viszonyok, gondolkodásmódok sokaságát hozzzák így létre. És egymással párhuzamos, koherens, levezethető értelmezések előtt nyissák meg az ajtót.

többszólamú

Nem is kockáztatnék hát egy sokadik műtörténeti karambolt – jogosítványom sincsen hozzá. Még kevésbé merésznék tanácsokat osztogatni Tiziano összhangzattanát illetően. De a játékról mégsem szeretnék lemondani: mert úgy gondolom, aki

tekintélyes összegekért összetetten gondolkodó képeket alkot, az nincs híján a játékoságnak sem. Legalábbis joggal vélhetjük, hogy megszólalása többszólamú. Talán sohasem tudjuk teljes bizonyossággal megállapítani, miről is „szól” a szemünket és intellektusunkat csiklandozó kép, a két – vagy kettős – Vénusszal (ha ugyan őt látjuk), a nyulat hajszó vadászkutyával, az éjfélete vizet elmélyülten paskoló Ámorral, meg a többi elbűvölő, a szakadék túloldaláról minálunk vizitáló szereplővel. De miért is ne játszhatnánk velük – elvégre ők is ezt teszik mivelünk?

Antik szarkofág, vízgyűjtő medence, antik szarkofág mintájára kifaragott medence, esetleg szarkofágból kialakított víztartály – bármi legyen is, ott terpszkedik a kép közepén.

Tekintélyes helyet foglal el, annál is inkább, mert rajta látható az előkelő megrendelő, Nicolò Aurelio címerpajzsa, az obligát ókori reliefre applikálva. Egy faragott antik szarkofág már magában is titokzatosságot és nobilitást sugall: az idő hieroglifája. Hogy mi történik a szarkofágon, arról több elképzelés szól. Az egyik, természetesen igen meggyőző, azt állítja, hogy Vénusz életének mitikus pillanatát ábrázolja, amikor a féltékeny Mars isten rátámad Vénusz szeretőjére, Adoniszra. A megrettent istennő tüstént szerelme segítségére sietne, de amint fürdőjéből kiugrik, meztelen lábát egy rózsza tövise sebzi fel. Kiserkenő vére vörösre festi a rózsza fehér szirmait – azóta vannak vörös rózsák, és azóta a szenvedélyes szerelem jelképei is egyben. [3]

De hátha nemcsak ezt a mitikus eseményt ábrázolta Tiziano. A reneszánsz végtére az a kor is, amelyben az első, tudatosan önreflexív festmények születnek: a kép ráébred és rákérdez önnön képi mivoltára. A szarkofág jelenetei is: kép a képben, ábrázolás az ábrázolásban. Talán nem teljesen légből kapott ötlet eljátszani a gondolattal, hogy a képen visszavisszatérő motívum: a szarkofág ábrái, a vörös és fehér szirmú virágok – középuitt egy vadrózsabokorral – Tiziano önreflexiója is. Hiszen ő a kivételes festők egyike, akiknek neve egy színnel forrt össze – méghozzá a vörös egy bizonyos árnyalatával, amelyet a mai napig Tiziano-vörösként emlegetnek.

tizianvörös

Pedig a mi fogalmaink – jel-kódunk – szerint nem is igazán vörösről van szó. Amikor először jártam Velencében, szentül hittem, hogy Tiziano védjegye az a lobogó, szinte már bántóan égő vörös szín, ami légköri jelenségein és drapériáin tűnik fel időnként. Pedig nem.

A tizianvörös a sötétszöke jellegzetes, rézbe játszó árnyalata, ami égboltok és drapériák helyett a mester hölgy-alakjainak hajában figyelhető meg. A szabadjára engedett vagy kontyba fogott, kendő alá bújó vagy éppen kibomló hajakon. Ha a képnek szabadgondolkodnia, akkor szabad önmagáról is gondolkodnia. A vörös szín születése és Tiziano vörösének születése egy és ugyanazon, szakadék nélküli történet részei, amelyet Vénusz alakja egyesít. A képen mindkét nő haja ebben a rézarany árnyalatban játszik, és a kettő közül a bal oldali, aki ránk néz, vagyis kapcsolatba lép a mindenkori nézővel, és hívogatja a kép világába, kezében fehér és vörös színű virágot tart. Ez az a szín, amely által megszületik Tiziano mint festő neve; s amely festő neve végül egy szín nevévé lesz. A festőé, aki nők kibontott vagy összefogott, hullámozó vagy ráncba szedett hajában lett örök.

Nem is olyan megvetendő formája ez a halhatatlanságnak.

1. Brilliant, Richard, *My Laocoön: Alternative Claims in the Interpretation of Artworks*, 2000, University of California Press, p.78.
↑
2. DeStefano, Francis P., Sacred and Profane Love, http://giorgionetempesta.com/?page_id=42 ↑
3. Walter Friedländer, *La Tintura delle Rose by Titian*, in: The Art Bulletin, vol. 20, no. 3 (1938) pp. 320–24. Friedländer a szarkofágon látható jelenetet (és ebből kiindulva a festmény egészét is) a *Hypnerotomachia Poliphili* metszeteihez kapcsolja, ennek nyomán a bal oldali szépséget Poliával azonosítva, csak a jobb oldalt hagyva meg Vénusznak. ↑
kép | Tiziano művei

Lendvai Zalán

SZŰK JÁRDÁN A VÁROSBAN

2021-03-04 | **VERS**

Van, hogy minden lépésem
más lábnyomát követi
és elmossa a sötét
jeleket a talpam.
Ilyenkor már nincs választás:
az előttem sétáló
feszengő ritmusát követve
akaratlanul válok
fedett ügynökké,
vagy lihegő megszállottá.
A bézs macskaköveken
együtt kerüljük ki
a pocsolyát vagy éppen
ugyanabban a kátyúban
éri hideg elektrosokk
városi bokánkat,
ám ő szívességet tesz,
és nem vesz észre,
mert tapasztalatból tudja,
hogy mögöttem is siet
valaki a szűk járdán,
aki most megelőzne,
de illemből nem fog.

kép | hoch3media, unsplash.com

Lendvai Zsolt

KÉT VERÉB

2021-03-14 | **VERS**

A kertváros hallgat, céltalanul lépek,
mindig a következő kanyarig.

A tempó egyenletes, néha kihagy
a dobbanás, de már nem zavar,
ez üresjárat, ütemnyi halál.

Tél van, mintha önként gyalogolnék
a sáros földút fekete kátyúi felé.
Tüdőm fagyos festékszórója
színezi szürkévé, már-már átlátszóvá
a Levél utcát is, ahol a fakó házak
kéményei e-cigarettaként hányják
a füstöt, bár errefelé az aroma
gumiabroncs és szemét keveréke.

A Kossuthra fordulva látom, hogy még két
rozsdaszínű veréb maradt életben a kátyú szélén
némán, bárcsak képes lennék erre én is.
Egyáltalán mihez értek?
Babakék burokból ábrándozom, mert ez erős
drog engem egyből kartondobozba lök,
(a bokorból megfeszült macska figyel)
de itt bent minden úgy történik, ahogy akarom,
szétvert üvegek között fekve is hiszem,
hogy álmodom, vagy csak az ablakból
nézek valaki mást, és e két lehetőség
a szakadék szélén áll egymás mellett,
a macska szájában már csontok ropognak...

kép | ricke76, unsplash.com

Kállay Kotász Zoltán

KOPOGÁS

2021-03-10 | **VERS**

Nem tudom már eldönteni, álmomban vagy valóságban,
de valahol kopogtattak,
és akárhol is történt, valóságban vagy álomban,
nem nyitottam ajtót.
Tudtam, a szomszéd az, vagy valamilyen hatáság,
és újra fog jönni,
és álomban vagy egy még mélyebb álmomban,
még határozottabban kopog.
Azon gondolkodtam tehát: akár álom ez, akár valóság,
ajtót kell-e nyitnom?
A valóságban, vagy valamely még magasabb valóságban
szédül-e különbség
a kell, a lehet és a különbség között?
Nem tudom már,
mire is jutottam, mert arra figyeltem fel:
a kopogás megszűnt,
és ebben az álomszerű valóságban vagy valószerű álomban
ajtót nyitottam.

kép | unsplash.com

Kállay Kotász Zoltán

VÖRÖS ÉS FEHÉR

2021-03-27 | VERS

Az elismerésből sértés lett,
az újrafelfedezésből újrahamisítás.
A diófán a madáretetőt szálkásra marta
verőfény és eső, és amikor egy délelőtt
lecsiszolták és élénk vörösre mázolták a tetejét,
eltűntek a madarak.
Egyedül Ferenc magyarázhatná el a cinkéknek,
hogyan nem változott semmi,
ám ez nem is magyarázat lenne,
hanem a bizalom helyreállítása.

Meg kell érkeznie az elkerülhetetlen télnek,
hogyan a szükség...

„Rosszul mondd”, szól közbe Ferenc.

„Az áldott fehérség segít majd.

A vörösre rakódó takaró,

a fehérség és a mérhetetlen csend.”

Amikor vége a történetnek,

egyetlen beismerésre marad esélyed:

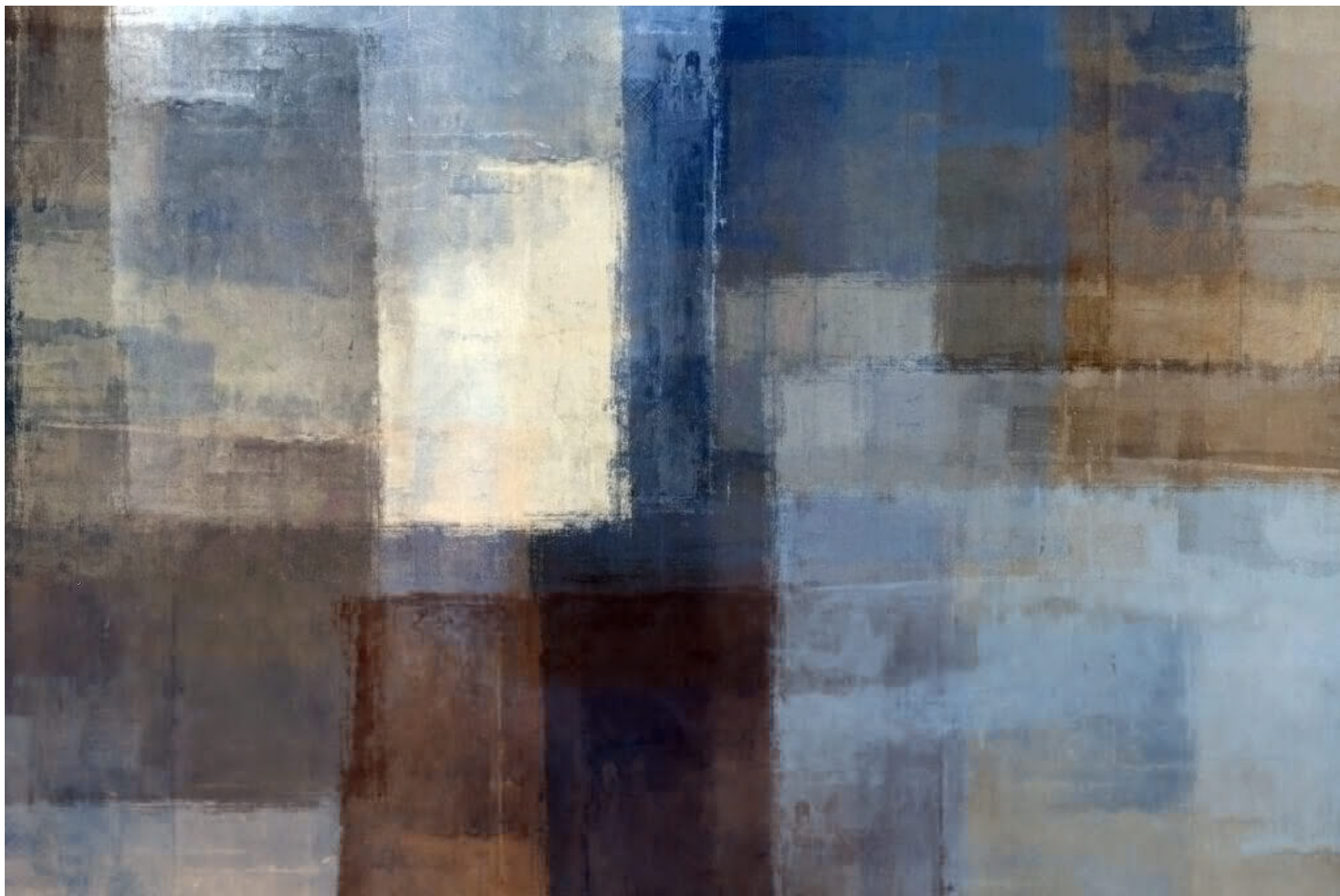
nem voltál fontos szereplő.

kép | Marco Secchi, unsplash.com

Fenyő Ervin

A DÖBLINGI TÉBOLYDA

2021-03-02 | ESSZÉ

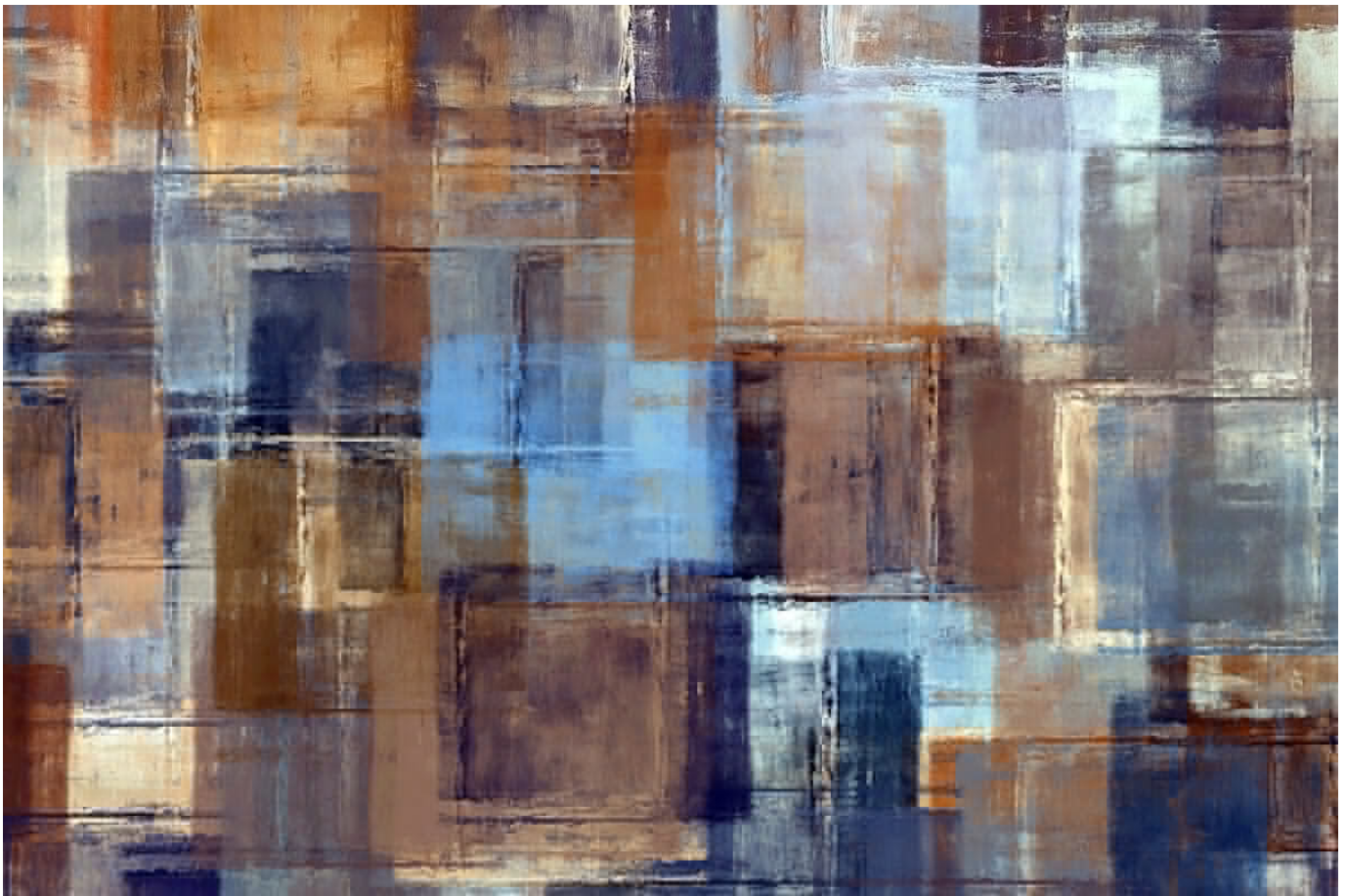
1848. szeptember 7-én déli egy órakor dr. Franz Benesch, a döblingi magántébolyda másodorvosa levelet fogalmazott dr. Gustav Goergen intézeti igazgatónak és tulajdonosnak, aki ez idő tájt éppen Badenben gyógykezeltette magát: „1/2 1-kor Őexcellenciája gróf Széchenyi István úr egy őt kísérő orvos segítségével betegként az intézetbe hozattatott. A Cameralrath úr [egy beteg] fölötti két szobában szállásoltam el. Kétkedem azonban, hogy ott maradhat, mivel gyakran dühöngési roham vesz rajta erőt. Kérem, hogy a továbbiakat illetően lásson el utasításokkal.”

jó híre volt

 Széchenyi István gróf, az első felelős magyar kormány közlekedésügyi minisztere, aki zaklatott idegállapotára tekintettel bizonytalan időre felmentést nyert hivatalából, 1848. szeptember 5-én hagyta el Pestet dr. Almási Balogh Pál kíséretében. Az orvos először a cenki családi birtokra akarta szállíttatni a rendkívül zavart grófot, de – miután Széchenyi az utazás során többször kísérelt meg öngyilkosságot – úgy határozott, megváltoztatja korábbi döntését, és Széchenyit a Bécs melletti Döblingbe viszi. Gustav Goegen döblingi magántébolydájának jó híre volt. ^[1]

Széchenyi István 1848. szeptember 7-től 1860. április 8-ig élt a gyógyintézetben. Ez volt utolsó lakhelye. Az intézetet dr. Bruno Goergen (1777–1842), Gustav apja alapította 1819-ben, de már 1813-ban tervezni kezdte. Mivel azonban ez volt az első ilyen jellegű gyógyintézet Ausztriában, dr. Goergennek mindazokkal a nehézségekkel meg kellett küzdenie, amelyeket újszerű vállalkozásával szemben a korabeli kormányzat támaszthatott. Így lett az osztrák pszichiátria történetének kiemelkedő jelentőségű intézményévé.

A 18. század utolsó évtizedeiben egyre nagyobb igény volt az elmebetegségben szenvedők szakszerű ápolására. Párizsban már létezett dr. Philippe Pinel híres intézete, ahol az úgynevezett „pszichiátriai” vagy „morális” kezelést alkalmazták. A módszer Európa-szerte egyre jobban terjedt.

Ausztriában addig az ideg- és elmebetegségben szenvedőket az úgynevezett *Őrülttoronyba*, e rémületet keltő helyre zárták. A jómódú polgárok és a műveltebb réteg tagjai csak végső kétségbeesésükben szánták rá magukat, hogy hozzátartozóikat a rettegett intézmény gondjaira bízzák. Dr. Pinel párizsi magánintézete az utazás hosszadalmassága és magas költségei miatt jószerével elérhetetlen volt. Bécsben néhány személy vállalkozott ugyan elmebetegek gondozására, például egy bizonyos Moserné, de tevékenységük – orvosi szakértelem és tudományos képzettség hiányában – semmiféle megnyugtató garanciát nem jelentett. Az éberen őrködő rendőrség arra kényszerült, hogy e zugvállalkozások fölött szemet hunyjon, s mint szükséges rosszat megtűrje.

az *Őrülttoronyban*

1813 márciusában két bécsi orvos folyamodványt nyújtott be az udvari kancelláriára, melyben magán elmegyógyintézet alapítására kért engedélyt. A kancellária a Közkórház igazgatóságához fordult, két szakember véleményét kérte: vajon a korabeli viszonyok figyelembevételével mellett célszerűnek és tanácsosnak ítélik-e magángyógyintézet létesítését. A két szakember, dr. Eisl és dr. Bruno Goergen hetedik éve teljesítettek szolgálatot az *Őrülttoronyban*. Mindketten szükségesnek

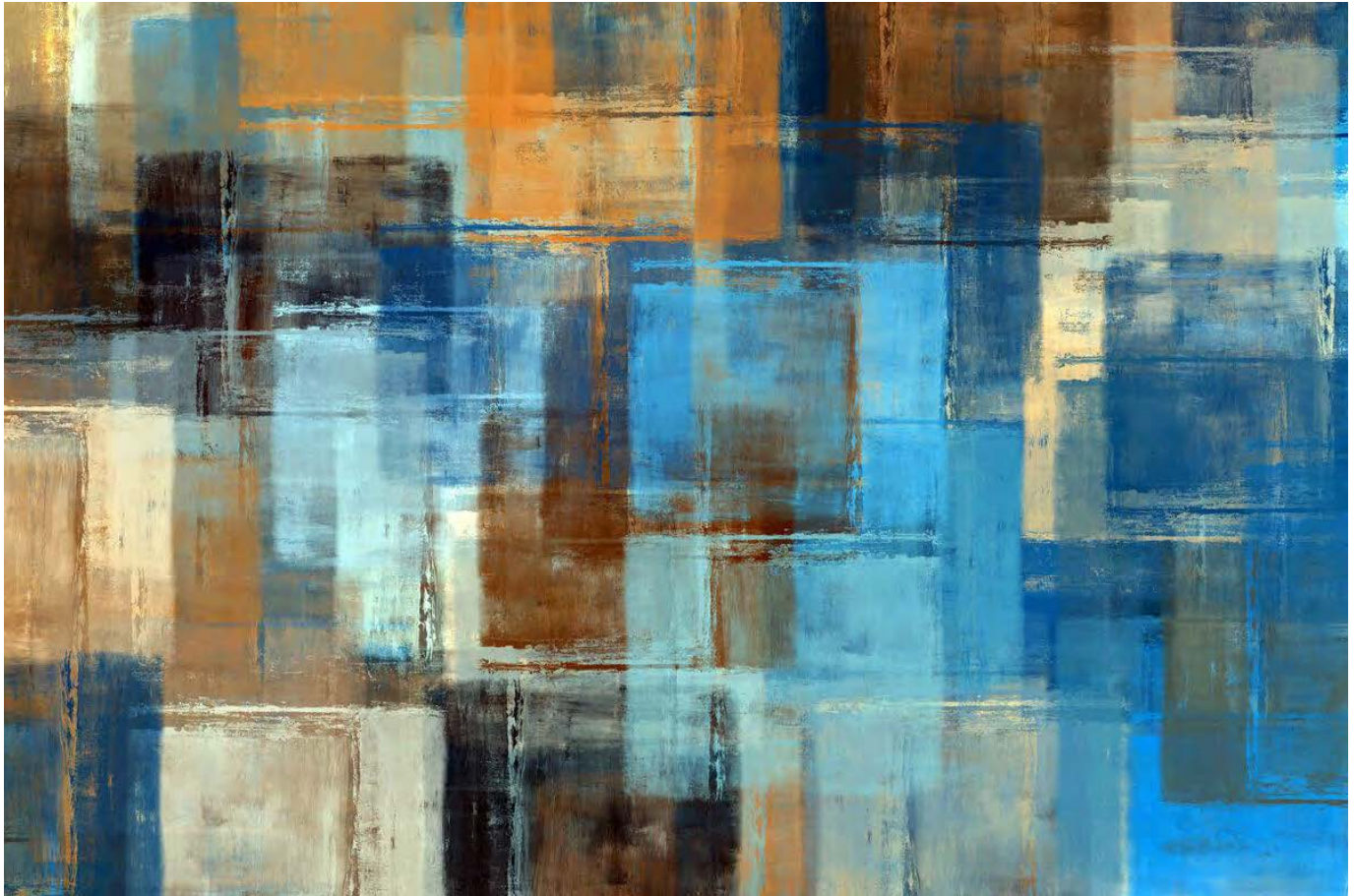
ítélték az intézet létrehozását. Indoklásukban írtak arról, hogy kevés számú beteget magasabb szinten lehet ápolni, s így – legalábbis egyelőre – a műveltebb, vagyonosabb néposztály soraiból kerülhetnének ki a paciensek. Eisl és Goergen úgy vélte, megszégyenítő az osztrák elmeorvosok számára, hogy megfelelő bécsi intézet hiányában a betegeknek külföldön kell segítséget igénybe venniük, holott az osztrák elmeorvosok éppoly sokoldalúan képzettek és alkalmasak körültekintő, gondos kezelésre, mint a pszichiátriai gyakorlatot forradalmasító dr. Pinel. Ám dr. Hildebrand és az általa vezetett Közkórház igazgatósága homlokegyenest ellentétes nézetet vallott. A *Torony* védelmezőiként léptek fel. Feleslegesnek tartották a folyamodványban kérvényezett új típusú gyógyintézetet. A vitát az egyetem orvosi karának véleménye döntötte el: helyesnek és célszerűnek ítélték az új gyógyintézet létrehozását, sőt kidolgozták a feltételeket, amelyek mellett az engedély kiadható. Mindenekelőtt: magánintézet alapítója csak szakképzett, gyakorlott orvos lehet.

1. Az intézet vezető főorvosának igazolnia kell szakértelmét,
2. makulátlan, tiszta erkölcsiségét,
3. rendelkeznie kell a szükséges pénzeszközökkel;
4. az intézet vezetésén kívül semmilyen egyéb hivatalt nem vállalhat, hiszen ez elvonná figyelmét tevékenységétől.
5. Köteles részletes tervet kidolgozni arról, hogy hol akarja létrehozni gyógyintézetét, és milyen berendezéssel óhajtja ellátni. Az ápoló személyzet tagja csak az lehet, akit az intézet orvosi kara arra alkalmasnak ítél.
6. Az intézetbe felvett betegek száma nem lehet túlságosan magas.
7. A férfi és női betegeket egymástól jól elkülönített épületrészben kell elhelyezni.

8. Az intézet vezetője szigorú titoktartással tartozik mindenkinek, csupán a hozzátartozóknak köteles beszámolni a beteg állapotáról.
9. Az intézet a tartományi igazgatóság felügyelete alá tartozzék. Szükségesek a váratlan ellenőrzések, fontos az egészségügyi körülmények szemmel tartása és a rendőrség fokozott ébersége az intézet nyugalma és a betegek egészsége érdekében.
10. A gyógyintézet vezetője egy személyben felelős mindenféle balesetért, sérülésért, amit a beteg akár saját magának, akár másnak okoz.
11. A betegfelvételt szigorú orvosi ellenőrzésnek kell megelőznie, hogy aki nem szenved elmebajban, ne kerülhessen intézeti fennhatóság alá. E célból szükséges olyan helyiség kialakítása, ahol a beteget – az intézetbe való végleges felvétel előtt – több napon át megfigyelés alatt lehet tartani.
12. A beteggondozás költségeiről előzetesen kell megállapodni a beteg hozzátartozóival.

Az udvari kancellária 1813. november 6-án dekrétumban fogadta el az egyetem orvosi karának tervét. Az engedélyt maga I. Ferenc császár látta el kézjeggyével. Ám a két orvos, akiknek kérvényét a kancellária elbírálta, nem kapta meg az engedélyt. Talán nem feleltek meg az előzetesen megállapított feltételeknek, talán kibogozhatatlan személyi érdekek húzódtak meg a háttérben – nem tudni. Amikor az elutasító határozat megszületett, dr. Bruno Goergen elhatározta, hogy egyedül próbálkozik a terv megvalósításával. Hat esztendeig tartott. Először nehezen talált megfelelő helyet. Bécs belterületén keresett tágas épületet, ahol legalább 50 beteget kényelmesen el tud helyezni. Végül 1819 májusában megvásárolta Windischgrätz herceg gumpendorfi kastélyát. Azonnal oda költözött, hogy a szükséges átalakítási munkálatokat felügyelje. 1819. szeptember 17-én a kormány által kijelölt bizottság – Waldstätten báró, Böhm városi fizikus és Eisl főorvos – jelenlétében biztonsági szemlét tartottak az átépített épületben. Ez pozitív eredménnyel zárult, így Bruno Goergen gumpendorfi magán elmeorvosintézete 1819. december 25-én hivatalosan is megnyílhatott.

A betegnyilvántartókönyv adatai szerint az első beteget 1819. július 2-án vették fel. A hölgy kéthónapos kórházi ápolás után gyógyultán távozott. 1875-ig az intézetben ápolott betegek száma 1090 volt. 1870-ben – ekkor már Döblingben – még mindig volt három olyan beteg, akik már a 20-as években Gumpendorfbán laktak.

Dr. Goergen nagy lendülettel látott munkához. Tapasztalatait *Privat-Heilanstalt für Gemütskranke* (Wien, 1820) című könyvében tette közzé. Nézetei a korabeli szemlélethez képest forradalmiak voltak. Ellenezte a testi fenyítést, szigorúan tiltotta az *Örülttoronyban* mindennaposan alkalmazott láncok, szíjak, kényszerzubbonyok alkalmazását. Felismerte, hogy a betegeket érdeklődésük és hajlamaik szerint célszerű gyógyítani. Olyan elfoglaltságokat eszelt ki számukra, melyek felébresztették szunnyadó figyelmüket. Beszélgetéssel, lovaglással, utazással, biliárdozással, labda-, kártya- és sakkjátékkal kísérletezett. Tapasztalta, hogy a gyógyulófélben lévő betegek jó hatással vannak társaikra – lehetőséget biztosított hát a közös időtöltésre. Ügyelt arra, hogy a nyugodt természetűek az épület másik részében nyerjenek elhelyezést, mint a dühöngők. A doktor rendkívüli képességeit igazolja, ahogy a hallucinációval küszködő betegeket kezelte. Egy falba épített berendezés segítségével titkon megfigyelte, majd rejtett búvóhelyéről megszólította

betegét. Kezdetben nem lehetett megkülönböztetni, hogy a paciens mikor folytat képzeletbeli, hallucinatív párbeszédet, és mikor társalog dr. Goergennel. Ám egy idő után a doktor irányította a beszélgetést. Hasznos tanácsokkal látta el a beteget, amiket az megfogadott – és magatartása fokozatosan nyugodtabbá vált. A nyugalmasabb állapot egyre hosszabb ideig tartott, végül képessé tette a beteget a külvilággal való kapcsolatra.

pszichiátriai mintaintézet

Goergen felhasználta Pinel klinikájának újításait.

Például az őrzőngő, magukat ide-oda dobáló betegeket párnázott falú szobákban helyezte el.

Hasonló elővigyázatosságból fontosnak látta

rácsokat szereltetni a betegszobák ablakaira. Fenyítés helyett a betegek kreatív képességeinek felébresztésével kísérletezett. Különböző műhelyeket létesített, ahol kézművesek irányítása mellett dolgozhattak. Fontosnak ítélte a mozgást és a zenét. Az ápolószemélyzet kiválasztásakor előnyben részesítette azokat, akik rendelkeztek zenei műveltséggel és valamilyen hangszerezen játszottak. Úgy számította, hogy ideális esetben 100 betegre 70-80 ápoló kell. Szembesült az ápolók rendkívül alacsony kulturális szintjével, ezen úgy próbált változtatni, hogy rokkantak közül választott ápolókat, akik – bár testileg fogyatékosak és mozgásukban korlátozottak voltak – mégis alkalmasabbaknak bizonyultak a fizikai erejüket a betegek lehető legdurvább megfélemezésére használó, szokásos személyzetnél. Goergen hosszú évekre előre tervezett. Remélte, hogy kellő ápolói gyakorlat mellett legalább néptanítói képesítéssel rendelkeznek majd munkatársai. E „tanítókat” – Goergen nem ápolóknak nevezi őket – az intézet orvosai képeznék. Egy-egy tanító 5-6 beteg felügyeletét látná el. Lennének – ugyancsak képzett – kisegítők. Pszichiátriai mintaintézetet tervezett, amely a szegényebb néposztály számára is megnyílhatna. Elképzelései akkor utópiának tűntek.

A gumpendorfi intézet 1819. december 25-i megnyitásakor azt írta: „Ha komolyan foglalkozunk az elmebetegek gyógyításával, soha nem szabad magukra hagyni őket. Keveset, vagy inkább semmi mást nem kell tennünk, mint állandó felügyeletet kell biztosítani számukra, mely lehetetlenné teszi, hogy magukban kárt tegyenek. Ha állandóan részt veszünk tevékenységükben, és nem hagyunk nekik időt 'rosszról álmodni' – akkor megelérhető az az eszköz, amely szellemüket – mely legtöbbjükénél túlságosan mozgékony – megfelelően fegyelmezi.”

Bruno Goergen hű maradt elveihez. Minden idejét betegeknek szentelte. Óvakodott attól, hogy – a szükséges elővigyázatossági intézkedések figyelembe vétele mellett – bármilyen módon bizalmatlannak tűnjék velük szemben. Betegeivel közösen étkezett, kést és villát adott a kezükbe – igaz, élelment és ezüstöt, hogy az evőeszközök tükrözze fel-felcsillanó fény az ápolók el-elkalandozó figyelmét ébren tARTHassa.

Jóllehet a gumpendorfi intézet már az ötvenedik beteg felvételénél tartott, és területének bővítésére is volt lehetőség, Goergen megfelelőbb, tágasabb épületet keresett, lehetőleg a várostól távol, több jól elkülöníthető helyiséggel. Ekkor talált rá von Henikstein báró egykori villájára Döblingben.

A század elejétől a későbbi elmegyógyintézet egész területe – a török bástyától a távoli földekig – von Henikstein báró tulajdona volt, aki az intézet főépületének helyén egy villában élt. A viszonylag nagyobb kiterjedésű, földszintes épület közepén koronával díszített hágrész állt. Az épület melletti Krottenbach utcában egykor kovácsrűhely

működött, 1807-ben a döblingi molnárok, pékek, szatócsok heves tiltakozása ellenére szélmalommá alakították. Ezt a birtokhoz tartozó épületet „vörös malomnak” nevezték. Az 1820-as években a birtok örökségként Herz úrra szállt. Tőle vásárolta meg dr. Goergen.

A doktor nyomban hozzálátott az átalakításhoz. A villa középső, kisebbik részét – a főhomlokzat felől ma is látható oszlopokkal, erkéllyel – érintetlenül hagyta, de falait megerősítette, kiszélesítette, hogy az épületnek a belső, úgynevezett „betegek kertje” felé eső részét kétemeletessé alakíttathassa. A terveket az ismert mester, Koch készítette, és ő vezette az építkezést is. Az épületet légfűtéssel látták el. Gondoskodtak arról, hogy az akkor újszerű és önmagában is bonyolult berendezést a szabadon fekvő és a szellőkéseknek minden irányból kitett épület különleges adottságaihoz igazítsák. A falakban húzódó fűtéscsövek szellőztetésére is ügyeltek.

A „vörös malmot” lebontották, helyébe kertészlakot építettek. A ház körüli mezőket – több, mint 12 holdnyi területet – gyönyörű parkká alakították. Goergen az épület főhomlokzat felőli, keleti részén félholdnyi területet kimélyített, árnyas gesztenyefákkal ültetett be, hogy pihenőhelyül szolgáljon. A doktor 1831 májusában költözött betegeivel Döblingbe.

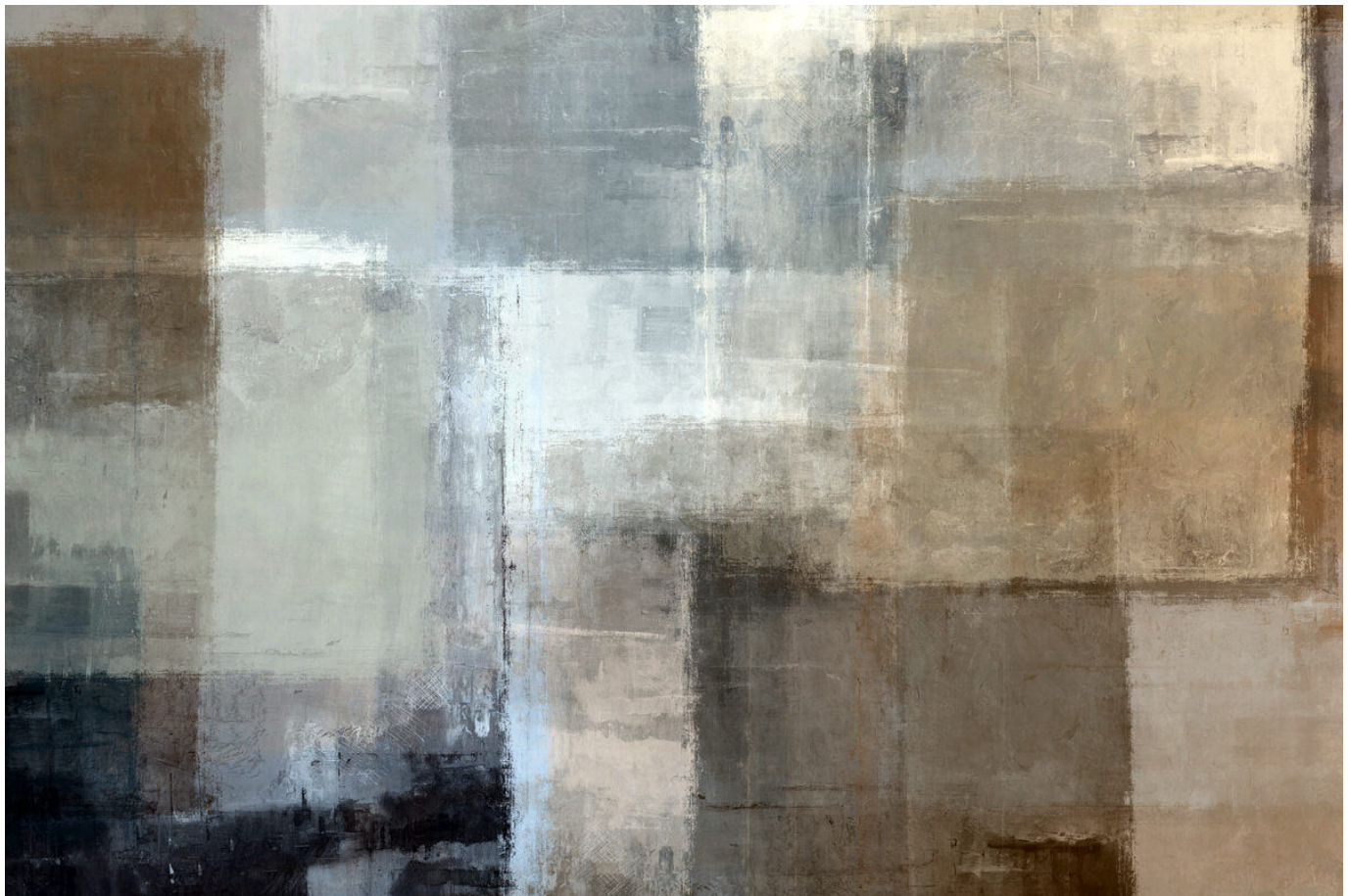
Amikor 1832-ben az első természetkutató összejevetelt tartották Bécsben, dr. Goergen büszkeséggel és megelégedéssel mutathatta intézetét a jelenlévő külföldi és osztrák szaktekintélyeknek.

Bruno Goergent 65 évesen, 1842-ben érte a halál. Az intézet vezetését fia, dr. Gustav Goergen vette át. A kormány által kiadott engedélyben olvasható: „Miután dr. Gustav Goergen megismerte az előírt feltételeket, és a támasztott feltételeknek megfelelt, a kormány engedélyezi számára a felső-döblingi magán elmeegógyintézet vezetését, melyet elhalálozott édesapja hozott létre. Magától értetődik, hogy mind a férfi, mind a női betegek gondozására különös figyelmet kell fordítania. Kötelessége a teljes titoktartás, hogy rajta és hozzátartozóin kívül a betegek intézeti jelenlétéről senki semmiféle felvilágosítást ne kaphasson. A gyógyintézet továbbra is a tartományi kormányzat fennhatósága alá tartozik, melynek az intézet vezetője rendszeres tájékoztatást köteles adni a gyógyintézet életéről.”

torkon ragadta és fojtogatta

Az intézet történetében alapvető fordulatot hozott Széchenyi István gróf felvétele 1848. szeptember 7-én. A gróftól külön lakosztályban

helyezték el az épület nyugati, azaz bal oldalán, az első emeleten. A gróf lakosztályához külön lépcső vezetett az utcáról nem látható, úgynevezett „betegek kertje” felől. Ezt a hátsó bejáratot csak a gróf látogatói és a gyógyintézet betegek használták. Ezen mentek ki kerti sétájukra, s itt tértek vissza. A gróf fogadószobájából nyílt a hálósobául szolgáló középső szoba. Ezt ajtó kötötte össze a többi beteg számára fenntartott épületrészt átszelő folyosóval – a folyosóról kétoldalt nyíltak a közbetegek kórtermei. Széchenyi hálósobájának folyosóra nyíló ajtaja többnyire nyitva volt. Így lephette meg őt egyszer egy beteg, aki éjszaka, beosonván a gróf hálósobájába, torkon ragadta és fojtogatta. Széchenyi azonban erősebb volt, legyűrte támadóját, és kilökte a szobából. [2] Az eset hozzájárult, hogy a gróf visszanyerje bizalmát életerejében. A harmadik szoba a főhomlokzat felőli utcafrontra nézett. Legalábbis dr. Rudolf Gussmann 1860-ban, közvetlenül a gróf halála után megjelent könyvében erről a beosztásról írt. Az évszám azért említésre méltó, mert a másik két visszaemlékező, Kecskeméthy Aurél 1866-ban, Falk Miksa 1868-ban Gussmann könyvének ismeretében úgy emlékeztek, hogy öt szoba volt és egy előszoba, ahol a gróf inasai – Jakob Brach és Sebastian Bichler vagy Pichler – tartózkodtak, és várták a gróf rendelkezéseit. „Egyszer este Döblingbe jöttem, hová a gróf levélkével hívatott. Az előszobában ült szundikálva a két inas; az egyik álmosan húzta le felöltőmet, s azután visszahanyatlott székére; tudta, hogy bármikor bejelentés nélkül bemehetek. De nem léptem be, hanem halkan a legközelebbi nyitott ajtóhoz közeledtem, honnan Széchenyi hálósobájába lehetett látni. Ott ült az agg támlás székében, háttal az ajtó felé fordulva, egyedül, hervadt ajkához emelve elválhatatlan kísérijét, a fuvolát, melyen éppen ama mélabús magyar népdalok egyikét fújta, melyek langyos nyári estéken a pusztákon végighangzanak. Néha-néha szünetet tartott, s fejét lehajtotta mellére, azután lassan fölemelte megint, mintegy nehéz álomból fölébredve, s tovább fújta búsongó dalát. Végre félretette a fuvolát s felállt. Rögtön megpillantott...” [3]

1983-ban jártam a döblingi intézetben, igaz, több mint 120 évvel Gussmann, Kecskeméthy és Falk után. Kérdés: volt-e előszoba, negyedik és ötödik szoba. Előszoba nyilván volt, vagy egy külön helyiség az inasoknak. Valószínűsítem, hogy Rudolf Gussmann azért csak három szobát említ, mert Széchenyi többnyire ezekben tartózkodott, itt fogadta vendégeit és kezelőorvosát. De a lakosztályban bizonyára volt fürdő- és mellékhelyiség is. Azóta persze bőven változtathattak az épületszárny tagolásán, egy-két szobát egybe is nyithattak. Biztosat erről nem tudhatunk, de tény, hogy a grófi lakosztály hossza azonos volt az épület szélességével. Húsz méter, huszonöt? Talán harminc? Itt csak Széchenyi István lakott. A fogadósobában szerette tölteni ideje legnagyobb részét. Egyik ablaka – akár a többi szobáé is – a döblingi temetőre nézett. A látványt a gróf nem vette szívesen. Az ablakot befalaztatta, helyét szőnyeggel fedette el. Így – sarokszoba lévén – csak egy ablakon át érte a fény, mégpedig az épület hátoldaláról, a „betegek kertje” felől.

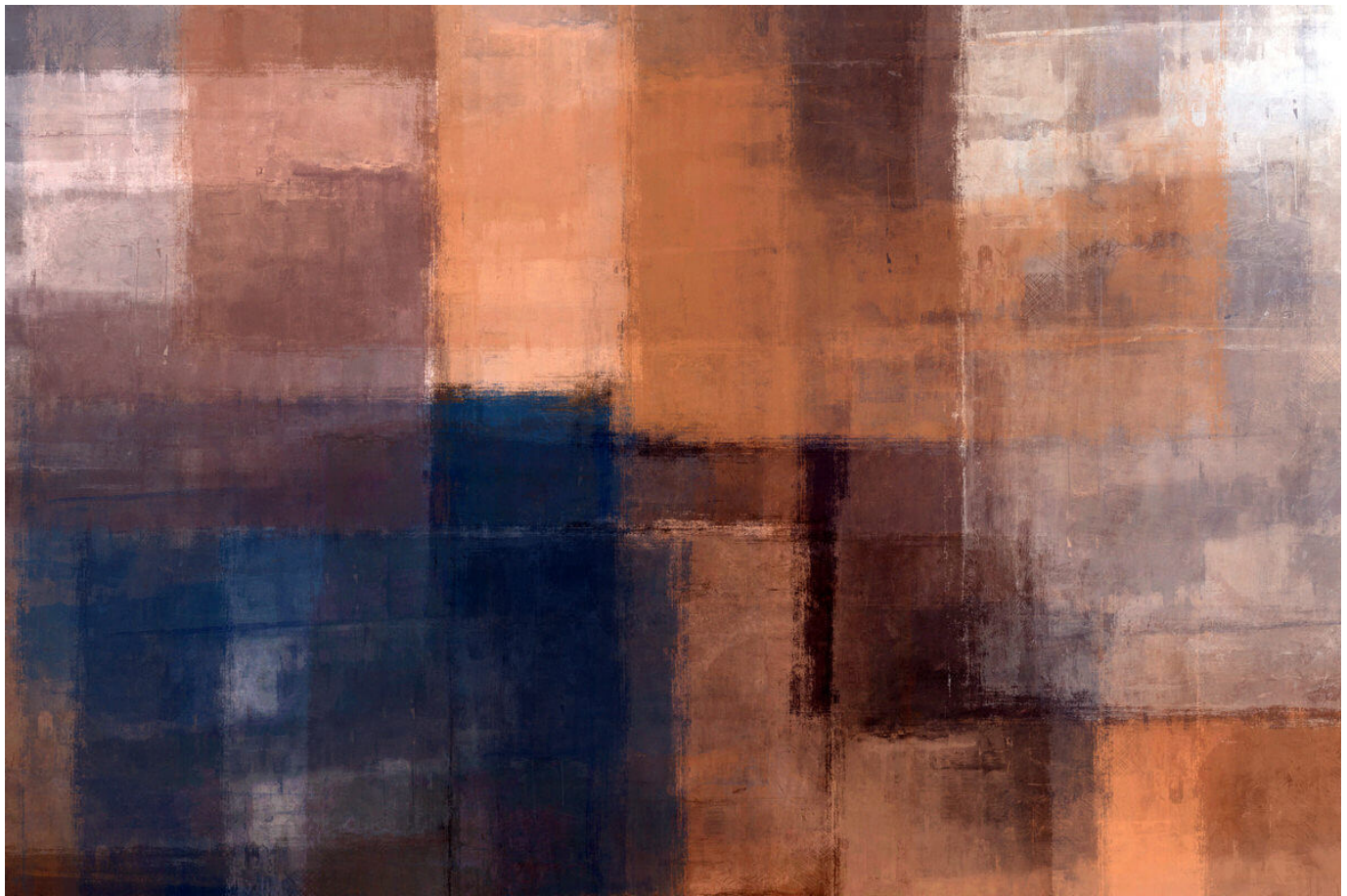
Intézetbe kerülésének kezdeti időszakában Széchenyit súlyos önvád gyötörte. Magát okolta a magyar szabadságmozgalmak kitöréséért. A „nemzethalál” gondolata évekig nem hagyta nyugodni. Véres látomások kínozták. 1849. január 14-én az alsó-ausztriai tartományi kormány jelentése hivatalosan is a „megtévelyedt gróf Széchenyi István”-ról tesz említést,

akinek felesége jogosan viselheti gondját a gróftól származó gyermekeinek. [4] Dr. Goergen élete végéig kitartott véleménye mellett, hogy a gróf elmebeteg. Ezt vallotta a Széchenyi halála után ellene foganatosított perben is. Védekezését *Kórtörténet* címen írásban nyújtotta be a bécsi rendőrhatalóságnak. [5]

a kevélység szava

Valójában Széchenyi állapota az évek során fokozatosan javult. A fordulatot Lonovics József érsek látogatása jelentette. Ez 1854 januárjában történt. Széchenyi sok mindennel vádolta magát. Elsősorban azzal, hogy senkit sem szeret. Se feleségét, se gyermekeit, se hazáját. Ő döntötte szerencsétlenségbe nemzetét, ő csábította politikai pályára Wesselényit, Batthyányt, „buzgón közreműködtem Kossuth megkegyelmeztetésében...”, „... ennyi bűnt az Isten nem bocsáthat meg.” „Ez a kevélység szava – viszonzá Lonovics komolyan –, kevélység volna egy halandónak azt hinni, hogy ő egymaga tetszés szerint s a gondviselés akarata ellen irányozhatta milliók sorsát; kevélység volna azt hinni, hogy az ő bűnei nagyobbak, mint az egész világéi, melyeket az Üdvözítő magára vett s vérével megváltott.” Minél tovább beszélt az érsek, annál észrevehetőbben megnyugodott Széchenyi; végre úgy látszott, a vihar lecsillapult lelkében.” [6]

A gróf 1856-ban már visszanyerte aktivitását – nagy szerepet játszott ebben a krími háborút lezáró párizsi béke, melynek következtében Ausztria elvesztette leghatalmasabb szövetségesét, a cári Oroszországot, és szigetként állt Európa politikai küzdőterén. Széchenyi mindebből arra következtetett, hogy megnyílt a megbékélés esélye az addig jogfosztott magyarsággal. Érdeklődése az aktuális napi teendők felé fordult. Ellenőrizte birtokai számadási könyveit, rendszeres kapcsolatot tartott fenn családtagjaival és azokkal, akik aktív szerepet játszottak a korszak politikai küzdelmeiben. 1856 végén írni kezdett. 1857 novemberétől valamennyi magyar nyelvű lapra előfizetett és járatta azokat élete végéig. Korábban nagy szorgalommal vezetett naplót. Ehhez 1859. október 2-án tért vissza, és 1860. április 1-ig csaknem mindennap feljegyezte a történéseket, és hogy mi foglalkoztatta.

A döblingi tébolydában írta számos jelentős művét. Itt született az *Önismeret* – melynek nagyobbik részét Károlyi Árpád *Nagy Magyar Szatíra* címen tette közzé –, a *Buda-pesti por és sár* második fele, legszemélyesebb műve, az *Intelmek Béla fiához*; az 1859-ben politikai bombaként névtelenül kiadott, Londonban nyomtatott *Blick, Az ausztriai sajtócenzúra* és a befejezetlen „*Diszharmónia és vakság*”. És az a két levél is, amelyről Falk Miksa ír emlékiratában, s amelyek címzettje Palmerton brit miniszterelnök és III. Napóleon francia császár. ^[7] A bécsi rendőrhatalóság – összeesküvésnek minősített tevékenység alapos gyanúja miatt – 1860. március 3-án reggel házkutatást tartott a gróf döblingi lakosztályában, és noha különösebben kompromittáló iratot nem talált, a környezetében élőknel ezzel egyidőben lefolytatott rendőri akciók során igen. Megtalálták Kiss Márton irnoknál azt a kéziratot, amelynek rendőrkézre kerülése joggal ejtette kétségbe a grófot. A kézirat az *Önismeret* kíméletlenül leleplező, erősen politikus része volt, melyben Széchenyi nem éppen hízelgő jelzőkkel illette I. Ferenc József Őcsászári felségét és nagyhatalmú minisztereit, mindenekelőtt az önkényuralmi rendszer központi figuráját, a belügyminiszter Alexander Bachot. Ám a házkutatást követő napon, március 4-én – még mit sem tudva a Kiss Mártonnál találtakról – Széchenyi levelet írt Adolf Thierry rendőrminiszternek. Hangsúlyozta a dinasztiahoz való elkötelezettségét és mindenkori hűségét – és meghívta,

hogy látogassa meg őt Döblingben. A következő napokban türelmetlenül várta a minisztert. Feltűnt neki, hogy egyre kevesebben látogatják. Alig aludt. Március 10-én kereste fel Kiss Márton. Bizonyára ekkor értesült a nála tartott házkutatás eredményéről. „Kiss – bölcs számár” – írja naplójába március 11-én. A rendőrminiszter levelét március 17-én kapta kézhez.

„Méltóságos Gróf,

Reméltem, hogy teljesíthetem Excellenciádnak e hó 4-én kelt levelében kifejezett óhaját, és válaszomat személyesen adhatom át. Az ügyek szokatlan felhalmozódása megakadályozott ebben. Írásos válaszom késlekedésére is ez szolgál magyarázatul és mentségül.

Aligha szükséges hangsúlyoznom, mennyire fájlalom azokat a körülményeket, amelyek az Excellenciádat e hó 3-án ért intézkedéseket eredményezték. Az Ön által évekkel ezelőtt kiválasztott menedékhely már rég nem az, ami volt” – írta levelében Thierry báró, amit Széchenyi nem érthetett félre. ^[8] A miniszter esetleges látogatásáról levelében több szót nem ejtett. Hogy mi történt 1860. április 1-je és 8-a között – amikor a mindenre pontot tevő fegyver eldőrdült –, választ hiába keresünk a gróf feljegyzései közt. Széchenyi Istvánt 1860. április 8-án reggel szétlőtt koponyával találták karosszékében. S bár azóta is gyakran üti fel a fejét a feltevés, hogy a gróft meggyilkolták – minden ok, minden jel azt támasztja alá, hogy maga vetett véget életének.

Széchenyi István 1850. április 19-én és 20-án hagyta el utoljára a döblingi tébolyda területét, hogy Bécsben tartózkodó családját felkeresse. A találkozás hatására évekig nem fogadott látogatót, és fogadalmat tett, hogy többé nem lép ki az intézet kapuján. Éles szemét nem kerülhette el a hatás, amit meggyötört alakja családtagjaira tett. Élete hátralévő tíz évében mégis kétszer kilépett az épületből, fedetlen fővel állt a döblingi intézet kertjében – de néhány perc után, mint akit tetten értek, sietve vonult vissza. E néhány szoba jelentette számára a „bejárható világot”.

a nagy gróf

Keveset aludt, rendszerint három órát. Hajnalban kelt, napját írással és olvasással kezdte. Majd kinyitotta ablakait, és belélegezve a friss, hajnali levegőt, megkezdte mindennapos sétaútját. Kimehetett volna a kertbe, de nem akarta kitenni magát a betegek megjegyzéseinek. A döntésnek előzménye volt. Közvetlenül az intézetbe kerülése után

történt, hogy egyedül sétált a kertben. „Itt látta meg őt egy ízben, s kiáltott rá szintén az intézetben ápolt, később magát agyonlőtt szerencsétlen Szalbeck György, s így köszönté őt: 'Üdvözlöm a nagy grófot!' – 'Nem nagy gróf, hanem *nagy bolond!*' – viszonzá Széchenyi bosszúsan; s többé nem mutatta magát a kertben.” ^[9]

Lakosztálya két szélső szobája között sétált. Kitűzött napi penzuma fél német mérföld volt, 3250 méter. ^[10] Skatulyákat helyezett el sétája végpontjain – írja Rudolf Gussmann –, köntöse zsebeit pedig rézkrajcárokkaal tette tele. Amikor a szobasor egyik vagy másik végébe ért, egy-egy pénzdarabot dobott az előkészített skatulyákba. Addig sétált, amíg zsebe ki nem ürült, pénze el nem fogyott. Akkor elégedetten mondta: „Ma egy fél német mérföldet megjártam!” ^[11] Télen-nyáron jéghideg vízzel mosta le magát, ezt követően inasai segítségével felöltözködött, és reggelihez látott. Ezután újra írt és olvasott. Rudolf Gussmann emlékezésében megjegyzi, hogy amikor ő az intézet alkalmazásában állt, Széchenyi „a fészek bölcsészetén” – így nevezte – töprengett, és néha felolvasott egy-egy épp elkészült részletet a készülő műből. Ez pontos és igazolható, hiszen 1858-ban a gróf valóban az ember ideális lakásáról írt, illetőleg arról, melyik lakás nem ilyen. Folytatta, amit 1834-ben félbehagyott – Döblingben írta meg a folytatást. *Buda-pesti por és sár* a címe. Esti időtöltése – különösen az első időkben – a sakkjáték volt. A korabeli osztrák lapok segítségével figyelemmel kísérte a kor legnevesebb sakkmestereinek játszmáit. Így 1857-ben is, mikor augusztusban nyolcrésztvevős kieséses versenyt rendeztek Manchesterben, Adolf Anderssen német és Howard Staunton angol nagymesterrel, akik a világ legjobbainak számítottak. A versenyt az 1848-as forradalom és szabadságharc után külföldre menekült, és ekkor már Londonban élő Löwenthal János Jakab magyar sakkmester nyerte – a döntőben Anderssent is legyőzte. Széchenyi állandó sakkpartnereivel lejátszotta a játszmákat. 1856–57-ben Ferdinand Kürnberger később neves osztrák író és kritikus volt a partnere, 1857 nyarától Asbóth Vilmos műegyetemi hallgató, aki mindennap este 6-tól 10-ig napi 1 forint fizetségért játszott a gróffal, néha hajnalig. 1857 november végén a döblingi tébolyda közelébe költözött, ott bérelt lakást. De 1858 tavaszán elborult elmével került zárt intézetbe.

Lakosztályának bútorait a gróf 1850-ben hozattatta fel Cenkről Bécsbe titkárával, Tasner Antallal. Ezeket a bútorokat saját igényeinek megfelelően alakíttatta át. 1857 végén még török imaszőnyeget is hozatott Cenkről, hogy egy otthonos sarkot alakítson ki. Fejét papírból készített, úgynevezett „bolondsipkával” óvta, mely szellős volt, némi védelmet is biztosított, és mindenekelőtt megakadályozta a fejbőr egészségtelen izzadását. A döblingi szobákról készült fotókon jól látható egy mély bőrfotel, amelyben gyakran töltötte álmatlan éjszakáit. A fotel oldalán posztózsák: a fuvola helye. ^[12]

Széchenyi István halála után a hatóságok felelősségre vonták Gustav Goergent, aki kétségbeesetten védekezett. Szemére vetették, hogy nem ellenőrizte kellő körültekintéssel a gróf látogatóit, s hogy bárkinek szabad bejárást engedett. A vád részben igaz volt. Előfordult, hogy Goergen az ismeretlen látogatót nem engedte fel betegéhez, de azoknak, akikkel Széchenyi rendszeres kapcsolatot tartott, bármikor szabad bejárásuk volt. A látogatók személyéről dr. Goergennek hetente kellett jelentést benyújtani a rendőrhatalóságnál. Ám mivel erre a doktor különösebb gondot nem fordított, a gróf – aki dr. Goergen figyelmét a szó legszorosabb értelmében módszeresen „elaltatta” – nemegyszer maga készítette a látogatók személyére vonatkozó feljegyzéseket. A másik, amit a rendőrség dr. Goergennek felrót, hogy nem vette észre: Széchenyi pisztolyt tart magánál. Mondhatnánk persze, hogy március 3-án a rendőrök sem találtak lőfegyvert nála, ami valószínűsíti, hogy a pisztoly csak a rendőri akció után került hozzá, talán épp saját kérésére. Ma már aligha találunk erre minden kétséget kizáró választ. A sorozatos rendőri zaklatások annyira megviselték dr. Goergent, hogy 1860. július 1-jével lemondott az intézet vezetéséről, és bérbe adta az épületet dr. Maximilian Leidesdorf és dr. Benedikt Obersteiner orvosoknak. Később dr. Heinrich Obersteiner is hozzájuk csatlakozott. Az intézet vezetésében végbement változást a tartományi kormány – Döbling ekkor még nem tartozott Bécshez – jóváhagyta. Dr. Gustav Goergen nem sokkal élte túl neves betegét. Rövid betegség után 1860 októberében elhunyt.

híresztelések, rémhírek,
zaklatások

1860 és 1875 között számos változás történt a gyógyintézet területén, amit a betegek növekvő száma és fokozódó igényei tettek szükségessé. Egy kisebb szárnyépülettel bővítették az épületet, ahol a

legnyugtalanabb betegeket helyezték el. A kertben üvegházat létesítettek, és dr. Goergen egykori házát betegfelvételi irodává alakították. Prof. Maximilian Leidesdorf megvásárolta a néhai Hammer báró közeli villáját, így lehetőség nyílt a betegek jobb elkülönítésére. 1860. július 1-jén, azon a napon, amikor dr. Goergen megvált az intézet vezetésétől, 29 beteg tartózkodott a tébolydában. A korábbi időkre vonatkozóan nem áll rendelkezésünkre megbízható szám. A döblingi tébolyda előkelő urak s hölgyek gyógyintézete volt, így az uralkodó is szükségét érezte, hogy a kínos házkutatás, a még kínosabb öngyilkosság, a gyors temetés, s az azt követő híresztelések, rémhírek, zaklatások után jelezze, hogy az illusztris intézetben helyreállt a rend. 1871. október 1-jén délután – viharos időben, bejelentés nélkül – császári hintó állt meg a döblingi tébolyda főbejárati oldalán. A látogató,

aki váratlan érkezésével tisztelte meg a gyógyintézetet, Erzsébet királyné volt. Megtekintette az épületet, megemlékezett számos kiváló személyről, akikről már szabad volt tudni, hogy korábban itt nyertek elhelyezést, és ismertségük révén fényezhették a gyógyintézet hírnevét. Vigasztaló szavakat intézett a betegekhez, majd elismerését, köszönetét fejezte ki a látottakért.

Az évek során a döblingi tébolydát számos szaktekintély kereste fel. Magas árai ellenére virágzott és jelentős hírnévre tett szert. Amikor 1983-ban először jártam Döblingben, a hivatalos útikönyvben csak egy nem létező vagy talán célzatosan hamis cím állt. Az „Ober-Döbbling 163”, ahogy a gróf jegyezte fel lakcímét levelei végén – így, két „b”-vel vel – akkor már nem segíthetett. Sok kaland, utánajárás után kinyomoztam a pontos címet. Obersteingasse 18–22 – mondta a levéltári megbízott, aki a titkot elárulta, és közreműködött, hogy bejuthassak az egykori tébolydába. Elhagyottan, üresen, kifosztva állt. Portás őrizte. Felengedett az emeletre. Felbaktattam a „betegek kertje” felőli hátsó lépcsőn, láttam a külön bejáratú, egykori grófi lakosztályt, a hosszú folyosót. A nyitva felejtett ajtókon benéztem az egykori kórtermekbe. Vaságyak, hanyagul összedobált matracok. A kertet jócskán belepte a gyom. Fái közt két emlékkövet találtam. Az egyik Nikolaus Lenau (1802–1850) osztrák költőre emlékeztet, aki 1847. május 5-én került a tébolydába, és itt halt meg 1850. augusztus 22-én. A másik Széchenyi Istvánnak állít emléket.

Itt élt

1848. szeptember 7-től

1860. április 8-ig

Gróf Széchenyi István,
a legnagyobb magyar.

Alatta ugyanez németül. Majd alatta ismét:

Eszméid élnek. 1960

Aki ma fel akarja keresni dr. Bruno és Gustav Goergen egykori magánklinikáját, szépen rendbehozott bírósági épületet talál. Az egykori intézetre külsőleg ugyan rá lehet ismerni, de hogy itt valaha jelentős és újszerű gyógyító tevékenységet végeztek, arra csak egy talapzatra helyezett bronz mellszobor emlékeztet. A szobor Széchenyi Istvánt ábrázolja. Másolat. **[13]**

1. Dr. Almási Balogh Pál a *Közöny* című lap 1848. sz. szeptember 20-i számában tájékoztatta a nyilvánosságot, hogyan és miért került Széchenyi István a dőblingi elmegyógyintézetbe. Ezzel akarta elejét venni a grófról keringő ellentmondásos, nem mindig jóindulatú mendemondáknak. ↑
2. Falk Miksa örökítette meg a történetet *Gróf Széchenyi István utolsó évei és halála (1866)* című könyvében. (Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984; 27–28. oldal) ↑
3. Falk Miksa: *Gr. Széchenyi István utolsó évei és halála (1866)* Fordította Áldor Imre és Vértesi Arnold; Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984; 70–71. o. ↑
4. „Diszharmónia és vakság” – *Széchenyi István utolsó napjainak dokumentumai* (Helikon Kiadó, 1988; 309. old.) ↑
5. „Diszharmónia és vakság” – *Körtörténet* [Gustav Goergennek a bécsi rendőrhatalomhoz írásban benyújtott védekezése], i. m. 271–280. o. ↑
6. Falk Miksa i. m. 70–71. o. ↑
7. Lásd Falk Miksa i. m. 73–75. oldal ↑
8. „Diszharmónia és vakság” – *Széchenyi István utolsó napjainak dokumentumai* (Helikon Kiadó, 1988; 302–303. old.) ↑
9. Kecskeméthy Aurél i. m. 12. o. ↑
10. Kecskeméthy Aurél is említi a grófnak ezt a szokását. „...minden oldalon kertre nyíló valamennyi ablakait fölnyitvatván – föl-alá sétált szobái során, míg számítása, vagy erejének állapota szerint negyed, fél, vagy egész mérföldnyit nem járt; mit rendszeresen szokott mondani panaszkodva vagy dicsekedve. Kiszámítá, hogy ittlétének egész ideje alatt hány mérföldet járt, s ha nem csalódom, az európai kontinenst kétszer megkerülte volna.” [i. m. 38–39. o.] ↑
11. Falk Miksa kicsit másképp írja le Széchenyi napi sétáját. „Széchenyi nem akart a parkba lemenni, kimérte szobái hosszát, s azután kiszámította, hányszor kell végigmennie, hogy egy fél német mérföldet bejárjon. Minden reggel kinyitotta tehát minden ablakát (most öt szép szobából állt lakása), egy kis urnát tett az első ablakba, s zsebeit megtöltötte bizonyos számú apró csontgolyókkal; valahányszor aztán az első ablakhoz visszatért, egy golyócskát vetett az urnába, s ha zsebe üres lett, tudta, hogy a fél német mérföldet megtette.” [Falk Miksa i. m. 36. o.] ↑
12. Lásd Falk Miksa: *Gr. Széchenyi István utolsó évei és halála*, 70–71. oldal ↑
13. Az eredeti alkotója Hans Gasser, aki 1860-ban itt, a z egykori intézet falai között mintázta meg a grófit. Amikor nem is oly rég, az újból feltámadt Széchenyi-kultusz zenitjén az elveszettnek hitt eredeti szobor megkerült, másolat készült róla. Ezt állították ki Döblingben. Az eredeti a nagycenki múzeumban van. ↑

kép | shutterstock.com

Kállai Katalin

KOR RAJZ NÉLKÜL

2021-03-18 | VERS

DADÁK

Az üresség
melyet a múlt század elején
a dada fiúk már észrevettek
semmi nem volt ehhez
Itt egy egész évezred
tátog ránk
óriási a torka
táplálni kell

MOST

Olyan mintha
belesüllyednék
egy valaha volt
alkoholmámorba
és csak képzelném
hogyan is lehet

KÉPZELET

Úgy gondolom
egyszer majd összegyűlünk
nálam nálad ott
magunkhoz vesszük
aki még halni készül
meg azt aki mosolyog
rájövünk egyedül vagyunk nincsen másik
együtt leszünk

kép | pxhere.com

Bíró Judit

BON VOYAGE! CSÁ! IZGI VOLT!

2021-03-12 | NOVELLA

Az ország, aminek a közepén üldögélnek, nem létezik már. Az impozáns méretű, boltívvel verandás, sokszobás, emeletes parasztkastély régen nem látott parasztot, se nemes urat. Meglehet, valaha tényleg tanya volt, de a közeli főút megállíthatatlanul hömpölygő zaja mára hazugsággá silányította az elszigeteltség és a messzeség ígéretét. Kérdésükre azt a választ kapták, hogy az épület száz évvel ezelőtt a betyárok üldözéséül szolgáló hatósági bázisként működött: itt szállásolták el a pusztai szegénylegények nyomában koslató katonai egységeket és a helyi közigazgatás illetékeseit. A korabeli államrendet súlyosan veszélyeztető, a gatyáját és gúnyját zsírral konzerváló, végtelenül bűdös, ennek ellenére az elvirágzó félben lévő úriasszonyok körében nagyon is kedvelt csikós népség sincs ma már.

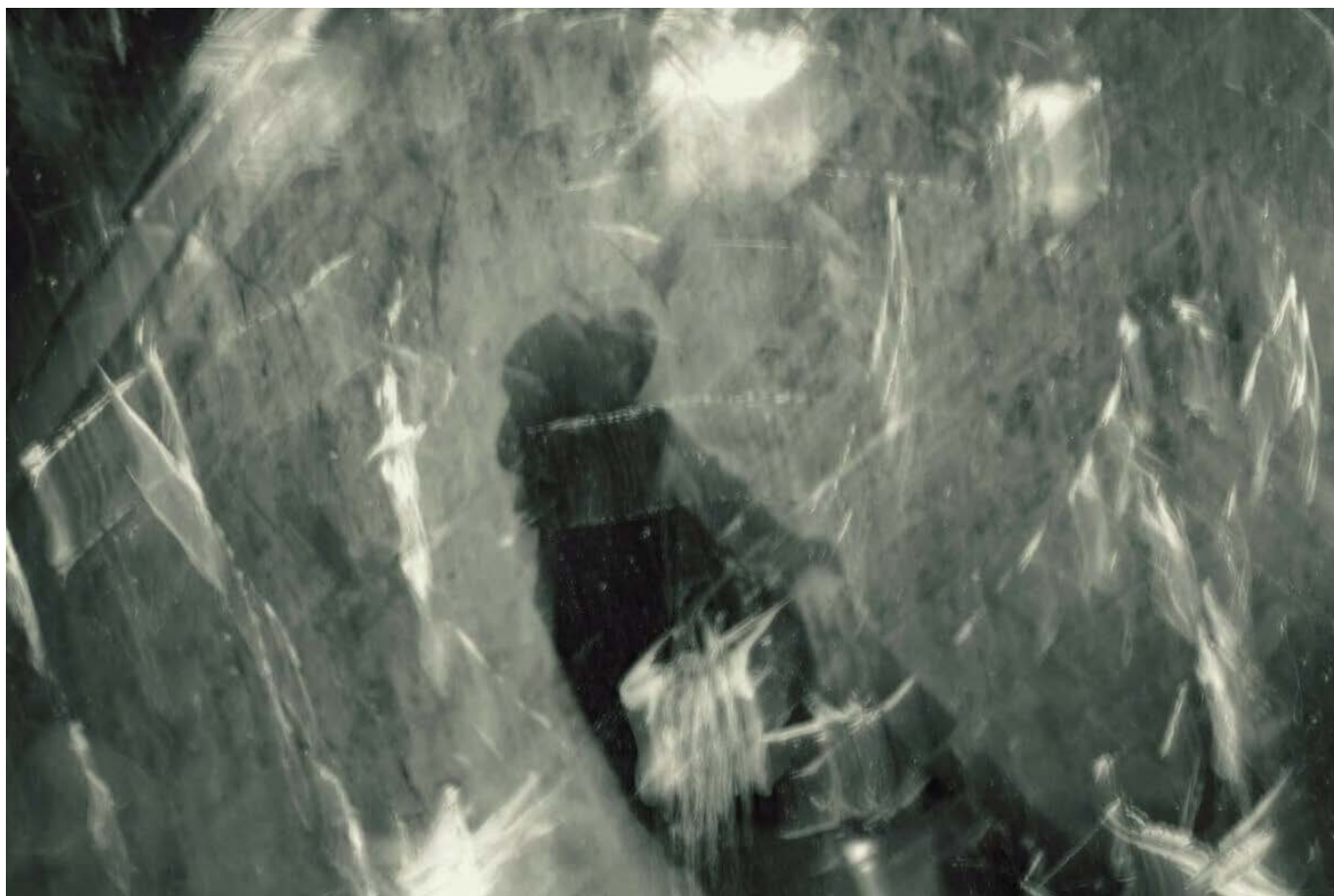
Valójában a semmiben reggeliznek. Ország nélkül. Betyárok és pandúrok nélkül.

Tavaszi volt. Március.

alattomos vadszamóca

A házhoz vezető gyalogút mesebeli látvány: az arborétumi főfelügyelő által évtizedekkel ezelőtt elültetett puszpáng-, meggybabér- és kőrisbokrokat ekkorra átfonta és belepte a repkény meg a vadszőlő; alattuk pedig a kúszó, alattomos vadszamóca hajtásai vetettek gáncsot. Mohó terjeszkedésükhöz szokatlanul vastag törzsű bükkfák kínáltak árnyas támogatást.

A nap erős nyalábokkal simogatta körbe a korán kelő vendégeket. Akik, álcázásul, elvont törzsökök elavult nevét viselték.

Fintor, az idősödőnek tűnő férfi két és félezer éve kapta a feladatot, hogy jusson el a megismerés legvégső fokáig. Mindig hófehér öltözeke lenből készített négyszögű süvegben végződött, rajta kék zsinóros díszítéssel, valójában jeladóval, ami közvetlen összeköttetést biztosított számára a fentiekkel. Szelleme nem fakult, de érzékei mind sűrűbben hagyták cserben. Évtizedes távolsága az anyagtól egyre éteribbé tette: felzaklatódott minden földi

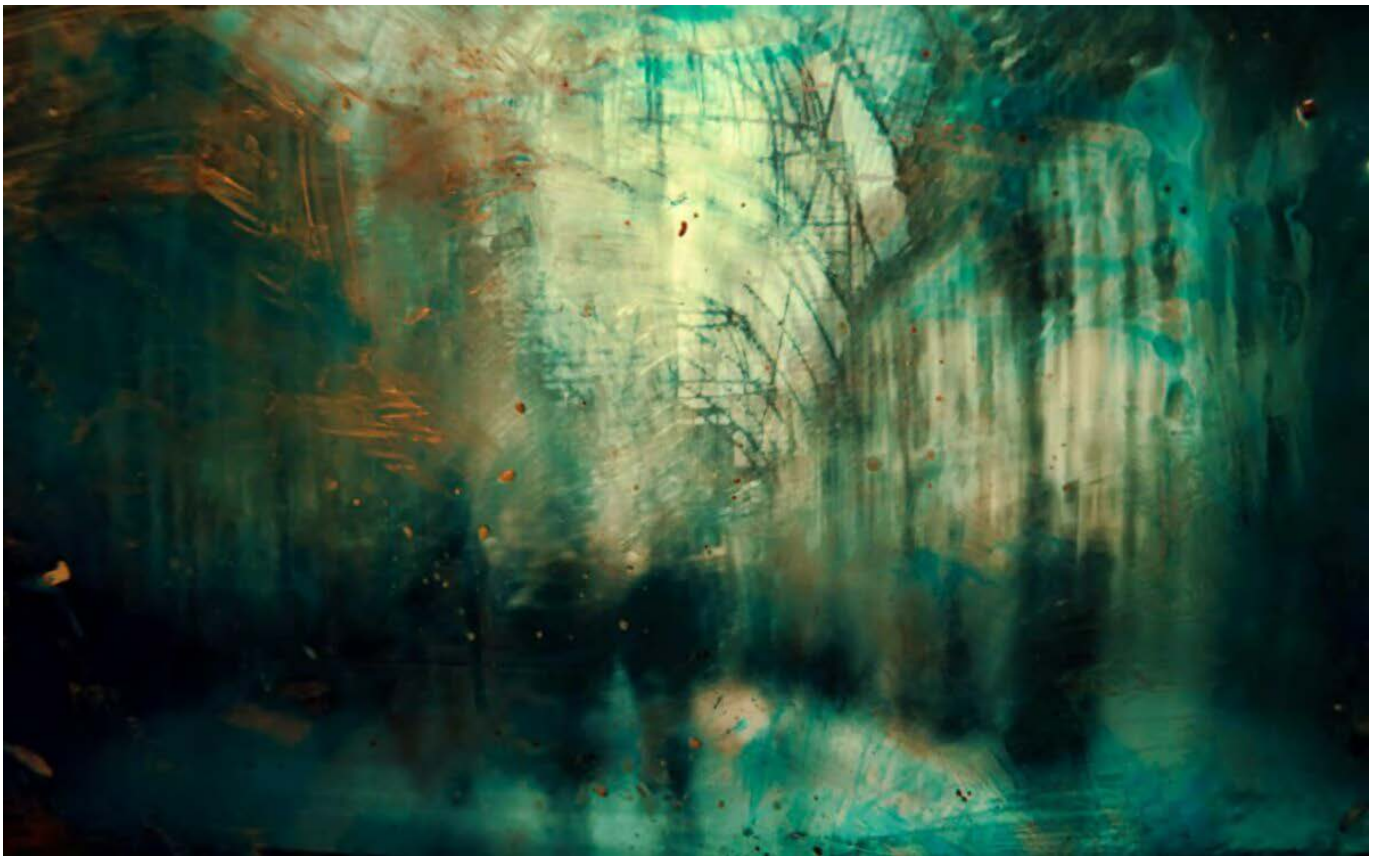
jelenségtől, idegesítette a szél legkisebb mozgása, zavarta az eső legfinomabb permete is. Látszólag foglalkoztatták világa jelenségei mintha állandóan tudományos megfigyeléseket végezne – pedig általában közömbös volt számára a tőle két méteren túli valóság, sőt, inkább megvetette. (Talán mondhatjuk, hogy lelki fogyatékos volt.)

üzekedés

Tántor, a fiatalnak tűnő férfi alig két évszázada lépett szolgálatba: Fintornak előbb tanítványa, majd bizalmasa lett. A mozgás, az anyag, a test szakértőjeként tulajdonképpen mindenben mestere ellentéte volt, ezért kiváló összhangban tudtak együtt dolgozni. Talán az ősi magyar íj mozgásának leírására szolgáló *visszacsapó illeszkedés* a legpontosabb kifejezés kettejük együttműködésére. Tántorra leginkább az üzekedés volt a jellemző – persze leginkább nőikkel tette ezt, de legfőbb vágya az Idő meghódítása, mondhatjuk így: meghágása volt. Úgy vélte, ha viszonyba kerül az Idővel, uralni tudja saját életét is. (Tudnunk kell, Tántor életét nagyon sokan és folyamatosan irányítják, ami érthetővé és elfogadhatóvá teszi különös vágyát.)

Henter, a kortalannak tűnő nő külön-külön kötődött hozzájuk, de mindkettőhöz egyformán erős kötéssel, ami a harmónia tökéletes megélését tette lehetővé mindhármas számára, amikor együtt voltak. A nő fizikai és lelki kiképzését már gyerekkorában kezdték, annak ellenére, hogy a teste fogyatékos volt: egyik lába, születésétől sorvadott. Hogy a teljes deformálódást megakadályozzák, különleges járókészüléket csatoltak rá, ami valamennyire valóban visszafordított a folyamatból. De sántasága, valljuk be, végül is megmaradt, és bántóan érzékelhető volt. Mivel nem volt életkora, a nőiessége hangsúlyozására törekedtek: sminkje, öltözeke, gesztusai és kommunikációja feltűnővé, szem elől nem téveszthetővé és felejthetlenné tették mindenki számára. (Talán mondhatjuk így: Henter maga volt a női princípium. A kettős csakra.) A keresztségben, egyébként, a Laura nevet kapta.

Küldetésük nem tűnt kivitelezhetetlennek: megtalálni a földi pontot, ahol egymást metszi a szétválasztás és az összekötés folyamata, ahol a szelő és az érintő szakaszok harmonikusan egymásba simulnak. (Persze, persze – az adótorony miatt...) Valójában nem kellett semmi különösebben újat felfedezniük, csupán követniük természettudósok vagy matematikusok ezeréves eljárásait, akik hol a spirál mintázat, hol a szabályos tízszög megszerkesztését végezték el. Ha ezt tették volna ők is, megtalálják a pontot.

De ők elbuktak a szabályos háromszögön.

És egy hajdani ország hajdani közepén, a kora reggeli napsütésben máris tudták, hogy nem jártak sikerrel. Mégsem ez okozta rosszkedvüket.

Szerelmi történet lesz ez is. Történet nélkül.

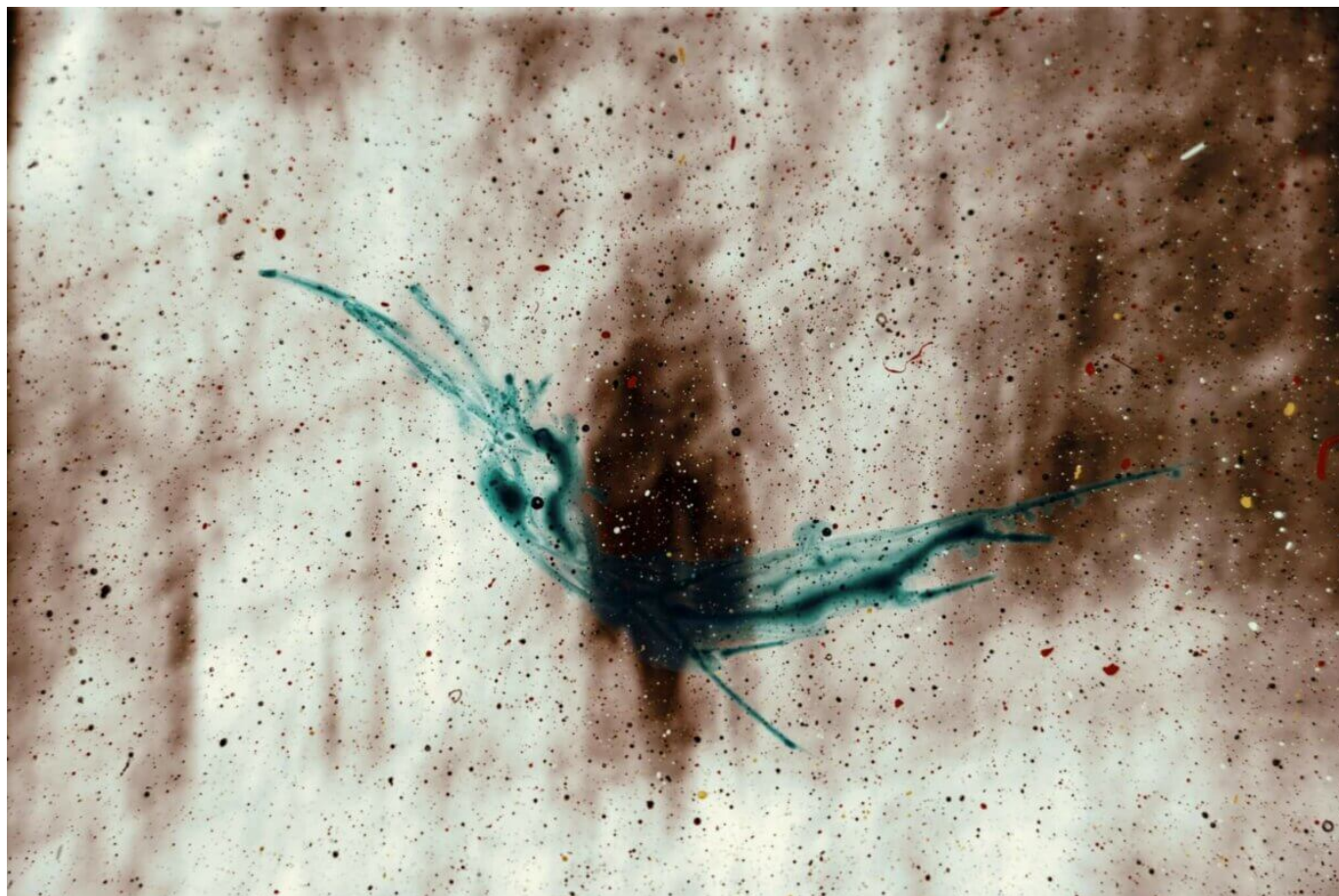
felgyülemlett rosszindulat

Előző nap hatalmas épületben – mint egy kibelezett bálnában, aminek már csak a gyomra falán himbálódznak rothadó ételmaradékok, egy átriumos bevásárlóközpontban, amelybe a

főpályaudvar szerelvényei is közvetlenül becsatlakoztak a harmadik emeleten – mozogtak, inkább céltalanul. Minden színes és hangos volt, nyüzsgő, Fintor mégsem tudta volna megmondani, akadt-e bárki is rajtuk kívül. Alig-alig szólaltak meg. Csak hogy ne üvöltsenek. Tántor ma reggel úgy emlékezett, egyikük táskájából kicsúszott egy céges névjegykártya, jelezve: ő az állam szolgája... De lehet, hogy ezt csak az álom és az ébredés határán felgyülemlett rosszindulat miatt fantáziálta. Amikor az álom sem elég az elpasszírozott feszültség felszínre kerüléséhez.

Henter büszkén, gyönyörködve figyelte két világát: a Fintorhoz és a Tántorhoz kötődő külön-külön valóságát. Álmában és ébredésében egyaránt. Félelme ezekben a pillanatokban – az álomból ki, és az álomba zuhanásában – kicsit alább hagyott. De nem szűnt meg soha. Ezért is mászott folyamatosan a lábaik közé. Ott vélt menedékre lelni. Örömmel töltötte el a tudat és az érzés, hogy ő nő, hogy övé a testük. A férfiak teste.

Két test között egy sor változatos tevékenységgel töltötte ki napjait. Életvezetési tanácsadóként, többek között, az Androméda-csillagképre vonatkozó évezredes értelmezéseket elemezte. A kiszabadítójára váró, egy másik nő féltékenysége miatt leláncolt etióp királylány képe, bizonygatta finom módszerességgel, valójában minden, az emberek közötti kötésrendszer tudatalattijában benne van. Felszabadítók és felszabadítottak vagyunk, és persze lekötözők, mindannyian. Az oldás és a kötés, a maga-lét és a mástól-függő lét verzió váltják egymást az emberi nem narcisztikus történetében. Nem lehet véletlen ennek a dinamikája – vélte, s kereste, kutatta a titkot, és szónokolt, ugyanabban a pózban és azzal a vehemenciával, mint ezer évvel ezelőtt az őskeresztény hitelesítő a Római Birodalomnak hívott rendőrállamban. Mindegy volt neki a módszer és a téma, csak beszélhessen a leláncoltság, a béklyóba szorítottság ellen. A buzgón jegyzetelő, jobbára női hallgatóság lelkesedését látva ő maga is felszabadítottnak érezte magát. És azonnal szüksége volt egy konkrét férfi testre.

Történetük hagyományos szerelmi történet. Bárkivel megeshetne, de még soha senkivel nem esett meg. Ezért is különösen fontos, hogy megismerjük.

Fintor, Tántor és Henter persze nem létezik. Más világban, máshol akár létezhetnek is. Például amikor Henter épp van, akkor rendszerint virágot kap, vagy nevet. Vagy meztelen. Vagy odaátról ír, ide. Mindig üzen, mindig jegyzetel, és mindent elrak. Táskája kutyanyelvekkel teli. Főképpen az apró és lényegtelen mozdulatokat, a véletlennek és ártatlannak tetsző érintéseket gyűjti. Befőttként polcra rakja, vagy kirakóst játszik a múlt darabkáival. A színes mozaikkal. A kék emlékek kiváltképp kedvesek számára.

Most éppen az a kora nyári, ám annál forróbb két-három nap idéződik föl benne, amit a cég szervezett munkatársainak egy toszkán kisvárosban, amolyan kapcsolatépítési tréning gyanánt. A rendezvény végül olyan volt, mint amire számított: mindenki fontoskodott, mellébeszélte és bántóan fölényes volt, amikor adódott volna kegyelmi pillanat a belátásra, hogy az emberi vallomástétel eredendően akadályozott és kulturálisan meghamisított. Henter színét veszítve létezett ekkoriban. Szürkére kopott hattyú. Kiszállt belőle a bájos, remegő fehérség, de az erős, karakteres feketeség is. Elárulták, és az első, nagy árulást

kisebb, aljas és kisztílú árulások sorozata követte, ennek folyamatosan kitett volt. Létezett, dolgozott, üzemszerűen működött, de sebzetten. Teste sebzettsége is erősödött – akkoriban esett át egy újabb súlyos, fájdalmas láb- és csípőműtéten, rengeteg vért veszített. Sokszor gondolta, hogy meg fog halni – és magányosan. Egyedül Fintor állt mellé. Évtizedek óta egymás mellett dolgoztak, voltak baráti megnyilvánulásaik, és komoly, üvöltözéssel végződött konfliktusaik is, de a kötés ekkoriban lett igazán erős köztük. Talán mert a totális elárultság állapotában a férfi is azt listázgatta, miért s miért nem érdemes élni.

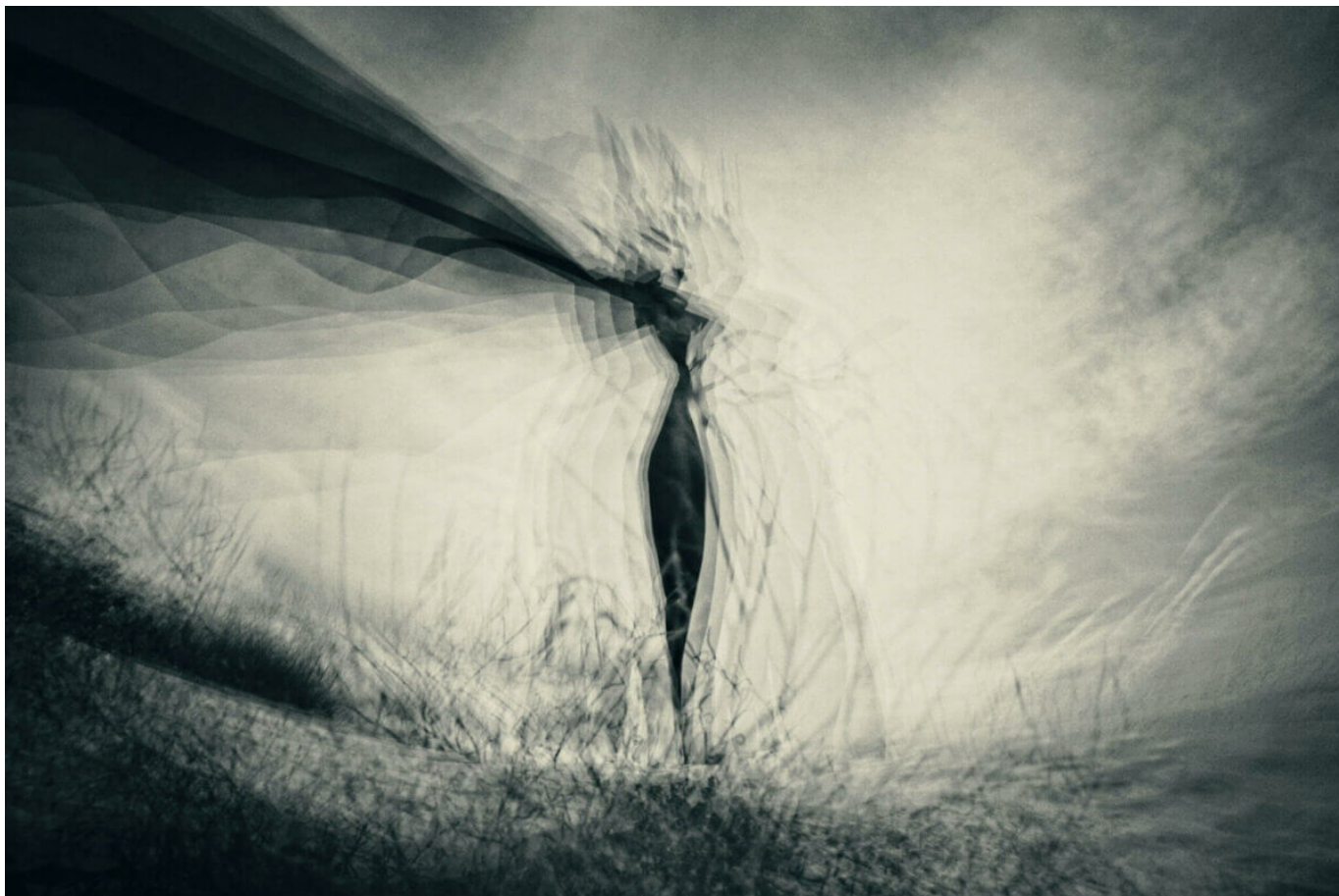
– Csodálatos volt az az este, és hogy melletted ülhettem, Henter! Az egész rendezvény csúcspontja volt. Semmi másért nem érte meg ott lennem, de ezért igen. Persze mindezt én alakítottam így. Csak akkor ezt még nem tudtam – tette hozzá Tántor bizalmasan, azzal a hangsúllyal, amivel az ember titkokat oszt meg valakivel, akivel korábban soha nem beszélt.

a szép megöregedés

Igazából el sem akart menni, úgy tervezte, könyvvel a kezében behúzódik vendégszobája mélyére. Ráadásul még telve volt délutáni kirándulása élményével. Egy közeli kis faluban a csodarabbi sírját látogatta meg, s nem tudta kihagyni, hogy cédulát dobjon be ő is a több ezernyi apró, sárgásra aszalódott papírdarabka mellé. Az üzenetén nem kellett sokáig gondolkodnia, mert ez foglalkoztatta akkoriban a leginkább. Azt kérte az akkor éppen 212 éves csontoktól, hogy segítsék *szépen megöregedni*. Ravasz volt – nem specifikálta, hogyan is képzelte ezt a szép megöregedést, már csak azért sem, mert valójában fogalma sem volt erről. De bízott benne, hogy a csodatevő megosztja vele a tudását, s ezzel együtt persze megfelelően alakítja is az életét. (Most már tudja, hogy a csodarabbi a nap végére, éppen az estélyen, teljesítette kérését, de úgy, hogy csak lassan, nagyon lassan eszméljen rá: nem az öregedés várja, hanem a szerelem, ami széppé, erőssé, fiatallá tesz.) Hogy legfőbb jellegzetessége, ami kiemelte az ügynökök közül, épp a kortalansága ellenére, *a szép megöregedés* foglalkoztatta, jól érzékelteti, milyen mély szakmai válságon ment át ekkoriban.

Azt hitte, arra a napra épp elég történt vele, s nem is vágyott másra, csak a kolostori magányra, amit igyekezett mindenütt megtalálni. Igen, talán az egészben ez volt a legváratlanabb: jól érezte magát. Ő, aki már évek óta nem volt jókedvű. És éppen ettől a férfitől, aki a forgatókönyv szerint férfiként nincs is jelen az életében. Ahogy finoman lecsapott rá, ahogy gyengéd gátlástalansággal etette, itatta, zsíros ételekkel és savanyú

borokkal, közelre hajlásokkal és vizslató pillantásokkal – sokáig nem feledte. Sőt, egyáltalán nem is akarta elfelejteni, fel-felidézgette ezt a pár órát. Most, ahogy erről mesél, már tudja, hogy elvesztegetett jó sok időt.

Az Időt azonban nem lehet elvesztegetni. De megvesztegetni sem. A Moirák fáradhatatlanul fonták életük napjait a fehér vizű tó partján lévő égi barlangjuk mélyén. A három agg fonóasszony, „az elháríthatatlan”, „a kiosztó” és „a pusztító erő” akaratát még maga Zeus sem tudta megmásítani, sőt, inkább félte az Éjistenő lányait, akik a Hold növekedő, teli és elfogyó arcképére formálták a halandók sorsát. Henter és Tántor fonalának hosszáról a legkisebb termetű, de a legöregebb és leghatalmasabb sorsistennő, „az elháríthatatlan” döntött. Aki egyes vázaképeken a napórára mutat... az Idő eszközére.

– Mennem kell, pedig szívesen veled maradnálak – mondta máskor a férfi, és kiemelte a nő bőrröndjét a kocsiból. Henter a kocsi túloldalán állt – szerencsére, mert úgy tehetett, mint aki nem hallja, amit pedig nagyon is hallott, és aminek hallatán teste-lelke pillangója gyorsan verdesett.

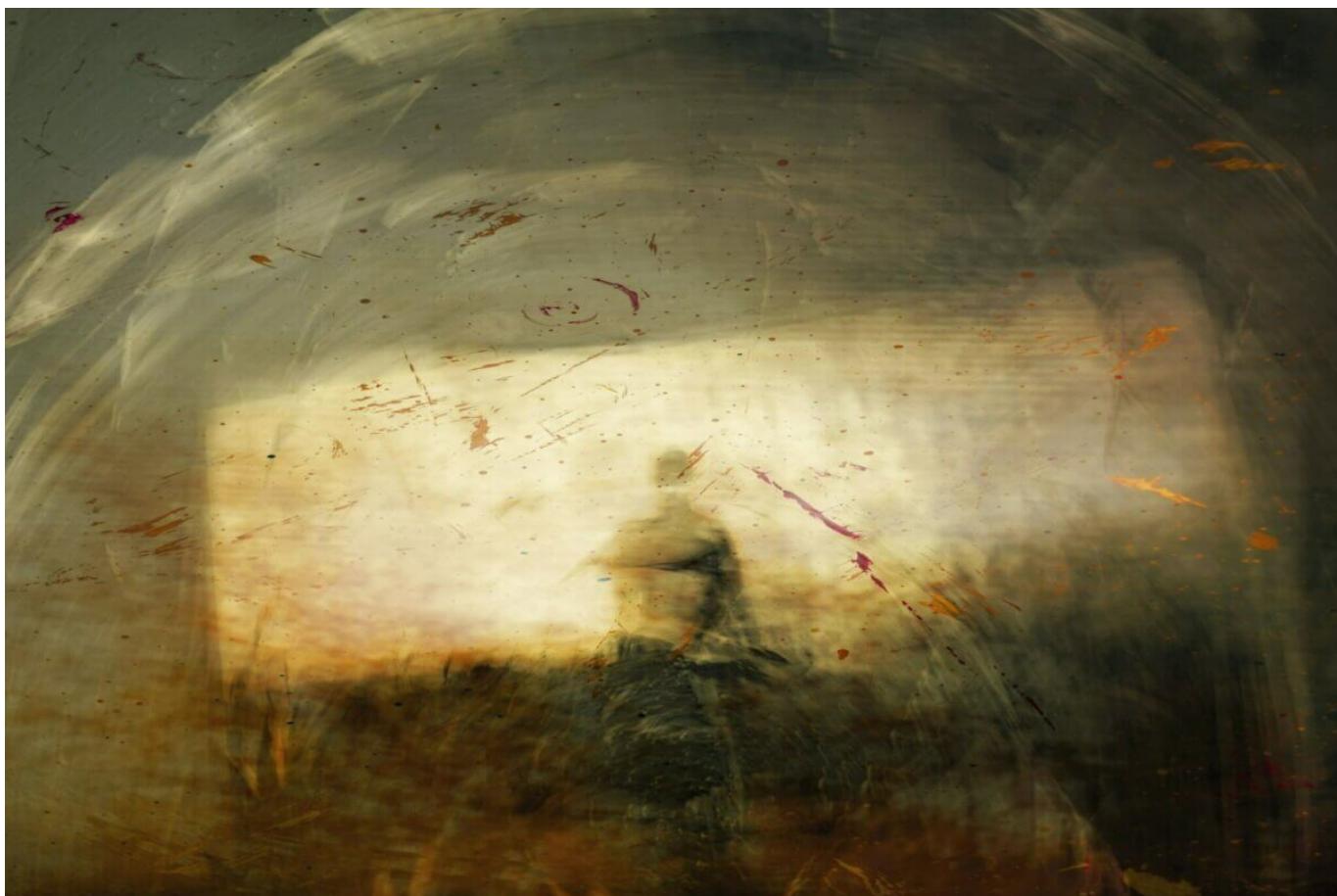
- Mit mondtál? – kérdezte, továbbra is a kocsi túloldaláról, takarást keresve az arcának.
- Hogy szívesen folytatnám tovább a társalgást – „ismételte” Tántor, a zavarodottság legcsekélyebb jele nélkül.
- Nem vette észre nyelvbotlását. Hogy elszólta magát... – villant át a felismerés a nőben, és jólesett szabadjára engednie széles mosolyát, ami ott és akkor rendben lévő volt, mert a férfi tényleg elhajtott, miközben Henter a lépcső tetején visszafordulva intett neki.

már ismerik egymást

A nő szerette ezt az utat. Szerette Tántor figyelmét és figyelmességét az út során, amikor megállás nélkül beszélgettek, csapongóan, mintha mindketten minél többet el akarnának mondani magukról, minél gyorsabban, hogy azután ezzel már ne kelljen foglalkozni, és mondhassák, hogy már ismerik egymást.

- Illegtem-billegtem bizony, a javából – vallotta be utólag a nő Fintornak, aki egyre jobban hitte, hogy Henternél szerelem-szomjasabb nőt még nem látott.
- Találkozzatni kezdtünk – folytatta Henter, s úgy tett, mintha nem látná, hogy Fintor szája elkeskenyedik.

Az aprócska cukrászda veszélyes körzetben volt. A környéken nyüzsögtek az üzletfelek, a sűrűn egymás után következő éttermek, bárók és lokálok a gazdasági elit kedvelt találkozási terei voltak. Ők mégis fogták magukat, és kiültek a kirakatba – nem mintha nem ez lett volna az egyetlen asztal a kis üzletben. Tántor előzékenyen ajánlgatta a legjobb minőségű francia és belga alapanyagokból készült édességeket: a levendulával, gyömbérrel ízesített pralinékat, a matcha teás pisztáciát, de Henter a sós karamellás bonbon mellett döntött – az édeset mindig és minden formában habzsoló Férfi megrökönyödésére, aminek hangot is adott. – Nem bánom. Csak tudd meg, hogy én fekete vagyok, míg te fehér. Jussunk el a kékig, a szerelem fényéig – gondolta a nő, mialatt mosolyogva hallgatta a férfi gyengéden méltatlankodó szavait. Boldog volt attól, amit átélt, bár nem tudta, mi az, és nem is akarta meghatározni.

Fintor nem értette, miért meséli el ezeket neki Henter – s miért pont most? És mennyire idegesítő ezeknek az átkozott páváknak a rikácsolása!!! Nemsokára visszaindulnak ebből a kudarcos küldetésből, nyilvánvalóan nem fogják ünnepelni őket az ügynökségen, meglehet, szétszedik a csapatot. És az rémálom lenne – újakat megszokni, kiképezni, átlátni rajtuk, és megtanulni manipulálni őket. Öreg már ehhez. És ez a nő! Akit eleinte ki nem állt, aki idegesítette, egy senkinek gondolta, majd belezúgott, és beengedte az ágyába, ahol jó régóta nem fordult meg nő. Szerette, hogy testes, jó volt a széles, puha tomporába markolni, beleveszni barokkos hurkáiba. És most le akarja választani róla Tántort – mert nem is kérdés, ez a nő célja. De Tántor az övé. Ő teremtette meg, ő formálta alakját, ő adott szavakat a szájába, az ő mesterműve. És most kiderül, van saját története, vannak tőle független mondatai, saját akarat mozgatja. Vagy Henteré?

Ez hülyeség! Fintor tudni akarja, mi ez a nő. Hogy vele, hogy neki mi ez a nő. Fintor nem szereti a kérdőjelet. Amikor lehet, kerüli, hogy kitegye. Ha megérti, mit akar a nő, azt is tudni fogja, mit akar Tántor. A panorámát szereti. Szereti, ha átlát, ha messze ellát. Ha a tisztás közepén áll. Henterrel a tisztás közepére állhatott. Ahol szenvedélyes szónoklatokat tarthat, mialatt a nő rendszerint hallgat. A tisztást bearanyozza a Nap fénye, aminél *napvilágra jó*,

hogy a nő idősebb, sokkal idősebb, mint a fiatalnak tűnő férfi. Elvesztette kortalanságát: arcán az idő és a megpróbáltatások, a keserűség és a bántások erős éllel rajzolták meg a kontúrokat. Tántornak tetszik, egyre mélyebben tetszik ez az arc. Valamiért olyan ismerősen közeli, otthonos. A ráncokhoz kötődik talán a legjobban. Henter ráncaihoz. Úgy érzi, mintha az ő még meg nem élt idejének mutatóját – mintegy okosan tanítva, intőn – rajzolta volna a nő arcára önnön magát. A vonásaiban is ott rejlik valami az ő idejéből.

kóros idő-irigység

– Szeretem és tisztelem – így a férfi; röviden, szinte pattogóan mondja, bármikor kérdezi a nő. Ellentmondást nem tűrően. A nő nem féltékeny – az Időre mégsem lehet féltékeny halandó emberi lény, még ha nő is. De csak saját

végessége hiteti el Henterrel, hogy ebben az esetben nem érdemes féltékenykedni. Tántor valójában minden idegszálával az Időre koncentrál. Sőt, kóros idő-irigységben szenved. Irigyli a Nő idejét is. Ezt már elmondta neki számtalanszor.

– Igen, irigylem a ráncaid idejét, irigylem a boldogságod és a szenvedésed idejét, a tapasztalatod és a tudásod megélt éveit. Azt hiszem, én valamiért irigylem az emberek eltelt idejét, amivel előrébb vannak nálam. Loholok utánad, lesem, hátha elejtesz egy kis időt, amit összegyűjthetek és felvehetek magamra. Ahogy a hajléktalanok rohannak óvatlan kiszemeltjeik nyomában, és utánozhatatlan éberséggel kapkodják fel a még szívható csikkeket. Én is ilyen feszülten figyelem éveid múlását, és így kapok egy-egy elhintett emléked után. Érted, te pillangó? Érted? Tudsz nekem ebben segíteni? – kérdezte, egy diszkrét kis helyen a fiatal férfi. Szinte remegett a hangja az izgalomtól. Középen ültek, hatalmas díványon, ahol a múlt kitüntetett pillanatai elevenedtek meg percekbe sűrítve. Éppen jól lehetett látni innen mindent. És a diszkrét kis helyen minden tekintet rájuk szegeződött. – Ugye, mi nem is vagyunk itt!? – kérdezte aggodalmaskodva Henter.

– Köszönöm, hogy kikérte nekem is a fehér forrót előre. Bizonyára tudta, hogy késni fogok, a fehér forró meg túlságosan is forró. Hadd hűljön hát. Az Időnél tartottunk. De, azt hiszem, mégis igaza lesz: a pincérnő minket néz. Szerinted kiszúrta, hogy mit csinálunk itt? Látja, hogy peregnek az éveink? – riadt meg Tántor. Talán nem kéne itt, mindenki előtt?! Szerinted látja?! – suttogta riadtan. Henter segítően a kezére tette a kezét, és elmondott neki egy régi történetet. Megmenekültünk – szólt a férfi, amikor a történet elmúlt. Köszönöm, Neked. Szeretem, ahogy az Időről beszélsz nekem bevetés előtt.

Az Idő – folytatja máskor a fiatal férfi –, az idő az én specialitásom. Kérdezz! – teszi hozzá színlelt magabiztossággal, teljesen groteszk módon. A férfinak még kérdései sincsenek az időről. Csak emlékképei és érzései, amiket próbál újra és újra elővenni és összekötni. És ezt Henter pontosan tudja. Mert nagyon okos. Tántor szereti Hentert. De főképpen nem az eszéért. Inkább talán a testéért. De leginkább az idejéért.

Az okos nő tudja, hogy leginkább az ideje, az Idővel eltöltött társasága az, ami vonzóan titokzatos lehet egy ilyen fiatal embernek, mint Tántor. Nem is akar semmit titkolni ebből előtte – bármit szívesen megoszt vele, amire kíváncsi. Azt csak reméli, hogy a férfi minél később jön rá a titok nyitjára – amire ő már régen rájött... Addig is mosolyog, önfeledten és szívesen, amikor a férfi mosolyt varázsol az arcára. Amiért örökké hálás. Most. Ami most van. Egyszer, például, napok óta, azon morfondírozott magában, megérett-e már az idő, hogy megkérdezze a férfit, ki is az a Márczius, akit olyan sokszor emleget álmában.

különös szerelem

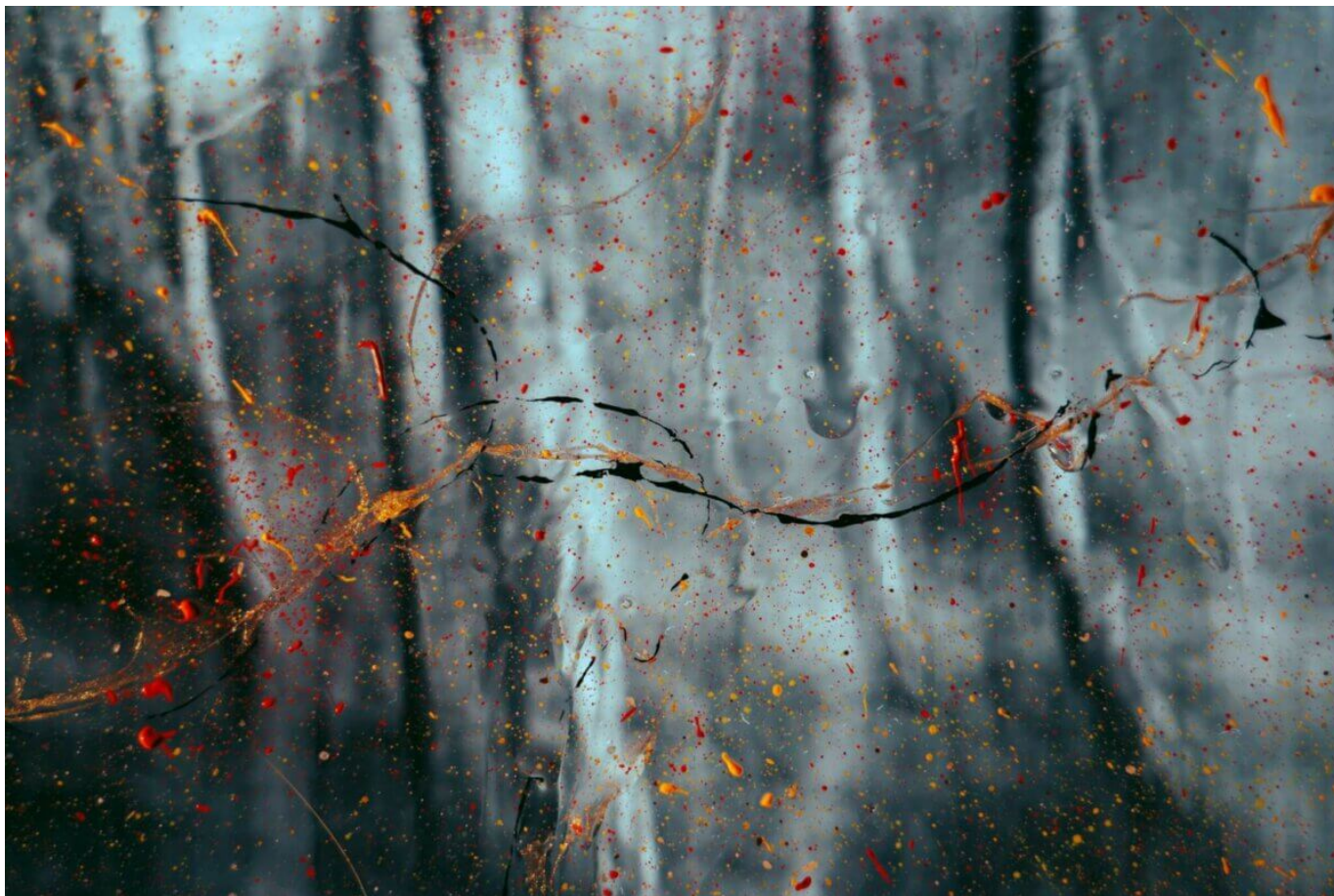
– Az Idő nem tud megérni – vetette oda foghegyről Tántor. Majd békülékenyen így folytatta: – Inspirálnak a határhelyzetek. Ezért hadakozom folyton és folyvást az

Idővel. De higgye el, meg fogom találni a módját, hogy végül megsemmisítő győzelmet arassak felette. Mindennap – értse meg! –, mindennap újra és újra nekifutok, hogy magam alá gyűrjem. Magával az Idő birtokon belülre került. Az Idő egy része. A maga ideje az én időm. Ami független az Időtől: az Idő ezen a szinten nem értelmezhető, talán innen ez a különös szerelem.

Megesett, hogy Tántor a távolból kristálytisztán *lát*ni vélte a nő halk, szívbe markoló zokogását. És ahogyan hallotta a könnyek fájdalmas áradatát, úgy értette meg magában mélyen és titokban azt, amiért egyszer régen egy másik nő az életét adta: „Amor vincit omnia”.

A gát fagyosan süvítő szele egyszer, egy hajnali áhítat után azt súgta Henter fülébe: megfejtettem a szavaid képletét – a fájdalmas és hideg Szabadság maga vagy. Egészen pontosan így mondta Tántor, ott a gáton... (Mindehhez a *limes* felhőkarcolókkal szabdalts kanyarulata kínált torz díszletet.)

A Fogadó a Két Hattyúhoz egy nyugat-magyarországi kisváros poros főterén állt. A városka akkoriban indult fejlődésnek – fontosabb utcáit kővel burkolták, éjszakánként gázlámpák fénye segítette a hazabotorkáló férjeket, a templom új harangot kapott, és felépült az első negyvenemeletes ház is, amelyben bank nyitott fiókot –, de a főváros nagyvilági nyüzsgése, harsánysága, lüktetése hiányzott. Tántor éppen ezért szerette idehozni a nőit. Pontosabban szerette mindig elképzelni, hogy majd idehozza a nőit, ebbe a kies, csendes s vonzóan tradicionális helyszínre, de Henter lett az első arra érdemes, akit valóban bevezetett vágyai titkos terére. A kétszáz nemes éjfékete ló szinte egy szempillantás alatt az ablakokba helyezett gyertyákkal hívogató fogadó elé ért; prüsszkölve, kissé méltatlankodva álltak meg a hatalmas lombú platánfák alatt a jelre – akár Berlinig is elrepültek volna. Őket is felvillanyozta az utasaikból áradó végtelen boldogság és várakozás.

Ahogy útközben, a fogadó diófaborítású, barna szagú előterébe lépve, majd a meg-megroppanó parkettán végighaladtukban is mámorosan csevegtek, igen, talán ez a legmegfelelőbb kifejezés csapongó kommunikációjukra, melynek metaszintje sistergő erővel lökte őket a szellemitől a testi felé. Tántor kifejtette, hogy szíve szerint azonnal háborúba indulna. „Pisilnem kell” – közölte erre kényeskedően Henter, és nem hitte, hogy ezt mondja. A férfi arcizma sem rándult, elegáns gesztussal mutatott a fajansz alkalmatosságra.

Folyamatos üzekedése az Idővel – mondhatjuk-e, s talán igen, hogy a sokkal idősebb nő testi-lelki magáévá tételével valójában az Idővel került intim, a korábbiaknál sokkal intimebb és mindig is vágyott viszonyba – új szakaszába jutott Henterrel az oldalán. Fiatal volt, de annyira már nem, hogy ne látná jó ideje az Idő szorításából adódó kényszereket. S ő nem jól tűrte, ha kényszerítik. Látni akarta magát ezzel a jóval idősebb nővel. Milyen az az ő, aki ilyen viszonyba keveredik. Ezzel a nővel, egy titkos, sőt, tiltott viszonyt létesítve, meglátva az Idő testét, megtapasztalva az Idő ízét.

mit tegyen a manipulátor

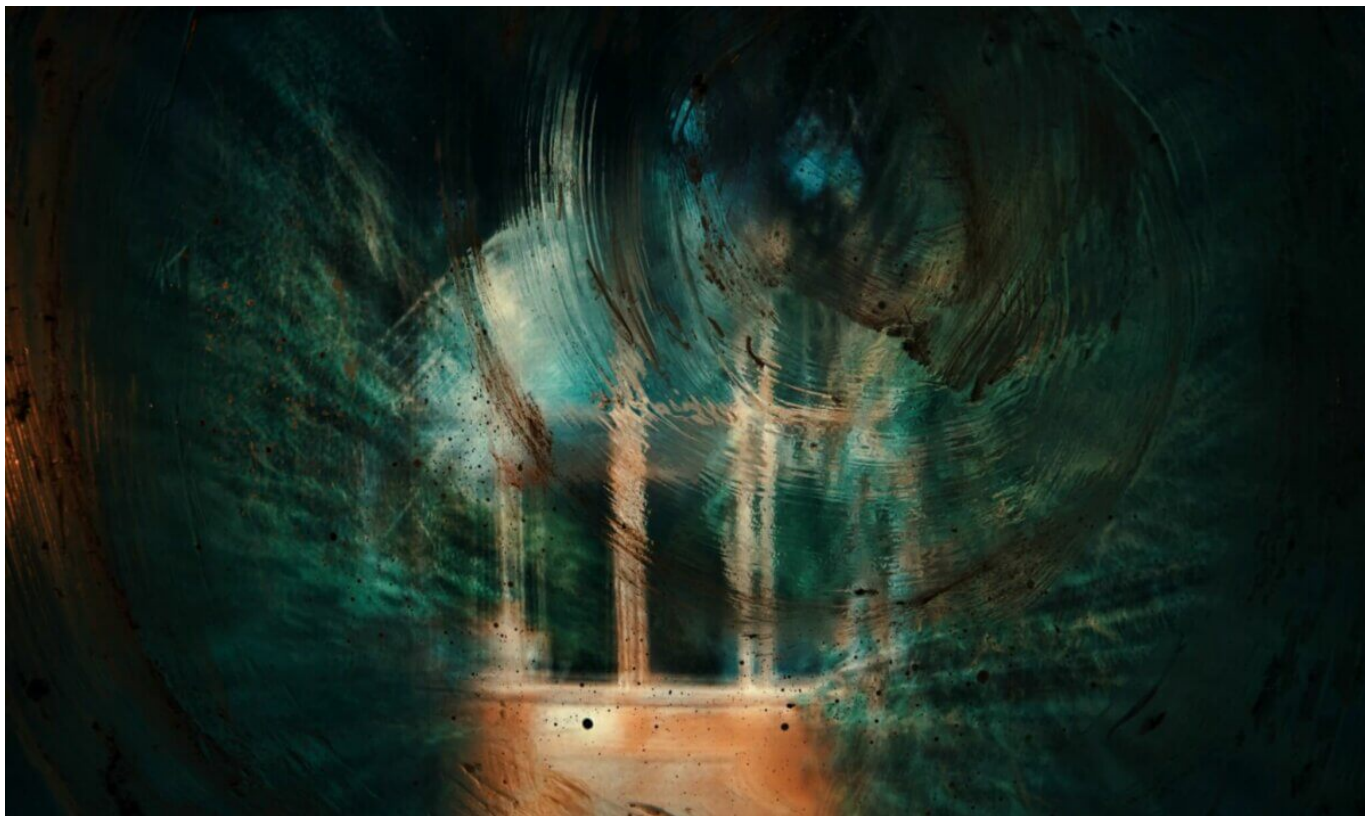
Tántor, s erről Fintornak fogalma sem volt, valójában mindig is maga irányította az életét, sőt, a vele kapcsolatba lépőkét is, tudtukon kívül ugyan, de szinte mindenkiét. Valami elképesztő

hidegvérrel, a legkisebb izgalom nélkül, nagy nyugalommal fordította ide-oda az események menetét, hogy azok a kedve szerint alakuljanak. De mit tegyen a manipulátor, ha unatkozik? Nem mintha nem fáradna el minden egyes estére, de ez a sokszor ólmossá váló fáradtság, tudta, azért lepi el, mert még mindig nem uralja a teljes világot annyira, amennyire járna neki és amennyire akarja. A konkrét nő birtoklása újabb szeletét jelentette a világnak, ami eddig a hatáskörén kívül állt, és ott is kellett volna maradnia.

„Ki küldött?” – kérdezte sokszor, többször is Henter fülébe, nyakába lihegte a kérdést, és a nő érezte az ajkán saját magát, amely megült ott, nyomot hagyott, és amit a férfi később a tavaszi mező virágaihoz hasonlított. Henter imádta a kérdést, de nem reagált rá. Most úgy hiszi, a férfi szerint meg sem hallotta a választ.

– Persze, hogy a nagy szerelemistennő küldött, a szerelmi gyönyör hordozója, de két alakban... – válaszolta nagy soká, tőle szokatlanul indulatmentesen, halkan. – Egyik alakjában egy a hetairák közül, és Aphrodité Porné néven a szerelmi gyönyör hordozója, s maga olyan gyönyörű, hogy a knidosi polgárok inkább levetkezték prüdériájukat, és megengedték Praxitelésnek, hogy megformálja az istennő első meztelen szobrát. Még maga Themis, a nemek természet rendje szerinti törvényének istennője, aki tiszténél fogva tiltotta Aphrodité meztelenségének látását, még ő is engedélyt adott a „szépfarú” női alak kiállítására. Másik alakjában mint Aphrodité Enoplios, „a felfegyverzett”, kezében galambbal, feje fölött az esthajnalcsillaggal, s felfegyverkezve mindazzal a tudással, amellyel csak az rendelkezhet, akinek az élete a saját atyja levágott és tengerbe hajított férfiassága körül keletkezett habokból fakadt. Amikor a fehér habokból kiemelkedve, koszorúval felékesítve az olymposi istenek körébe lépett, nem is kaphatott más tisztet az emberek és istenek között, mint a lányok suttogását, a nevetést és az enyelgést, az édes gyönyörűséget, a szerelmet és a gyengédséget. Aphrodité még akkor is kívül marad az olymposi istenek körén, amikor már felveszik oda, s ő odahagyja a tengert, ahol addig önfeledten élt szeretőjével, Néritésszel, akiről azt tartották, hogy a legszebb az emberek és istenek között. Ő a legjóságosabb, legirgalmasabb istennő, de egyben halált osztó – hisz a túlságos szerelem ölni képes... Mondják, a sorsistennők testvére, sőt, ő a legidősebb nővérük, mégis

az agg Moirákhoz képest a fényes s egyre fényesebb ég istennője: nem barlangban él, hanem a tengerből születik, s forrást támaszt, jóslatot ad. Népét békében egyesíti, de bármikor elfordulhat tőlük, játszmákat alakítva halandóknak s isteneknek egyaránt.

A Kákafoki Kőrös-holtág fölé délutánra viharfelhők érkeztek, és különösen az albínó páva rikácsolt egyre idegesítőbben. – Mégis, egy kék páva hogyan mondhat le a legszebb színről?? – puffogott Henter, ekkor már a kijelölt búvóhelyen, az üvegház tetején hasalt, a kilövési parancsra várva. Fogalma sem volt, ki a célpont, de nem is érdekelte. Ahogy addig sem, sosem. Szeretett volna mielőbb túllenni a küldetésen, mert délre kiderült, hogy egész Európában általános mozgósítást rendeltek el. A háború kitört. És a mozgósítás nagyságára mi sem volt jellemzőbb, hogy egy határszéli macskatelep immár kiképzettnek mondott katonamacskáiból is külön egységet állítottak föl, s vagoníroztak be ezen a napon. Henter haza akart jutni – bárhol legyen is az, de ez a hely, ahol most van, pontosan tudta, a lehető legtávolabb van attól... Éjszaka többször lábujjhegyen kisettenkedett a szobájából, halkan kopogtatott Tántor szobája ajtaján, de nem nyert bebocsáttatást. Lába fél centivel lett rövidebb reggelre. Már tudta: a haza ott van, ahol a legkedvesebb *üvegfigurái* várják – akik esendők, törékenyek és átlátszók, ellentétben velük, ezzel a hazug hármassal.

értelmezhetetlen dühvel

Tántor sejtette, hogy őt is a behívó várja, a sokadik sikertelen küldetésük után lemondtak róluk, s őt elküldik ágyúölteléknek, a macskák mellé. Mivel Henter, aki a reggeli közben számára

értelmezhetetlen dühvel nézett el a feje felett, sehol nem találta, sétálni indult, még utoljára, a parkban, a hűvös tavaszi délutánon, elhaladt a Tündöklő Kövek mellett, el a Makettpark mellett, tovább a sétahajó-kikötő irányában. Talán megcsíp még néhány, a felcsobbanó halak testétől vert csillogó, fénylő villanást. Ezt igazán szerette. Talán mondhatjuk, hogy ez volt az egyetlen élmény, ami őszintén boldoggá tette.

Amikor a mellkasába csapódó nyíltól elesett, valójában nem érzett fájdalmat, egyszerűen kiment belőle az erő. Lehanyatlott oda, ahol a tavaszi mező összes virága nyílt már, de legtombolóbban talán az ibolyák. Kék illatukat csak egy vastag csíkot alkotó sárga kankalintelep tudta némileg elnyomni.

Fintor a kocsiban várt, Henter jelentését követően benyomta a CD-t a lejátszóba: a MÜPA 2017-es, A Nibelung gyűrűje előadása ment, a II. emeleti oldalerkély jobboldali 28. székéről hallva. A Fischer Ádám által vezényelt több mint tizenötórányi zenében épp Siegfried kérte Mimét, hogy tanítsa meg félni: „Még forró verejték nem áradt el rajtam, soha nem dobolt vadul a vérem, ám, ha jó ez az érzés, vágyom, hogy ismerjem én, de hogy oktatsz Mime rá? Értesz te ehhez, te mester?” (Blum Tamás fordítása)

Fintor összeszűkülte szemmel figyelte, ahogy Henter lassan a kocsihoz ér – még sosem látta ennyire sántítani. Az idős nő végre beült mellé, és az aggastyán halk, szaggatott hangon beszélni kezdett: elképzeltem, hogyan találkozik Richard Wagner és IV. Károly – az utolsó magyar király, akinek az uralkodása alatt még ez a város volt az ország közepe. Persze, ez merő obskúrosság, hiszen Károly születésekor Richard már négy éve halott volt. Azért kell mégis találkozniuk, mert egyiket sem gyötörte a félelem. Hatalmas volt tehát mindkettő. Persze, hogy találkozniuk kellett.

Mindkettő várszerű sziklacsúcson áll, magaslaton, amelyről lenézve az emberi táj (Márai), a halandók kisszerű világa látszik: azoké, akikkel nem történik más, mint hogy megszületnek, szaporodnak és meghalnak. Nincs történetük tehát, csak gyászuk és büntudatuk. A hősök viszont, akiket a walkűrök az istenatyja pompás isteni várába kísérek, patetikus, édeskés, lármás, nagyizós hangon mesélik történeteiket a szerelemről, a háborúról, a hatalomról – az emberi létezés isteni jellegzetességeiről. A közöttük felcseperedő Károly csodálattal, csillogó szemmel hallgatja mindet. Idővel azonban elhalványult benne a hősök iránti rajongás. Először csak gyötörte a sejtés, majd egyre élesebb bizonyossággá vált a felismerés: az isteni létbe emelt férfiak tömkelege elkorhasztja, emberi minőségűvé silányítja a sziklaoromzatra emelt világot. Így van ez, ha a lebegő fellegetek szilárd kőfalra cseréled. Mint amikor az időtlenségből az időbe veszettségbe lesz a sorsod – sóhajtotta bölcs szomorúsággal IV. Károly, az utolsó magyar király.

Fábián Annamária

LADY MACBETH ÉL – SZÖVEGFORRÁSOK ÉS FORRÁSSZÖVEGEK

[VISZONTLÁTÁS]

2021-03-06 | ESSZÉ, VISZONTLÁTÁS

Beszélgetés Kállay Géza **Forrásból ered a nagy folyó is** című esszéjével

Mit jelent, hogy valami egy másik mű „forrása”?

Kállay Géza azt kérdezi, „[m]iért fontos nekünk, vajon egy-egy mű forrásául szolgált-e Shakespeare darabjaihoz?” Miért nem elégíti ki az embert maga a szöveg, miért és meddig lesz *forrása* valami a századok óta lüktető Shakespeare-szövegnek? Talán, ha valaminek ismerjük az eredetét, az okát, a forrását, jobban megértjük. Jobban el- és befogadjuk. Azt gondoljuk, ha tudjuk, hogy a *Hamlet*, a *Lear király* vagy a *Macbeth* valójában történelmi forrásokon alapul, biztonságosabban szemlélhetjük az univerzális mélységeket: ez *valakivel*

megtörtént; de nem velem. Távolságot építhetünk a szöveg és magunk közé, ha a forrásaikat *okozatként, eredetként* megnevezzük. Nem (csak) a kifürkészhetetlen Shakespeare-zseni az eredő, hanem valami megfogható, érthető, leszögezhető történeti valóság. És ha idáig eljutunk, Shakespeare azóta is aktív, termékeny és termékenyítő jelenléte folytán feltehetjük a kérdést, miért fontos, hogy egy mű forrásául szolgált-e Shakespeare, és ha igen, érinti-e ez a hatás az ősz szöveget mint forrást, és annak a forrásait? Mennyiben más Shakespeare forrásának lenni, mint Shakespeare-t forrásul (ki)használni?

„Shakespeare forrásai” nehezen meghatározható, szinte parttalan terület

Shakespeare bátran használta forrásait – néha csak egy foszlány emlékeztet valami Shakespeare előtti vagy korabeli kulturális képződményre (szövegre, előadásra, perre, kritikára, személyre), és alig felismerhető maradványként kerülnek elő a kapcsolódási pontok. Az olvasók-kutatók, mint a régészek, sepregetik a port a leletről, és keresik, hogyan illeszthető a Shakespeare-szöveghez; néha pedig szemérmetlenül nyilvánvaló az átvétel (például Thomas More *III. Richárd története* és Shakespeare *III. Richárdja* esetében). De egy szavunk sem lehet, nem vagdalkozhat senki plágiummal vagy lopással, hiszen Shakespeare-t nem kötötte a szerzői jog semmiféle formája, ráadásul a Shakespeare-szövegek maguk is hasonlóan termékeny forrásként álltak rendelkezésre: a restaurációtól napjainkig számlálhatatlan új irodalmi műnek jelölt és jelöletlen inspirációjaként, eredeteként. A Shakespeare-szövegekben, mint a föld alatt, ott rejteznek az ismeretlen források, és alkalmanként ezek felduzzadnak és alámossák az új irodalmi műben magát a Shakespeare-szöveget is. David Greig világszerte nagy sikerrel játszott darabja, a *Dunsinane* például úgy használja fel Shakespeare-t, hogy közben a történeti forrásokkal megkérdőjelezi saját elsődleges eredetét, a *Macbethet*.

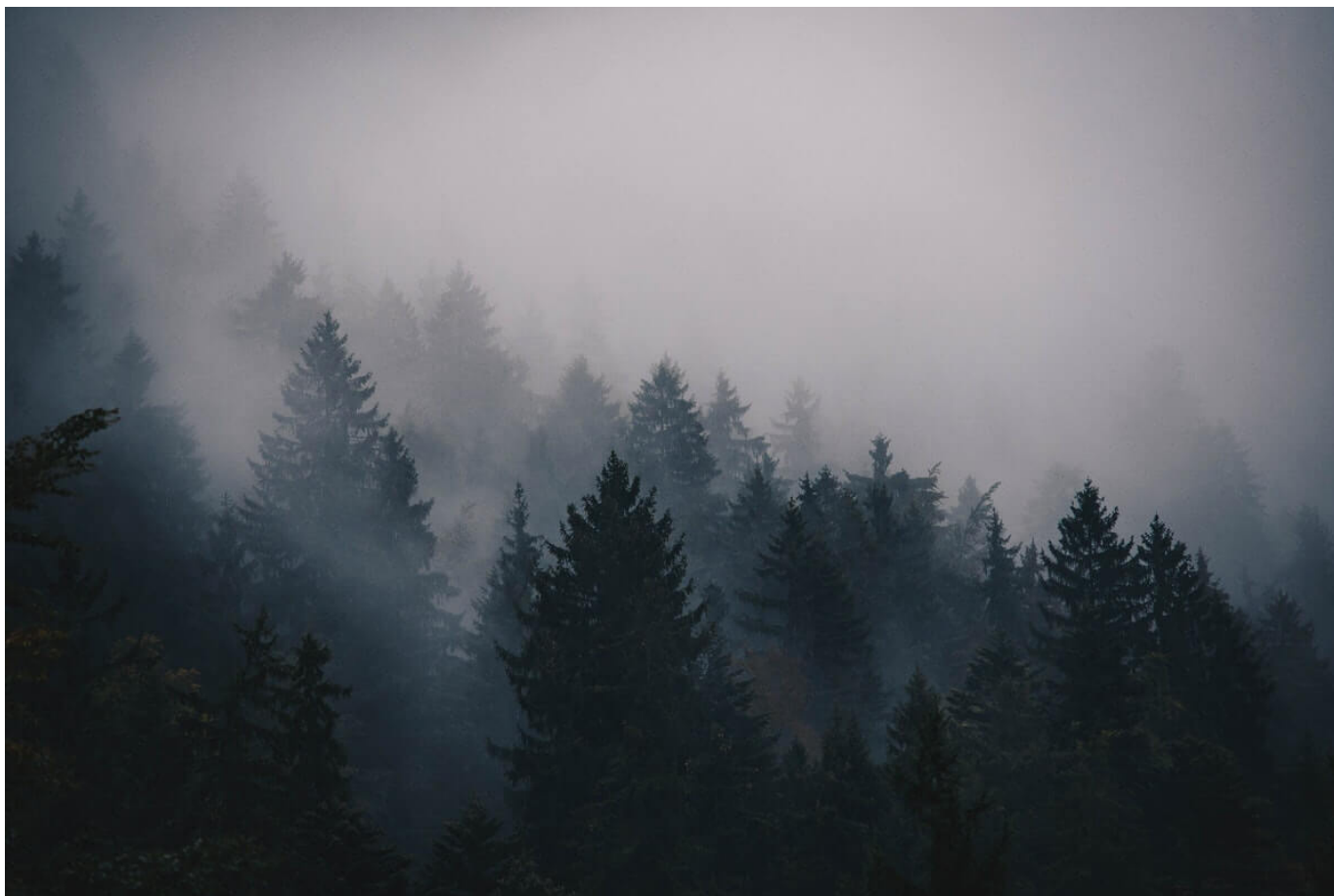

Shakespeare művei általában nem arról híresek, hogy minden a *helyén van* bennük; gyakran nem vette a fáradságot, hogy minden szálát elegánsan elvarrjon (Rosencrantz és Guildenstern csak épp mellékesen halott; Lear királynénak csak sírja van; Antigonus sorsát egy színpadi utasítás sejteti: „Antigonus el, egy medve üldözi”) – és ezek az elvarratlan szálak remek lehetőséget nyújtanak a továbbszövésre. A *Macbeth* talán az egyik legmisztikusabb, legnyilvánvalóbban természetfeletti tragédia: vészbanyák, alvilági erők mozgatják a szálakat, amik széttéphetetlenül kapcsolódnak Lady Macbeth invokációján keresztül ^[1] a házasság uniójában Macbethhez. Olyan híresen meg- és felfejthetetlen, homályos felületek maradtak a *Macbeth*ben, mint Lady Macbeth ambíciójának valódi forrása, a pár gyermektelensége és az örökös hiánya, Lady Macbeth anyaságának története és származása – kezdve olyan apró részleten, hogy *hogyan hívják*. Lady Macbeth Shakespeare egyetlen aktív nőalakja, akinek *nincs saját neve*: férjéhez csatolva, vele unióban létezik (olyannyira, hogy a gyilkosság gondolata is szinte szimbiózisban fogan meg bennük). Ezek a hiányérzetek, hiányjelek Lady Macbeth körül különösen érdekes adaptációkban manifestálódtak, hiszen az egyik legtermékenyebb módja az elejtett szálak irodalmi továbbszövögetésének a prequelek (a cselekményszál előtti eseményeket, történéseket felölelő adaptációk, ráiratok) és sequelek (a cselekmény utáni eseményeket, történéseket,

annak következményeit boncolgató darabok) alkotása. A *Macbeth*hez mindkét típusú adaptáció készült, és minkettő Lady Macbethet teszi a középpontba. Gordon Bottomley az 1920-as években írta a *Gruach* című darabot, ami prequelként igyekszik egy Shakespeare-hez alkalmazkodó, jövőbeli Lady Macbethet teremteni, David Greig pedig a *Dunsinane* című darabban sequelt alkotott, és Shakespeare *Macbeth*jének ismerői számára meglepően ennek a sequelnek, következmény-történetnek a középpontjában is Lady Macbeth, Gruach áll. Greig darabja mindezt úgy éri el, hogy a shakespeare-i eredetet elmossa, alámossa és elbizonytalanítja, részben a *Macbeth*ben is fellelhető, részben azóta megismert történeti források erőteljes felszínre hozatalával.

Mi kerülhetett a kor „szelleméből” a „levegőben úszó” „eszméiből”, értékrendjéből Shakespeare – persze kétségtelenül kivételesen kreatív – képzelet- és gondolatvilágába?

Azok az írásos források, amelyeket Shakespeare elérhetett, ismerhetett (főképp Holinshed krónikáira gondolhatunk itt), nem tartalmazzák a Gruach nevet: egy tizenegyedik századi földadományozási feljegyzés őrizte meg a Lady nevét, amin annyi szerepel, hogy a Szent András templom javára adományozó házaspár „Macbeth, Finlach fia és Gruoch, Bodhe leánya, Skócia királya és királynője”. [2] Ez a rövid kis bejegyzés nem volt ismert Holinshed, és így Shakespeare számára sem. A királyné nevén kívül azonban ez a bejegyzés a vérvonalát, királyi származását is rögzíti, és ennek alapján elindulva további korabeli forrásokból tudjuk, hogy Gruach Macbethtel kötött házassága politikai szempontból jelentős esemény volt, hiszen Macbethet ez a házasság erősítette meg a trónért vívott küzdelemben. [3] A királyi vérvonalat vagy a házasság dinasztikus szempontú, politikai jelentőségét Shakespeare nem érinti a darabjában, semmiféle politikai jelentőséget nem tulajdonít Lady Macbethnek, a politikai szerep, a történetiség nem fontos számára. Hangsúlyos viszont a házasság szövetsége, a férfi és a nő egysége a privát és publikus szféra minden szintjén, a közös ambíció, majd a közös bűn és végül a közös büntudat és zuhanás a legmagasabbról a lehető legmélyebbre. Shakespeare legfőbb történelmi forrása, Holinshed krónikái *nem* írnak sem a királyné nevééről, sem származásáról – és a Macbethtel való házasságának politikai jelentőségéről. Ugyanis mindössze egyetlen mondatot olvashatunk Lady Macbethről: „A három furcsa nővér [4] szavai (melyekről már hallottatok korábban) nagyban bátorította őt [Macbethet], de különösen is a felesége unszolta, hogy megtegye a dolgot, mert nagyon ambiciózus volt, s olthatatlan vágygal égett, hogy királynő legyen.” [5]

„Minek köszönhető, hogy Shakespeare drámai világa tovább él megannyi különböző történelmi korszakban és kultúrában?” [6]

Greig tudatosan átpolitizált, a skót történelem által hitelesített művet alkot, ami határozottan elkülönül Shakespeare-től – de sequel író, azaz felismerhetően, eltéphetetlenül, több szálon kapcsolódik irodalmi forrásához, eredetéhez, a shakespeare-i *Macbeth*hez. Greig kapcsolódására és alkotásmódjára is az a kettős gesztusrendszer jellemző, amit Lynne Bradley foglal össze: „egyszerre működik együtt és utasítja el a forrás szerzőjét, amivel megerősíti, hogy az eredeti jelentés vagy visszavonhatatlanul elveszett számunkra, vagy többé már nem vállalható. Egyszerre nosztalgikus és ellenálló impulzusokat alkalmaz [...] elismeri, hogy tartozunk Shakespeare-nek, de anélkül, hogy ezzel származékaivá válnánk, vagy modern véleményünket, meggyőződéseinket kompromittálnák.” [7] Greig esetében egyértelműen kirajzolódik, hogy *nem vállalhatók* számára a skót történelmi ismeretei és a politika mai állása alapján a *Macbeth* alapvető értelmezési megközelítései.

A *Macbeth* pedig önmagában is különösen átpolitizálható darab. Különösen gyakran kerül színpadra olyan időszakokban, amelyek valamely nemzet vagy közösség életében hatalmi átrendeződést,

bizonytalanságot, esetleg a központosító hatalmi törekvés mentén sokak számára nyugtalanító változásokat hoznak. Nagy-Britanniában 2018-ban 19 *Macbeth*-előadás született, rezonálva nyilván a Brexit-bonyodalmakra, Trump elnökségére az Egyesült Államokban, a #metoo mozgalomra és az országon belüli politikai meghasonlottság következményeire; ^[8] de érdekes példa lehet Budapest is, ahol 2019-ben két jelentős *Macbeth*-premier volt, ^[9] és ezek nagy sikere értelmezhető az egyre határozottabban központosított, egyre többek által megkérdőjelezett hatalmi törekvésekre adott reakcióként is. A *Macbeth* a hatalom és a hatalomvágy pusztító erejét állítja elénk, de a középpontjában az elnyomás és erőszak szülte belviszály áll. Greiget nem ez a politikai mondanivaló érdekelte. Számára a *Macbeth*ből olyan helyzet születik, amelyben egy erősebb, kívülálló hatalom avatkozik egy másik nemzet szuverenitásába – az angol sereg a skót hatalomátvételbe.

Greig darabjában az első jelenet a birnami erdőbe érkező ellenállókkal indul, ahogyan erdőnek álcázva magukat megindulnak Dunsinane vára felé, *Macbeth* hatalmát megdönteni. A várat elfoglalják, *Macbeth*et menekülés közben (hátról) megölik; Siward, az angolok vezére a várban találja Gruach-ot, aki Skócia királynőjeként mutatkozik be; a darab hőse Siward, a mű az ő küzdelmét mutatja be, ahogyan Malcolm törekvéseit támogatva igyekszik eltávolítani minden akadályt (Gruach-ot és fiát is) az útjából, és megérteni a sajátos mechanizmusokat, amik alapján a hatalmi harcok egy számára idegen országban folynak, iszonyú áldozatok árán (saját fiát is elveszíti). Greig nem titkolt célja, hogy a darabot a huszonegyedik század politikai-katonai viszonyai mentén értelmezzék, ahogyan ő maga fogalmazott egy interjúban: „amikor a darabot Londonban játszották, a történet Afganisztánról szólt. Amikor Skóciában, akkor a népszavazásról – Skócia és Anglia viszonyáról. És amikor Oroszországban játszottuk, akkor Ukrajnáról.” ^[10] Ennek a külső elnyomás és beavatkozás mentén értelmezhető politikai olvasatnak azonban a Shakespeare által megkomponált *Macbeth* útjában áll.

... arra összpontosítsd a figyelmed, egy-egy szót milyen helyzetekben hogyan használsz: ez tanít meg a szó jelentésére, és mintegy „add meg magad” ennek a használatnak

Greig darabjában átértelmeződik a shakespeare-i szöveg mint forrás, mint eredet, noha az utalások, a kapcsolódási pontok a *Dunsinane*-ben egyértelműek. Ilyen kapcsolódási pontok lesznek bizonyos fajsúlyos szavak, képzetek, amik a *Macbeth*-ben különleges, központi, mintegy szimbolikus jelentést kapnak. A *Dunsinane* például érzékenyen rezonál az erdő a jóslat és annak többértelmű hordozója, a nyelv és a (hiányzó) gyermek, az örökös problémájára. Már a darab címe utal a Shakespeare-szöveg hírhedt jóslatára: Nem győzhetik le soha Macbethet, / Amíg Birnam Nagy Erdeje nem indul / Ellene, Dunsinane magas hegyére. ^[11] Majd rögtön a darab mottója a birnami erdőt idézi meg: „Miféle erdő ez itt?” – kérdezi Siward, az angol tiszt a skótoktól. Az erdő erős szimbólumává válik a darabban a forrásdarab és a sequel közötti kapcsolatnak. Az angol katonák erdővé akarnak válni, hogy észrevétlenül lerohanják Dunsinane várát. A taktika lényegét az angol őrmester, miközben az erdő *esszenciáját* akarja megértetni és megjeleníteni a katonákkal, így fogalmazza meg: „Az erdő fákból áll és a fák közötti sötétségből. Nem a valami téveszti meg a szemet, hanem a köztük rejlő semmi ^[12] .” Tehát nemcsak valaminek (fának) kell beöltözni, de meg kell jeleníteniük a fák közötti sötétséget, a semmit is, hogy meggyőző erdővé váljanak. Ez a tétel olvasható Greig adaptációs technikájának esszenciájaként is: az őrmester megteremti az erdőt, ahogyan a szerző a szöveget; a fákból (határozott, tapintható szövegrészekből) és a semmiből, a fák közötti sötétség (a szövegben található hiányok, következtetlenségek) beépítésével, hogy legyőzze az elnyomót (a lehengető, uralkodó Shakespeare-szöveget és annak értelmezési tartományait).

nyelvi erdőben

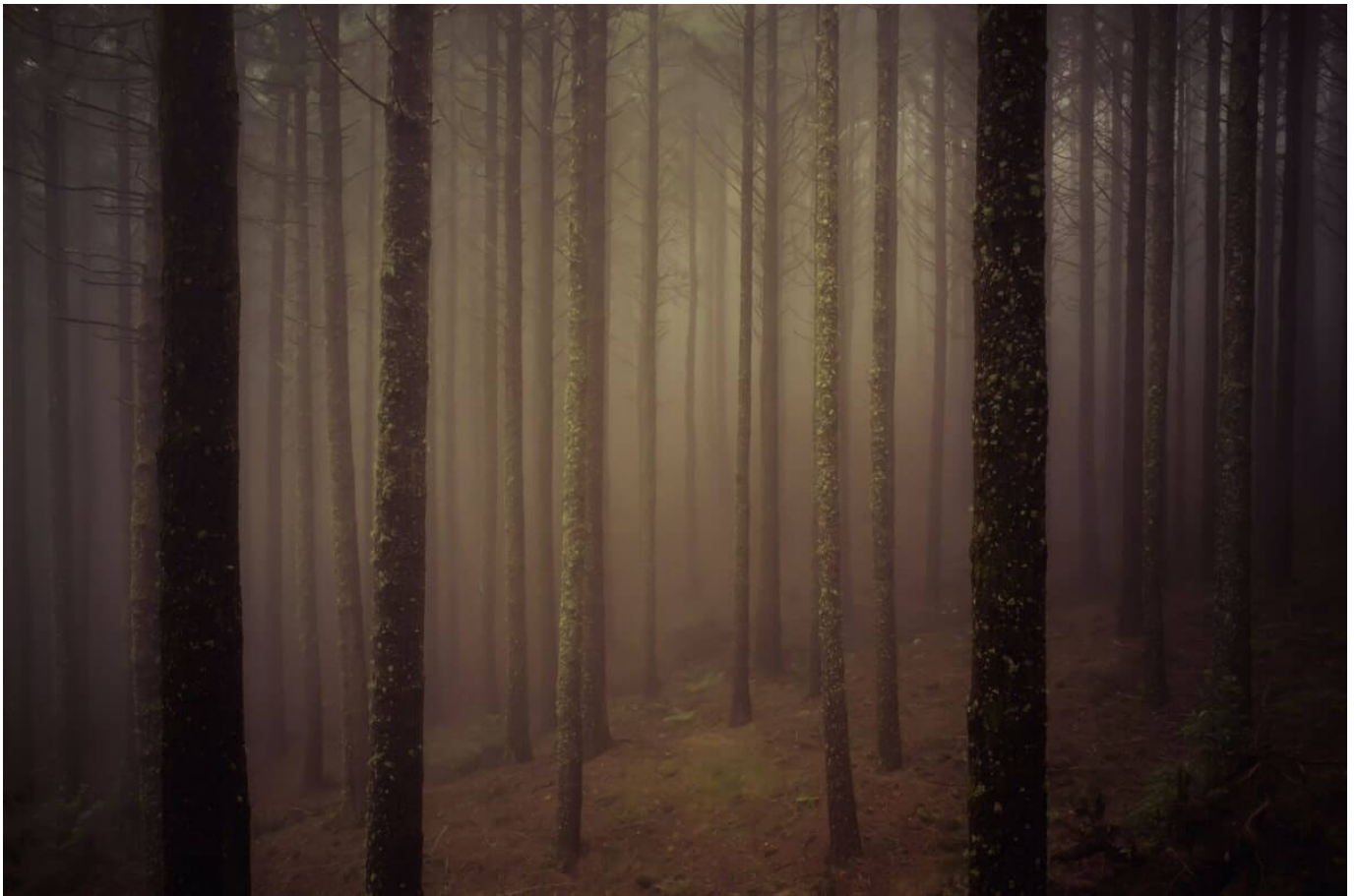
Az erdő metafora a *Dunsinane*-ben is, mint a *Macbeth*-ben, összefonódik a nyelvvel, a kimondható, de többértelműségében megfoghatatlan, mindenki számára mást jelentő nyelv használatával. A vészbanyák jóslatában Macbeth

értelmezi félre az erdő Dunsinane-be vonulását. A *Dunsinane*-ben pedig a kívülálló angolok és a hazai pályán játszó (az angolokkal játszadozó) skótok nyelve csap össze az erdő-metaforában. Siward és az angolok nem értenek az angolon kívül más nyelvet. Ezáltal sebezhetővé és kiszolgáltatottá válnak, hiszen a skótok bármiről tudnak az angolok

jelenlétében beszélni – szervezkedhetnek és kijátszhatják őket. Gruach, aki skót-kelta nyelven és angolul is beszél, kineveti és nevetségessé teszi Siwardot egy jelenetben, és a két nyelvet erdőhöz hasonlítva definiál: „A ti angolotok egy fafaragó eszköze. Siward. Jó napot, viszlát, az a fa zöld, egyszerű dolgok. Katonai nyelv, amit a dolgok szóba zárására küldtek a világba. Mindig megpróbáljátok leírni a dolgokat. Szavakat aggattok egy fára, és végül arra kényszerítetek, hogy úgy lássam a fát, mint ti. Mi [skótok] rég nem hiszünk a leírásban. A mi nyelvünk maga az erdő.” ^[13] Az angolok és Siward maga is ebben a nyelvi erdőben botorkál és téved el újra meg újra, ahogy megpróbálja kiismerni a királynőt és a skótokat általában. Gruach nyelvi leckéje Siwardot olyannyira összezavarja, hogy felteszi a kérdést: „Melyikünk itt a hódító, és melyikünk a meghódított? – és Gruach mindvégig fenntartja ezt a kettősséget, többértelműséget saját létével, és azzal, ahogy különféle szerepeit (királynő, szerető, ellenség, anya) megéli.

A „valódi eredet” logikailag, sőt, lételméleti szempontból tűnik megragadhatatlannak

Gruach pusztán léte felkavarja nemcsak az olvasó/néző logikáját, de Siwardot magát is. A *Dunsinane*-ben ugyanis Gruach, szemben a shakespeare-i Lady Macbethtel, nem földöntúli erőkkel szövetkezik, nem bomlik meg az elméje, és nem hal meg: örölete, halála és mindaz, amit Macbeth hatalomra kerüléséről és uralkodásának borzalmairól tudunk – azaz minden, ami a Shakespeare-darabból ismerős – a *Dunsinane*-ben Malcolm, az angolok által támogatott trónkövetelő meséjévé válik. „Azt mondtad, meghalt. [...] Azt mondtad, megőrült, és meghalt. [...] Azt mondtad, a diktátor elvesztette a klánok támogatását, nincs fiú gyermeke, a királynője megőrült és meghalt, és így nem lesz veled szemben semmiféle ellenállás, hanem várhatóan elfogadják az uralmadat, és gyorsan helyreállhat a békés rend. Ezt mondtad. Ehhez képest – egyáltalán nem halt meg. [...] Még csak nem is beteg. [...] Hazudtál nekem.” ^[14] – Siward tehetetlenül szembesül azzal, hogy minden, amit Macbethről tudott, *fikció*. Azaz, mivel Shakespeare darabja voltaképpen megegyezik Malcolm történetével – a *Macbeth* lesz megbízhatatlan, lebontandó narratíva, szemben a látható *igazsággal*, ami Lady Macbeth – Gruach személyében és szerepében manifesztálódik, és amit Shakespeare-en túli történelmi források támasztanak alá.

Gruach a *Dunsinane*-ben határozott politikus, aki túléli a vár ostromát, próteuszi alakként hozza helyzetbe fiát és örököseit az éppen szükséges lépések megtételével (lesz Siward szeretője, majd Malcolm menyasszonya, és végül – elrejtőzve a skót télbe, saját vérvonalának, a trón örököseinek biztosítója, oltalmazója). Gruach neve – hasonlóan Bottomley már említett prequeljéhez – a Shakespeare-en kívül eső történeti forrásokat erősíti, és ebben a darabban is, mint a prequelben, hangsúlyos szerepet kap, hogy Gruach a királyi vérvonal tagjaként, az öröklési rend zálogaként határozza meg saját szerepét, és saját *helyét, pozícióját* királynői létében definiálja:

Siward: Asszony, a várad elesett... Érted? Én Siward vagyok. Én Anglia vagyok. Beszélsz angolul?

Gruach: Igen.

Siward: Mi a neved?

Gruach: Gruach.

Siward: Gruach. Gruach, mi a dolgod Dunsinane-ben?

Gruach: A dolgom?

Siward: Mi a pozíciód itt?

Gruach: Királynő a pozícióm... [15]

És később, ugyanilyen határozottan definiálja a fia, Lulach jogát a trónra:

A fiam nem *követeli* a trónt.

A fiam *a* Király.

Nincs választása ez ügyben.

A fiam a fiam.

A fiam az apja fia.

A fiam apja halott.

A fiam a király. [16]

Van, hogy a szöveg – feltartóztathatatlan – folyásának, „ringatásának” akarjuk átadni magunkat; inkább „felfedeznénk”, ami szerintünk már eleve „benne van”

A halott apa azonban, akiről szó van, *nem* a megölt Macbeth. Macbeth neve egyszer sem hangzik el a darabban, ami alighanem a legerőteljesebb elhatárolódás Shakespeare-től. Senki nem ejti ki a nevét, még színpadi instrukcióban sem fordul elő; Gruach még a gyász, a siratás intim pillanataiban sem nevezi meg, de hangsúlyozza (amit egyébként Shakespeare történeti forrásai is említene), hogy tizenöt évig uralkodott, „jó király volt”, nem erőszakos diktátor; és erősebb volt, mint előtte bárki. Megtudjuk azt is, hogy a fiú apja Gruach első férje, Moray királya, Gillecomgan, akit Macbeth a trónért való küzdelemben megölt, majd Gruach-ot nőül vette egy erős politikai szövetség érdekében. Közös gyermekről nem esik szó, de a fiú vér szerinti és nevelőapja által is a trón jogos örököse, aki mindvégig rejtőzködik – és halála sem tesz pontot a konfliktus végére, mert a darab utolsó jelenetében Gruach Lulach csecsemő fiát bemutatva biztosítja a folytonosságot a vérvonalban.

És bár Holinshed nem ír Lady Macbeth múltjáról, vérvonaláról, anyaságáról, gyermekéről – a Skót krónika 13. fejezetében azonban megemlékezik arról, *milyen mások* az angolokhoz képest a skótok: hogy a nők és férfiak munkában és fáradozásban egyenlőképp megosztóznak („munkában és szenvedésben megosztóztak egyenlőképpen, és egyik sem tartott sem a nyári hőségtől, sem a téli hidegtől”); hogy a nők saját maguk szoptatnak, nem pedig szoptatós dajkával, mert a szoptatást a férjük iránti hűség zálogaként látják, és saját tejüket a vér kötelékével társítják („rendkívüli erőfeszítéssel táplálták a gyermekeiket a születés után mellük tejével, ahogyan előtte a hasukban még saját vérükkel tették” ^[17]) – és ez a részletes leírás újabb rejtőzködő forrás, ami átjárja Shakespeare *Macbeth*-jét csakúgy, mint Greig *Dunsinane*-jét.

Lehetetlen egy mű végső „származási helyét” feltárni; amikor a „forrás” pillanata felrémlik, vele egy „eredeztető” időszerkezetet is tételeznünk kell, egy „megalapozó pillanatot”, amelyről azonnal kiderül, hogy további, azt megelőző pillanatok állnak „mögötte”

Ahogy Gruach és az angol megszállók kapcsolatba kerülnek, egyre több rétege válik láthatóvá a Malcolm által politikai céllal teremtett fikciós narratívának, ami az angolok között *általában* elterjedt a Macbeth házaspárról. A Shakespeare-darab vészbangái és a darabban felsejlő gyermek (akiről Lady Macbeth egyszer nyilatkozik csupán, de akkor is „szétloccsantaná azt a kis fejét”, hogy Macbethet tette sarkallja) képezik ennek a boszorkányos narratívának az alapját. Az angolok (még Siward is helyenként) Gruach-ot boszorkánynak tartják, aki bájitalokat és varázsszereket kotyvaszt, hogy madárrá változtassa az óvatlan angolt; és persze csecsemőket eszik. Az angol fiú, aki Siwardot kíséri a darabban, egyenesen Gruach-nak meséli el, mit tartanak felőle az emberek:

„Ifjú katona: Azt beszélnek, hogy a férjed megölte az embereket, és aztán, amikor megölte őket... akkor leigázta a feleségüket, és ha volt kisbaba is, akkor...

Gruach: Akkor mi..?

Ifjú: Azt mondják, hogy akkor neked adta – és te pedig megetted...

Gruach: Ezt beszélnek?

Ifjú: Igen.

Gruach: Amit beszélnek...

Ifjú: Igen...

Gruach: Igaz.

Ifjú: Jézusom...

Gruach: Te még soha nem ettél babahúst?

Ifjú: Én? Soha.

Gruach: Ti nem szoktatok babahúst enni Angliában?

Ifjú: Nem... Legalábbis Kentben nem szokás.

Gruach: Meg kéne kóstolnod.

Ifjú: Na, azt nem hinném.

Gruach: Igazán finom, nagyon zsenge."

Gruach, bár láthatóan szórakoztatja, hogy ilyen abszurd feltételezések élnek róla, *fenntartja* a mítoszt a köztudatban, mert a félelem és a kiismerhetetlenség politikai játszmájának és végső céljának, a hatalom legitimációjának ez a kulcsa. Shakespeare boszorkányai és a hiányzó gyermek így a *Dunsinane*-ben is megjelennek, de nem a *valóság*, hanem a szándékolt fikció részeként, és ez újabb szervesen összekapaszkodó – ugyanakkor határozottan aláásó gesztus Shakespeare *Macbeth*jével szemben. Érdekes, hogy az utalás a gyermekre a *Macbeth*-ben (Kállay fordításában: „Szoftattam már, tudom milyen egy kisbabát szeretni...” 1.7.62) csírájában tartalmazza a történeti információt, amit Shakespeare *nem bont ki*, nem magyaráz, de a rendelkezésére álló források valamelyikében benne kellett legyen: mégpedig, hogy Lady Macbethnek *már van* gyermeke – de az is kiderül, hogy ez a gyermek nem Macbethé, hiszen ő még vár az örökösre („Csak fiút szülj...” 1.7. 83). Ez a foszlány az egyetlen utalás Lady Macbeth múltjára, és az egyik legtöbbet vitatott részlet a darabban – magyarázata minden bizonnyal egy történeti forrásban rejlik, amit a *Dunsinane*-ben Greig fel is duzzaszt, hogy nyilvánvalóvá váljék, a hiányzó gyermek létezik, a Gruach előző házasságából származó rejtőzködő örökös, Lulach személyében.

Greig Lady Macbethje tehát egyszerre szakad le és kezd radikálisan új életbe a sequelben, lesz racionális, határozott politikai célok által ambicionált nő, és egyszerre (szándékosan) tartja fenn a kétértelműség, a megfeythetetlenlenség jegyében a darabban Malcolm által terjesztett (Shakespeare által létrehozott) boszorkányos-misztikus narratívát is. Greig darabja tehát *ki is tölti*, de *fenn is tartja* a hiányokat, homályokat, akár hibákat, amiket Shakespeare darabjában megszoktunk. A shakespeare-i Lady Macbeth Gruach-ként ezzel a technikával, ebben a folyományban veszít a varázsból, rejtélyes, boszorkányos valóságából; és teljesen felszámolja a szöveg a bűntudatnak és az örületnek még a lehetőségét is. Gruach „rettenthetetlen, acélos anyaga” [18] azonban megmarad, és a skót történelem forrásaival felvértezve férfiakat megszégyenítő erővel hordozza és érvényesíti az utolsó pillanatig – királyi sarj, királyné és anya szerepéből fakadó – jogait.

Legfeljebb egy-egy csavarral kell megtoldani, és mehet, s a szerző személye is mellékes: a lényeg a jó szöveg. Mintha azt éreznénk, minden valódi vagy vélt forrásnak nagyobb tekintélye lesz, ha feltételezhetjük, hogy Shakespeare akár csak rájuk pillantott, vagy felütötte

Greig talán legsikeresebb, legtöbbet elemzett és játszott darabja a *Dunsinane* – és ez bizonyára köszönhető a kreativitásnak, humornak és érzékenységnek, amivel az elnyomó és elnyomott, a bitorló és a tűrő, a támadó és az ellenálló felek közti feszültséget ábrázolja, és a 11. századi skót atmoszférát univerzálisan értelmezhető magasságokba emeli a valóban jó szöveg, szemben az elvárásokkal, az előítéletekkel – és a *Macbeth*tel. Ám minden felülíró, elhatárolódó gesztus ellenére is egyértelmű, hogy a darab titkos szuperfegyvere mégiscsak a Shakespeare-szöveghez fűződő paradox viszonya: az erőteljes kapcsolódási pontoknak köszönhetően, a Shakespeare-t felülíró történelmi források bevonásából adódó csavarok ellenére – igazi potenciált szerez a *Macbeth*ből, hiszen vele szemben, mégis a szöveget bevonva sokszorozza meg saját értelmezési lehetőségeit. Mert ha a szerző személye Shakespeare, ez *nem tud mellékes lenni*, éppen felfejthetetlen kapcsolatrendszere, végtelen értelmezési tartománya, kiapadhatatlan forrásként létező évszázados jelenléte miatt. *Mintha azt éreznénk*, minden új műnek *nagyobb tekintélye lesz, ha feltételezhetjük*, hogy Shakespeare műve volt a (valódi vagy vélt) forrása. A *Dunsinane*

nemcsak sajátos képeivel, utalásrendszerével kötődik Shakespeare *Macbeth*jéhez, hanem *ténylegesen* annak *folyományaként*, követőjeként definiálja önmagát – mint sequel –, és ennél tudatosabban forrásból fakadni talán nem is lehet.

1. Lady Macbeth az első felvonás ötödik jelenetében hívja a sötét erőket, hogy segítsék őt céljához: „Gyertek, a sorsnak szolgáló szellemek, / Itt változtassatok át, Ne számítson, hogy nőnek születtem. / [...] Legyen sűrű a vérem, zárjátok el / A megbánás útjait, [...] Két mellemben a tej legyen erjedt epe; / Ti láthatatlan, gyilkoló segédek, / Álljatok lesben, hogy a természet Rontását segítsétek. / Szállj le, sűrű éj, borítsd magad / A legtöményebb pokolfüstbe, / Hogy mohó késem ne lássa: sebet ejt, / S a menny ne kémleljen a sűrű takarón át, / Hogy azt kiáltsa: „Megállj!” és „Ne tedd!”” (Kállay Géza fordítása). A vér sűrűsége, a tej epévé változása, a holló, a sötétség és éjszaka és a nőiesség, nőiség levetése a korban mind a boszorkánysághoz és a fekete mágiához köthetők. Bővebben lásd erről pl. Carole Levin ismeretterjesztő összefoglaló cikkét, *Witchcraft in Shakespeare's England*, British Library Online Articles, 2016. <https://www.bl.uk/shakespeare/articles/witchcraft-in-shakespeares-england> ↑
2. Erről a történelmi forrásról bővebben ír Nick Aitchison könyve, a *Macbeth: Man and Myth*, Sutton, 1999, p. 48. ↑
3. Bővebben a történeti alakról A. D. M. Barrell *Medieval Scotland* című könyvében (Cambridge University Press, 2000, pp. 12-15.) olvashatunk, illetve E. J. Cowen *The Historical Macbeth* című alapvető cikkében (in: W. D. H. Sellar szerk. *Moray: Province and People*, Edinburgh, 1993). ↑
4. Az én fordításom, de a fordításban a vészbanyák megnevezésére a szó szerinti fordítást szem előtt tartva követem Pikli Natália fordítását; a „furcsa nővérekről” lásd részletesen: Pikli Natália: „Nőeknek mondanálak” A Macbeth furcsa nővérei és a boszorkányság korabeli kontextusa. In: *Filológiai Közöny* 64 (3), 2018, p. 20. ↑
5. The woords of the thrée weird sisters also (of whom Prophetes mooue then to vnlawfull at|tempts.before ye haue heard) greatlie encouraged him here|vnto, but speciallie his wife lay sore vpon him to at|tempt the thing, as she that was verie ambitious, burning in vnquenchnable desire to beare the name of a quéene. Holinshed krónikái, digitális kiadás: http://english.nsms.ox.ac.uk/holinshed/texts.php?text1=1587_1262 ↑
6. Kállay Géza itt Jonathan Bate *The Genius of Shakespeare* című művét idézi. ↑
7. [It] c onstitutes both a figurative collaboration with [...] as w ell as a deliberate rejection of the author, an assertion that original meaning is either irretrievably lost to us or no longer desirable. This model encompasses both the nostalgic and oppositional impulses [...] it allo ws us to acknowledge our debt to Shakespeare without being derivative or compromising our own modern beliefs. Lynne Bradley: *Adapting King Lear for the Stage*. Ashgate, 2010, p. 7. ↑
8. Jack Rear több szakértőt megszólaltató cikke a témáról itt olvasható: <https://www.verdict.co.uk/year-of-macbeth-why-are-there-so-many-2018-macbeth-facts/> ↑
9. Az Örkény Színházban és a Szkénében, előbbi Gáspár Ildikó, utóbbi Szikszai Rémusz rendezésében. ↑
10. “[w]hen the play went to London, the story was Afghanistan. When the play was touring Scotland, the story was the referendum — it was all about Scotland and England. And when the play went to Russia, the story was Ukraine.” <https://www.latimes.com/entertainment/arts/la-et-cm-ca-dunsinane-20150329-story.html> ↑
11. Kállay Géza fordítása. ↑
12. The forest is made of trees and in between the trees the darkness. It's not the something that fools the eyes but the nothing in between. (11) Az én f ordításom. Minden idézet forrása: David Greig – *Dunsinane*, Faber and Faber 2010. A sz ámok az oldalszámot jelölik. ↑
13. Az én fordításom. “Your English is a woodworker’s tool. Siward. Hello, goodbye, that tree is green, simple matters. A soldier’s language sent out to capture the world in words. Always trying to describe. Throw words at a tree and eventually you’ll force me to see the tree just as you see it. We long since gave up believing in descriptions. Our language is the forest.” (76). ↑

14. You told me she was dead. [...] You told me she went mad and died. [...] You told me the tyrant had lost the support of the chiefs and he had no son and his queen had died of madness and so there would be no resistance to you but on the other hand we were likely to see a swift and general acceptance of your rule and the chance to establish a new and peaceful order. That's what you said. [...] Well – she is not dead. [...] Not even sick. [...] You lied to me." (28) ↑
15. Siward: Woman, your castle has fallen. ... Do you understand? ... I am Siward. I am England. Do you speak English? Gruach: Yes.
Siward: What is your name?
Gruach: Gruach.
Siward: Gruach. Gruach, what work do you do here in Dunsinane?
Gruach: Work?
Siward: What is your place here?
Gruach: My place here is Queen. (27) ↑
16. My son doesn't *claim*.
My son *is* the King.
It's not a matter about which he has a choice.
My son is my son.
My son is the son of his father.
My son's father is dead.
My son is the King. (34) ↑
17. Holinshed's Chronicles digitalizált változat, 13. f. ejezet: ech womã wold take intollerable paines to bring vp & nourifh hir owne children. They thought them furthermore not to be kindly folftered, except they were fo well nourifhed after their birthes with the milke of theyr breftes, as they were before they were borne with ye bloud of their owne bellies, nay they feared leaft they fhould degenerate & grow out of kinde, except they gaue them fucke themfelues, and efchewed ftrange milke, therfore in labour & painefulneffe they were equall, and neither fexe regarded the heate in fommer or cold in winter
- http://english.nsms.ox.ac.uk/holinshed/texts.php?text1=1577_0230 | ↑
18. V. ö. „thy undaunted mettle” 1.7.73. Kálla y Géza fordítása; Szász Károlynál „rendületlen anyag” ↑
kép | unsplash.com

Kiss Lajos András

RAGÁLYOK KORA – TÖPRENGÉSEK RENDKÍVÜLI ÁLLAPOT IDEJÉN 1.

2021-03-25 | ESSZÉ

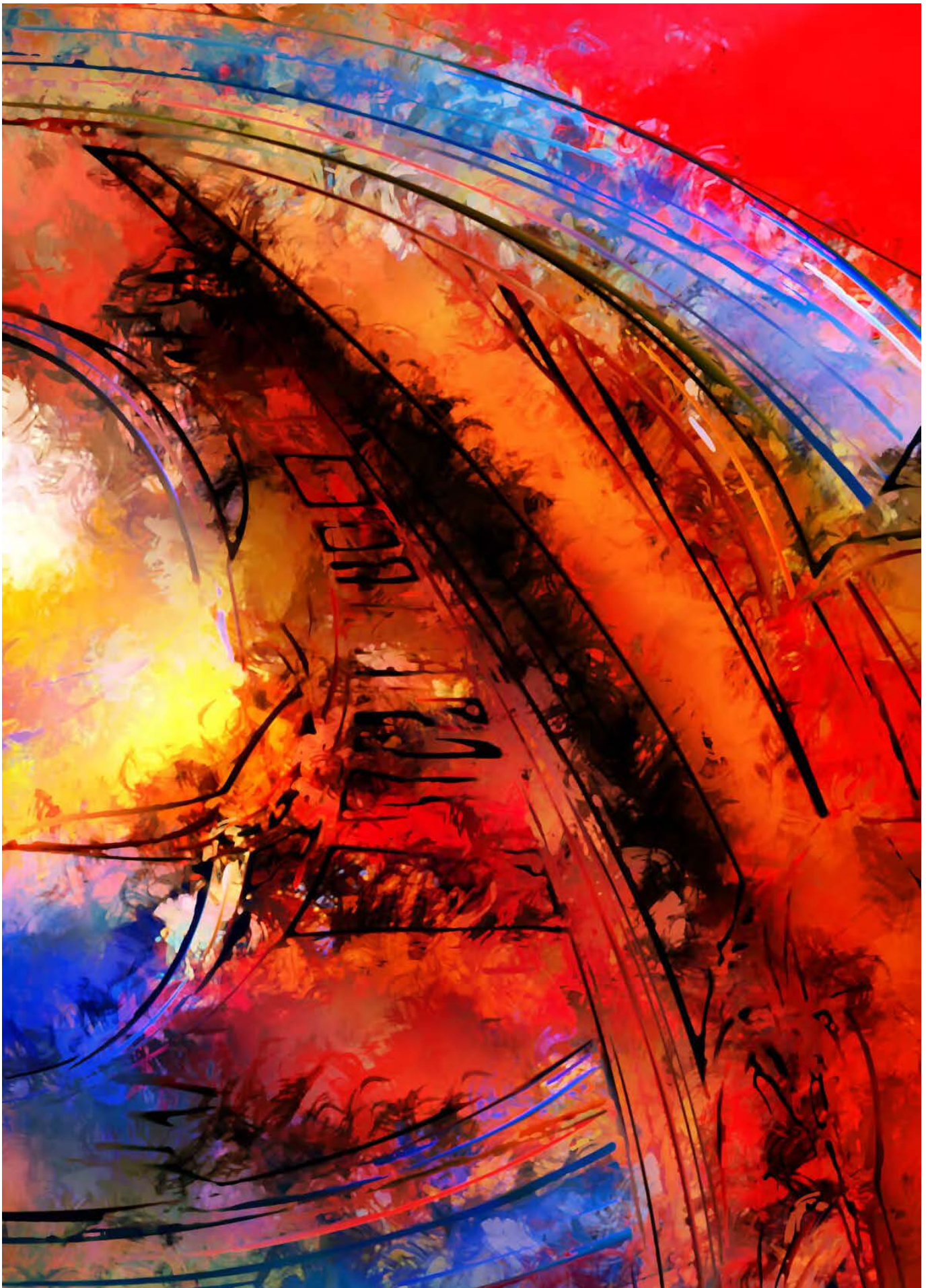
A glóbusz egészét sújtó Covid-19-es járvány feladta a leckét a „lét egészéről” és a „létezés értelméről” töprengő filozófusoknak is. Mi történik itt voltaképpen? És főképpen: mi lesz a világgal ezután? Talán előbb vagy utóbb – egy következő járványig? – az élet visszatér a régi kerékvágásba? Vagy nem, ahogy számos kortársunk látja: holnaptól mindent másképpen kellene csinálni? ^[1]

Gerard Delanty hat reprezentatív filozófiai álláspontot foglal össze, amelyek mindegyike tartalmaz valamit az igazságból anélkül, hogy bármelyikük is igény tarthatna a kizárólagosságra.

Európában a koronavírus járványra elsőként a brit kormányzat reagált, a szokott utilitarista közelítéssel. Képviselhető-e a közösség érdeke rengeteg embertársunk halála árán? Mégis talán a sokak által elátkozott (és

meglehetősen kegyetlen) szociáldarwinista stratégiát kellene követniük, hogy minél gyorsabban elérhető legyen a nyájimmunitás? [2] A nyájimmunitás ötlete az első pillanatban nem tűnt rossz gondolatnak, és látszólag összeegyeztethető az utilitarista elvekkel is. Csakhogy a politika szereplőinek rövidesen szembesülniük kellett a ténnyel, hogy még a jól szervezett brit egészségügy sem tud megbirkózni a súlyosan megfertőzött embertömeggel, s az utilitarista pozíción radikálisan változtatni kell. Hamarosan az is világossá vált, hogy nem lehet a közjó realizálását az anyagi javak maximalizálásaként felfogni, és a „legfőbb jó” elérése a közérdek. Csakhogy ez a „cél szentesíti az eszközt” következménnyel jár, s alig különbözik a Peter Singer által megfogalmazott alapelvtől, hogy a saját érdeknek sohasem lehet nagyobb súlya, mint a többségi érdeknek. Az utilitarista felfogás alapján hozott döntések velejárója, hogy némelyek hátrányt szenvednek. Az elmélet eleve csak akkor működőképes, ha a kívánt célt pontosan meg lehet határozni, illetve a vesztesek száma elenyésző. Viszont ha csak kevés, ráadásul bizonytalan ismerettel rendelkezünk, és a vesztesek száma magas lehet, az egész fabatkát sem ér.

A brit politológus szerint az utilitarizmus egyik alternatívája Kant „rigorózus” erkölcsi felfogása, hogy az emberi élet abszolút érték, amely nem tekinthető eszköznek. A koronavírus-járvány kapcsán megfogalmazott filozófiai álláspontok közül Jürgen Habermasé áll a legközelebb a kanti szándékética normatív eszményéhez. „Az állam törekvésének, hogy minden ember életét megmentse, abszolút prioritása van. Ezért szakítani kell a ’nemkívánatos gazdasági költségek elkerülését’ célzó utilitarista felfogással.” [3] Vagyis az emberi életek értékét nem lehet pénzzel mérni. A kantiánus érvelés ugyan jóval következetesebbnek tűnik, mint a haszonlevű, de nem számol azzal, hogy az államok mindig korlátozott erőforrásokkal rendelkeznek. A kanti álláspont megkövetelné az államtól, hogy próbálkozzon azok életének megmentésével is, akik túl betegek, hogy egyáltalán remény legyen a felgyógyulásukra. Akár azon az áron, hogy ez a „következetes elven nyugvó döntés” elvonja a szükséges erőforrásokat a megmenthetők kezelésétől. [4] Noha napjaink utilitaristái kizárólag az orvostudomány „objektív” szempontjait tartják elfogadhatónak a beteglisták összeállításakor, álláspontjuk mégis rossz érzéseket kelt. Ha csak egyszer is elfogadjuk, hogy mérlegre tehető az emberi élet értéke, kaput nyitunk a szelekciós technikák előtt, és sejtelmünk sincs, mi lesz az egész vége...

A „megmenteni / nem megmenteni” dilemma mellett az emberi együttélés szabályozhatóságának más kérdéseit is felszínre hozta a világjárvány. A sokkoló halálozási adatok láttán az államok világszerte egyre több, a magánélet szférájába durván beavatkozó intézkedéseket hoztak (és hoznak). Elég csak a kötelező maszkviselésre, a társadalmi távolságtartásra, a kijárási korlátozásokra, az iskolabezárásokra és más, korábban szinte elképzelhetetlen előírásokra és tiltásokra gondolnunk. Ezeket az intézkedéseket a világ minden részén tiltakozások és bírálatok sora követte (és követi), amelyek gyakran erőszakos utcai zavargásokká fajulnak. De a spontán haragkitörések nem teljesen megalapozatlanok, ráadásul számos filozófus is próbálkozik, hogy elmélettel segítse a „passzióvandalizmus” különféle változatait. Az állami beavatkozások radikális ellenfelei között egyaránt találhatók „libertárius individualisták” és radikális baloldalak. A liberálisok a magánélet szentségének megsértését nehezményezik, napjaink neomarxizmusának egyik legszínvonalasabb képviselője, Giorgio Agamben viszont az „állandósult rendkívüli állapot” rémét vetíti előre. Agamben helyzetértékelése logikusan következik korábban kidolgozott, a Michel Foucault-féle biopolitikánál „radikálisabb” teóriájából. [5] Agamben szerint a biopolitika nem a modern nemzetállamok találmánya, a szuverén hatalom már a nyugati világ hajnalán is biopolitikai jelleget öltött. Ami Agamben számára igazán új és felettébb nyugtalanító a járvány állami „kezelésében”, hogy „ezekben az intézkedésekben világosan látható: a rendkívüli állapot a hatalomgyakorlás normális paradigmájává vált.” [6] Vagyis a politikai döntések rávilágítottak a liberális államok eddig rejtőzködő „zsarnoki ösztönére”. [7] A nyugati társadalmak militarizálása akár már rövid távon veszélyes: a politikai hatalom birtokosai egyre kevesebb hajlandóságot mutatnak visszatérni a „normális állapotokhoz”, s ezzel párhuzamosan a lakosság jelentős része is „hozzászokik” a rendeleti kormányzás gyakorlatához. „Az a társadalom, amely folyamatosan a rendkívüli állapot keretei között él, többé nem szabad társadalom. Mi most tényyszerűen olyan társadalomban élünk, amely feláldozta a szabadságot az úgynevezett biztonság kedvéért, és arra ítélte önmagát, hogy szakadatlanul a szorongás és a bizonytalanság állapotában éljen.” [8]

a felügyelet militarizált formái

Agamben eléggé magára maradt radikális nézeteivel, bírálói szerint azok még az összeesküvés-elméletek önkényes interpretációs technikáitól sem mentesek. Vajon az államnak, teszi fel a kérdést Gerard

Delanty, valóban világjárványra van szüksége, hogy a rendkívüli állapotot a hatalomgyakorlás permanens formájává tegye? Aligha. „Éppen az olasz állam került

nemegyszer olyan helyzetbe, hogy még az egészségügy alapvető feladatait is csak nehezen tudta megoldani, nemhogy az egészségügyi diktatúra bevezetését fontolgatta volna. Mégis egyértelmű a tendencia, hogy a hatalom kiépítse a felügyelet militarizált formáit, és az intézkedéseknek sokszor valóban nincs közük a világjárvány megfékezéséhez.” [9] Noha a brit politológus szerint Agamben valószínűleg túl messzire megy a járvány politikai instrumentalizálásában, abban igazat ad neki, hogy jó néhány országban a rendkívüli állapot új normalitásként jelent meg a „hatalomgyakorlás művészetében”. [10]

A bolgár származású politológust, Ivan Krasztevet szintén nyugtalanítják a megszorított rendkívüli állapotok (*Ez már a holnap? Hogyan változtatja meg a pandémia Európát*). Miután 2020 márciusában hazatért szülőhazájába, és átmenetileg barátja vidéki otthonában rendezkedett be, nem tudott szabadulni a kérdéstől, hogy a Covid-19 mennyire változtatja meg a világot. „Úgy vélem, bizonyos fejlődésirányok és konfliktusok már a vírus előtt is velünk voltak, határaik a poszt-koronavírus világában még pontosabban kirajzolódnak majd. Az volt a benyomásom, hogy zavaros, a globalizációs folyamatoknak véget vető évtized marad mögöttünk, és alapvetően átalakul politikánk, gazdaságunk és megszokott életmódunk.” [11] Krasztev már március végén valószínűsítette, hogy a politikusok egyre inkább a természettudósok tanácsaira hallgatva hozzák meg döntéseiket, illetve hogy a hagyományos nacionalizmus és a Big-Data-autoritarizmus bizarr szövetségre lép. Továbbá csökken az Egyesült Államok geopolitikai és gazdasági dominanciája (noha korántsem biztos, hogy ennek a változásnak Kína lesz az egyértelmű nyertese). Ha rosszul alakulnak a dolgok, középtávon akár az Európai Unió szétesésével is számolhatunk. Persze a jövőre vonatkozó kijelentéseink mindig bizonytalanok, s mint Alekszandr Herzen írta egykor: „a történelemnek nincs librettója”. [12] Mindenesetre a koronavírus megfékezésére irányuló erőfeszítéseknek többféle üzenete is lehet. Hiba lenne pusztán „járványügyi kérdésként” értelmezni. A „küzdelem” sikeressége vagy sikertelensége jelentősen befolyásolhatja a liberális demokráciák és az autoriter rendszerek között zajló verseny „végeredményét”. De valószínű, hogy a siker vagy a sikertelenség nem függ a politikai berendezkedés mikéntjétől. Kína, Szingapúr vagy Dél-Korea, noha eltérő politikai szisztémával rendelkeznek, a politikai vezetésbe vetett bizalom tekintetében a világ top tíz országába tartoznak. Tehát a sikeres védekezés valószínűsíthető okát az állampolgárok „bizalmában” kell keresnünk, nem a politikai rendszer milyenségében. [13]

De – folytatja Krasztev – a járvány mégiscsak felerősítette a jövő kíváncsú politikai berendezkedéséhez kapcsolódó vitákat. A társadalmi nyilvánosság civil szereplői számára a politikai képzelőerő felszabadulását hozta a járvány, a hivatásos politikusok viszont alig várják, hogy újra minden a régi kerékvágásban menjen. Pedig már ma is jól érzékelhető, hogy a világfolyamatok új irányt vesznek. „A koronavírus a szó szoros értelmében vett globális válság. Délen valószínűleg még súlyosabb gondokat okoz. Az ENSZ világelelméleti programja már korábban is figyelmeztetett, hogy a bizonytalanná váló élelmiszerellátás miatt 2020 végére megduplázódik, és 265 millióra nő éhező embertársaink száma. Nem zárható ki az sem, hogy helyi háborúk sora robban ki a világban, és újabb menekültáradat indul útnak. De a legvalószínűbb, hogy a Covid-19 miatt Európában lesznek a legradikálisabb politikai változások, mert a világjárvány éppen az európai projekt alapjait teszi kérdésessé, mindenekelőtt a meggyőződést, hogy a kölcsönös függés a biztonság és a jólét elengedhetetlen feltétele. Ezért úgy gondolom, az Európai Unió a jövőben nem maradhat olyan, mint eddig volt.” [14] Akár szét is eshet, mint egykor a Római Birodalom. De jól is alakulhatnak a dolgok, mivel az Európai Unió mindig a „globalizáció gyermeke” volt,

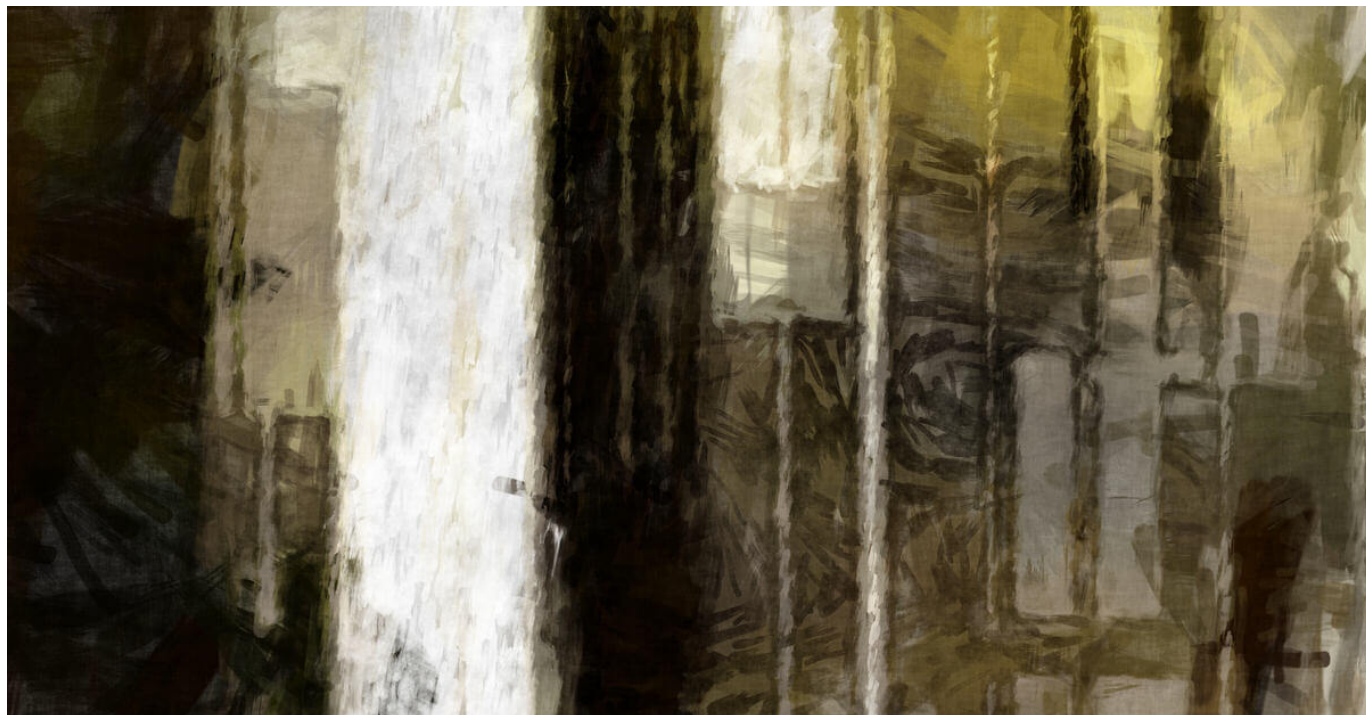
a mostani „deglobalizációs” folyamatok akár új típusú integráció előhírnökei lehetnek. „Valamit azért világosan kell látnunk: ez olyan válság, amelyet az Európai Unió nem sumákolhat el.” [15]

2015-ben, a menekültválság csúcsán Európa szinte minden országában ismételték: „A migránsok nem, de a turisták igen!” Mára alapvetően megváltozott a helyzet. A menekültek jelentős része továbbra is ott toporog az Európai Unió határainál, a turisták meg eltűntek. Pedig, írja Krasztev, eddig éppen a turisták jelentették a Janus-arcú globalizáció szebbik arcát. A nacionalizmusok mindenfelé új erőre kaptak, ami nem csoda. Ha a világjárványok történetét nézzük: az idegenellenesség megerősödése általános jelenség volt. Most is mindenki a másikat hibáztatja, kiváltképp a kínaiakat. Ugyanakkor a jelenlegi „maradj otthon” nacionalizmus mégis más, mint a 2015-ös etnikai nacionalizmus. Mit jelent az otthon? Krasztev elsősorban a saját, jórészt Angliában munkát vállaló honfitársaira gondol, akiknek meglehetősen bizonytalan az otthon fogalma (mint a több milliónyi lengyel, magyar, ukrán stb. kelet-közép-európai sorstársuknak). De ugyanezt a kérdést fel lehet tenni a „törzsökös britek” nézőpontjából is: vajon a mi hazánk most már otthona a nálunk élő kelet-európaiaknak? „A Covid-19 a kulturális nacionalizmust az egészségügyi ellátáshoz kapcsolódó nacionalizmussal pótolta – olyan idegenellenességgel, amely lényege szerint területiális és inkluzív. Az idegen többé nem az, aki nem itt született. Az aktuális lakhely fontosabb, mint az útlevél. A fejlődés legszebb példája Portugália. Aznap, amikor a portugál kormányzat az egész országra kiterjedően elrendelte a kijárási tilalmat, arról is döntött, hogy minden külföldit, akinek a menedékjogi vagy az állampolgárság megszerzésére vonatkozó kérelmét a hatóságok még nem intézték el, legkésőbb július 1-ig állandó tartózkodási engedéllyel rendelkező személyként kell kezelni.” [16] A 2015-ös menekültválság idején, illetve a következő években szinte mindig azokról folyt a nyilvános vita, akik ugyan még nincsenek itt, de bármikor idejöhetnek. Ebben a vírusválságban viszont azok lettek érdekesek, akik már itt vannak. A globalizáció kiteljesedése jó ideig azt a látszatot keltette, hogy a politikai döntések területiális alapjai fokozatosan erodálódnak és elvesztik jelentőségüket. A vírusjárvány előidézte „maradj otthon” nacionalizmus újfent bevonta a territóriumot a döntési mechanizmusba. A nyugat-európai országokban munkát vállaló sok millió lengyel, bolgár, román és magyar állampolgárnak tudomásul kellett venni, hogy csak a korlátozások felfüggesztését vagy legalábbis az enyhítését követően látogathatnak haza.

vidéki izoláció

Az európai országok tehetőse polgárai gyakran több saját lakással is rendelkeznek; a nagyvárosi állandó lakhelyük mellett vidéki, rendszerint kellemes hegyvidéki vagy tengerparti ingatlanok is rendelkezésükre állnak. Sokan közülük igyekeztek mihamarabb elhagyni a veszélyes nagyvárosi miliőt, és a biztonságosnak vélt vidéki izolációra rendezkedtek be, amivel persze kivívták a náluk jóval szerényebb életkörülményekhez szokott állandó lakosok haragját. „A helyzet különös iróniája, írja Krasztev, hogy Európában a kétlakásos életforma a középkori pestis hagyatéka. Miután a 14. századi Európában is felbukkant a fekete halál, a reneszánsz Itália tehetőse városlakói sok pénz fektettek vidéki ingatlanok vásárlásba, hogy a válságos időkben is megfelelő mennyiségi élelmiszer álljon rendelkezésükre. Főképpen azokban a nyári hónapokban töltöttek sok időt vidéken, amikor a pestis a leginkább tombolt a városokban. A gazdag családok egyre jobban élvezték a vidéki nyugalmat. A második lakás a jelenlegi pandémia idején is biztos kikötőnek tűnik, csakhogy a helyiek nem nagyon örülnek nekik.” ^[17]

A pandémia másfajta „szelekciós mechanizmusokat” is felszínre hozott. A 20. század rémálma egy esetleges atomháború volt, amely a földi élet teljes megsemmisítésével fenyegetett. Igaz, a koronavírus-járványt ugyancsak globális fenyegetettségként éljük meg, de a fenyegetettség mértéke nem egyenletesen oszlik meg a különböző nemzedékek között. A fiatalok, akiknél a betegség általában nem okoz súlyos tüneteket, nehezen veszik tudomásul a korlátozásokat, míg a szüleik vagy a nagyszüleik okkal féltik az életüket. Ebben a tekintetben a pandémia a klímaváltozásra emlékeztet, amely ugyancsak globális katasztrófa, mégsem egyformán érinti a különböző embercsoportokat. ^[18] A klímaváltozás alapvetően „geográfiailag” szelektál, a koronavírus-járvány meg – az életkor mellett – inkább a már eddig is meglévő társadalmi/anyagi különbségeket teszi élesebbé. Például az Egyesült Államok fekete közösségeiben sokkal inkább terjed, mint a fehér középosztály soraiban. Az állásaikat is leginkább a rosszul fizetett és alacsony iskolai végzettséggel rendelkezők veszítették el, a diplomásoknak jóval több lehetőségük van táv- vagy részmunkaidősként dolgozni.

Ivan Krasztev ugyan korántsem annyira pesszimista, mint Agamben, de ő sem zárja ki a liberális demokráciák további erodálódását. Megemlíti a manapság sűrűn elhangzó „lassú tűzön felforralt béka” analógiáját: hogy a rendkívüli állapotra hivatkozva törvények és jogszabályok garmadája hozzászoktat bennünket az autoriter politikai rendszerekhez. Žižekkel ellentétben, Krasztev a kötelező szociális távolságtartást is a demokráciadeficit jeleként értelmezi. Könyve utolsó fejezetében a járvány paradoxonjait sorolja. Az első, hogy láthatóvá teszi a globalizáció árnyékos oldalát, de az így feltárulkozó látvány maga is globális jelenség. A vírus ugyan izolál bennünket, de szinkronizál is: a Föld lakói eddig még sohasem tapasztalták meg, milyen szorosan egymáshoz láncoltak. A második, hogy korlátok közé szorítja a nemzeti bezárkózásra irányuló – és az utóbbi években megerősödő törekvéseket. Most a nemzetek nem egymás ellen harcolnak. A 2015-ös migránsválságtól is különbözik a mai helyzet, mert a láthatatlan ellenséggel szemben nem lehet a nacionalista szenvedélyeket felébreszteni. „A pandémia olyan válság, amely lehetővé teszi a földlakóknak, hogy megtapasztalják kölcsönös függésüket és egymásrautaltságukat. Talán még arról is gondoskodik a vírus, hogy újra higgyünk a tudományban és az észszerűségben. Így nem is a pandémia tölt el félelemmel, hanem hogy a világpolitika irányítói képtelenek kollektív választ adni a válságra. Ezért vagyok pesszimista.” ^[19] Sajnos, a legtöbb ember emlékezete rövid, és ez újabb paradoxonra hívja fel a figyelmet. Amíg nagy a baj, összezárunk és ügyelünk egymás biztonságára. Mihelyt gyengül a vírus fertőzőképessége, hajlamosak vagyunk megfeledkezni az egésztől, és lassan már abban sem hiszünk, hogy a

fenyegetés valóságos volt. A legfőbb paradoxon, hogy noha az Európai Unió országai rendre lezárják a határaikat, és a polgárok kénytelenek a négy fal között tölteni napjaikat, mégis: most sokkal inkább kozmopoliták vagyunk, mint valaha. „Talán ez az első alkalom a történelemben, hogy az emberek a világ minden szegletén ugyanarról beszélnek, és ugyanaz a szorongás vesz rajtuk erőt. Mindenütt órákon át a tévék és a számítógépek képernyőinél ülnek, s azt elemezgetik, mi történik náluk és a világ többi részén.” [20]

Ritka pillanatai ezek az emberi történelemnek, mert most valóban úgy érezhetjük, hogy ugyanahhoz a világhoz tartozunk. Ez mégis némi optimizmusra ad okot. Eddig általában úgy vélekedtünk, hogy csak a mindig úton lévő, „szuper-mobil” embertársaink lehetnek kozmopoliták. Most az látjuk, hogy otthon, a fotelben ülve is univerzális perspektívából értelmezhetjük a világban zajló eseményeket. Kicsit mindenki „Immanuel Kantta lényegült át”. A Königsbergi bölcshoz ugyanis sohasem hagyta el szülővárosát, de élete során Königsberg több birodalomhoz is tartozott. „A globalizáció vagy a deglobalizáció paradoxonjai talán éppen vele kezdődtek. A Covid-19 a világra nyitottsággal oltotta be a glóbuszt, miközben az államok a globalizációval szemben foglalnak állást.” [21]

Úgy vélem, Krasztev helyzetértékelése és prognózisa leginkább „óvatosan optimista”. Hozzá képest Slavoj Žižek jóval radikálisabb, szinte „forradalmi”. A *Pandemic Covid-19 Shakes the World* című munkájában írja, hogy a pandémia egyértelművé tette számunkra: csak két választásuk maradt, „a barbárság vagy az új alapokra épülő kommunizmus”. [22] Žižek meglehetősen iróniával kommentálja a gazdag nyugati országok járvány elleni védekezését. „Minket, hétköznapi embereket, akik kénytelenek a vírussal együtt élni, mostanában szakadatlanul azzal a retorikai fordulattal bombáznak, hogy 'Ne pánikoljatok!'... és aztán csupa olyan jelenséggel kell szembesülnünk, ami kizárólag pánikot eredményezhet. Ez a helyzet azokat az emlékeket idézi bennem, amelyeket fiatalon, egy hajdan volt kommunista országban szereztem. Amikor a kormányzat illetékes tisztviselői biztosították a lakosságot, hogy nyugodjon meg, pánikra semmi ok, tudtuk, hogy éppen a vezetőink vannak a legnagyobb pánikban.” [23]

Nem kétséges, a világjárvány magát a „kapitalista vírust” tette láthatóvá, és mint egy ébresztőcsengő arra figyelmeztet, hogy itt az ideje felébredni, és a piac zsarnokságától megszabadulni. [24] Az államok mindenütt jelentős pénzüsségeket felemésztő foglalkoztatási programokat hirdetnek, de a fogyasztás drámai visszafogása azt a benyomást kelti, mintha a kormányok hirtelen maguk fordultak volna a kapitalista logika ellen. „Az Egyesült Királyságban a Boris Johnson-féle kőkemény jobboldali kormányzás

olyan mértékben emelte az állami kiadásokat, amely szinte elképzelhetetlen lett volna bármilyen baloldali kormány számára.” [25] Tehát a kapitalizmus az, amit elsőként padlóra küldött a járvány. Egyelőre nehéz megjósolni, meddig tart ez az egész, és a végén ki lesz a legnagyobb nyertes. Igaz, Žižek egy sor kérdésben osztja Agamben helyzetértékelését, de a lényegyet tekintve másfajta következtetésre jut. Szerinte a túlélés vágya a kötelező szociális távolságtartás ellenére a szolidaritás újfajta szövetségeit teremtheti meg. Delanty azonban joggal kifogásolja, hogy Žižeknek nincsenek egyértelmű és a gyakorlatban is kivitelezhető javaslatai, miképpen lehetne ezeket az újfajta szolidaritásközösségeket létrehozni.

digitális kontroll

Byung-Chul Han, koreai/német filozófus a múlt év márciusában írta, hogy a koronavírusnak éppen az a lényege, hogy radikálisan elválasztja egymástól az embereket. Nehéz tagadni, hogy az izoláció nélkülözhetetlen eszköze a járvány „kontroll alatt tartásának”. És ebben az ázsiai országok sokkal jobbak, mint az európaiak. De miért jobbak az ázsiaiak, mint mi? Az ázsiai országokban már eleve létezik egyfajta autoriter mentalitás, amely jórészt a kulturális tradícióból ered. „Itt az emberek kevésbé vonakodóak és jóval tisztelettudóbbak, mint Európában. Az állam iránt is nagyobb bizalommal vannak. És nemcsak Kínában, hanem Koreában vagy Japánban is sokkal szigorúbb elvek mentén szervezett a mindennapi élet, mint Európában. Amikor szembesültek a vírus megjelenésével, az ázsiaiak rögvést rábízták magukat a digitális kontrollra. Úgy gondolkodnak, hogy a Big Data hatalmas lehetőség a vírus elleni védekezésben. Ázsiában nemcsak a virológusok és az epidemiológusok küzdenek a járvány ellen, hanem az informatikusok és makroadat-specialisták is. Ez a paradigmaváltás Európában még nem következett be.” [26] Az ázsiai országokban a digitális adatvédelemnek nem sok nyoma van. Még az olyan liberálisnak mondott államokban, mint amilyen Japán vagy Dél-Korea sem igen beszélnek róla. Kínában pedig ma már olyan digitális kontroll-rendszerek működnek, amelyeket az európaiak elképzelni sem tudnak. A kínaiaknak nagyon oda kell figyelniük, hogyan viselkednek és kommunikálnak a hétköznapiakban. „Minden polgár szociális viselkedését rendszeresen értékeli. Kínában egyetlen olyan pillanata sincs az életnek, amelyet ne ellenőriznének a hatóságok. Minden klikkelést, minden vásárlást, minden személyes kontaktust felügyelnek a közösségi hálózatokon. Aki az utcán piros lámpánál megy át a másik oldalra, abban a pillanatban összeütközésbe kerül a hatalmi szervekkel, vagy rögvést elítélő kommentárokat tesznek közzé róla a közösségi hálókön, amelyeket aztán pontlevonás követ.” [27] Aki viszont szabálykövető, és egészségesnek mondott ételeket vásárol az online felületeken, illetve rendszerbarát újságokat olvas, plusz

pontokat kap. Ha megfelelő számú pontot gyűjt össze, utazhat külföldre, kedvezményes hitelt vehet fel, és más, ezekhez hasonló előnyökben részesül. Byung-Chul Han mindezt azzal egészíti ki, hogy a kínai nyelv sem ismeri a „privátszféra” fogalmát. Ezért a kínaiak többségét nem zavarja az a kétszáz millió térfigyelő kamera, amelyekkel mindenfelé találkozni az ország közterein, illetve újabban a lakóházak folyosóin is. Mindenesetre a digitális kontroll hatalmassá duzzadt infrastruktúrája hatékony eszköznek bizonyult a járvány féken tartására. „Ázsiában nem igazán hangsúlyos az individualizmus. Persze az individualizmus nem azonos az egoizmussal – az utóbbi magatartásforma Ázsiában is elterjedt. És a Big Data módszere jóval hatékonyabbnak bizonyult, mint az európai országok határlezárási mániája.” [28] Ha igaza van Peter Sloterdijknek, és a politika művészete bizonyos onto-ritmikai programok sikeres megvalósítása, akkor ebben az ázsiaiak valóban verhetetlenek. [29]

A koreai filozófus szerint azonban túlzó a pánik. Még az első világháború után kitört spanyolnáthának sem voltak olyan káros gazdasági következményei, mint a jelenlegi koronavírus-járványnak, noha az összehasonlíthatatlanul több áldozatot szedett. Mindenképpen új fejlemény, hogy a világ hirtelen tele lett ellenséggel. Korábban senki sem gondolta, hogy egy járvány ellen valóságos háborút kell folytatni. A nyugati világban élők feltételezhatték, hogy a társadalomból eltűntek a valódi ellenségek. „A hidegháború a múlté, még az iszlám terrorizmus is Európától távol eső területekre tette székhelyét. Néhány évvel ezelőtt ‘A kimerültség társadalma’ címmel megjelentettem egy írást. Ennek

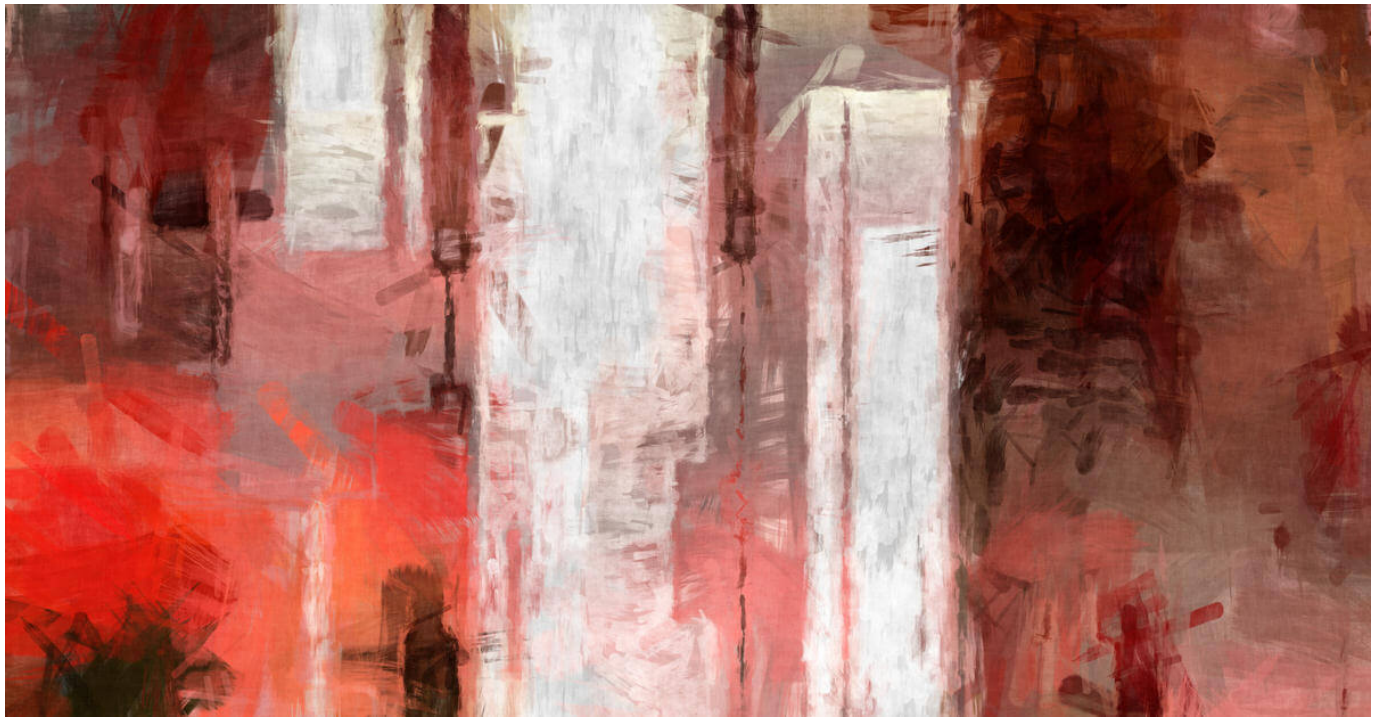
alaptézise, hogy jelenleg olyan korszakban élünk, amelyben elvesztette érvényességét az ellenség negativitására épülő immunparadigma. A hidegháború idején az immunológiailag szervezett társadalomnak az volt az ismertetőjegye, hogy határokat és kerítéseket húzott maga köré, amelyek megakadályozták a felgyorsult tőke- és árumozgást. A globalizáció félresöpörte az összes védelmi gyűrűt, hogy a tőke végre szabad utat kapjon. A széles körben elterjedt promiszkuitás és permisszivitás (vagyis a büntetlen vágykielégítés), amelyek életünk minden területén jelen vannak, szintén kiiktatták az ismeretlen negativitását, illetve magát az ellenséget.” [30] Manapság az igazi veszély nem az ellenség negativitásában, hanem a mérhetetlenné duzzadt „pozitivitásokban”, a teljesítménykényszer, a fogyasztási kényszer és a kommunikációs kényszer maximalizálásában érhető tetten. A totális engedékenység társadalmában a kizsákmányolás is a szabadon választott önkizsákmányolás és ön-optimalizálás formájában virágzik. A repressziót felváltotta a depresszió: a teljesítmény-maximalizáló társadalomban lényegében mindenki maga ellen harcol: saját immunrendszere határait teszteli. S miközben a globális kapitalizmus immunrendszere vészesen meggyengült, egyszer csak berobbant a koronavírus-járvány. Az ellenség visszatért, és vele együtt a kordonokra és határlezárásokra épülő hagyományos terápiák igénye is. Most újra nem önmagunkkal, hanem a „láthatatlan vírussal” csatázunk. „A vírusra adott erőszakos és túlzott pánikreakció éppen a hirtelen ránk tört valóság-sokkal magyarázható. A pénzügyi piacok pánikreakciója is ennek a tapasztalatnak a következménye.” [31] A tőzsdék és a pénzügyi piacok pánikreakciója persze nem vezethető le közvetlenül a koronavírus-járványból. A járvány legfeljebb utolsó csepp a kockázatos hitel- és pénzpolitikában. „A bukás ettől függetlenül is bekövetkezett volna. A vírus csak nyitánya egy jóval nagyobb összeomlásnak. Žižek azt állítja, hogy a vírus halálos csapást mért a kapitalizmusra, és egy homályosan körvonalazott kommunizmus eljövételében reménykedik. De téved. Abban is reménykedik, hogy a vírus megdönti a kínai rezsimeket. De ez megint csak tévedés. Semmi ilyen nem fog történni. Kína egyszerűen olyan helyzetben van, hogy a maga digitális rendőrállamát a járvánnyal szembeni küzdelem sikeres modelljeként reklámozhatja. Kína valószínűleg még büszkébb lesz a maga politikai rendszerének állítólagos fölényére. A vírusjárványt követően pedig a kapitalista világ még jobban rátapos a gázpedálra.” [32] A járvány után újra turisták százmilliói barangolják be a világ minden részét. A vírus nem pótolhatja az észet, írja a koreai filozófus. Talán meg az is lehetséges, hogy idővel a nyugati világban a kínaihoz hasonló, digitális rendőrállam jut hatalomra. A filozófusok és a társadalomtudósok inkább csak tapogatóznak. Az egyik szerző inkább pesszimista, a másik inkább optimista forgatókönyvvel számol. Agamben az állandósult rendkívüli állapotot vizionálja. Ha ez

valóban bekövetkezne, írja Byung-Chul Han, az iszlám terroristák legmerészebb álma valósulna meg. De a koronavírus a kapitalizmust sem fogja legyőzni. „Vírus-forradalom még sohasem győzött a világban. Egyetlen vírus sincs olyan helyzetben, hogy forradalmat robbantson ki. A vírus izolál és individualizál. Nem valószínű, hogy a vírus olyan közösségi érzést hoz létre, amely erőssé tesz minket. Így vagy úgy, de mindenkinek a saját életben maradásáért kell küzdenie. A szolidaritás mindössze abban áll, hogy lehetőleg nem megyünk egymás közelébe. De ez nem olyan szolidaritás, amelyről általában álmodni szoktunk...” [33]

a koronavírus megtanította

A francia tudományfilozófus, Bruno Latour szintén a környezetszennyezéssel hozza összefüggésbe a koronavírus járványt. Az *Intő megjegyzések arra nézve, hogy miért ne térjünk*

vissza a válság előtti gazdasághoz [34] címmel megjelent esszéjében meggyőződéssel állítja: a koronavírus-járvány fölött aratott győzelem után nagy hiba lenne visszatérni a környezetpusztító gazdasági modellhez, ami ellen legalábbis eddig hiába küzdöttek a környezetvédő mozgalmak tagjai és az alternatív gazdasági rendszerek bevezetése mellett érvelő közgazdászok, társadalomtudósok. Bármilyen meglepő, a koronavírus megtanította, hogy akár néhány hét is elegendő a gazdaság jelentős részének leállítására vagy legalább lassítására. Az ökológiailag elkötelezett emberek érveit, amelyek megkérdőjelezték a korlátlan gazdasági növekedés kizárólagos érvényességét, a „fejlődésmániások” eddig rendre azzal utasították el, hogy a „haladás vonatát” senki sem képes fékezni vagy másik vágányra állítani, mert a profitmaximalizáló globalizációnak nincs alternatívája. „Csakhogy éppen globalizálódott jellege teszi ezt a híres-neves fejlődést annyira törékennyé, hogy rövid idő alatt akár az ellenkezőjére fordul: először lassít, aztán hirtelen fékez.” [35]

A koronavírus-járvány azt is nyilvánvalóvá tette, hogy nemcsak a multinacionális vállalatok, kereskedelmi hálózatok és az internet „globalizálják” planétánkat: ezek a látszólag önálló elemek összekapcsolódnak más elemekkel, és egy adott pillanatban egységes „egésszé” állnak össze. [36] „A CO₂ a levegőben terjedve melegíti fel az atmoszférát; a vándormadarak mindenfelé elszállítják az influenza újabb variánsait; és az is igaz – bármennyire fájdalmas ezt tudomásul venni, hogy éppen a koronavírus ’köt össze mindent, ami emberi’, mégpedig a szánkából kiáramló és látszólag ártalmatlan folyadékcseppekkel.” [37] Mintha most a mikrobák tennék fel a kérdést: vajon újra szocializálható-e az emberi nem? Egyelőre a vírusjárvány „piros lámpája” szinte mindennek megálljt parancsolt. A szokatlan és kellemetlen állapotnak talán annyi előnye mégis van, hogy töprenghetünk a vírus utáni újraindulás irányairól. Illúzióink azért ne legyenek, mert nemcsak a globalizációkritikusok törik a fejüket, hanem a globalizáció elszánt hívei is. A globalisták ugyanúgy tisztában vannak a környezetszennyezés pusztító jelenlétével, mint az ökológusok. Ők azonban reménykednek, hogy klimatizált kristálpalotáikba rejtőzve megússzák a planetáris klímakatasztrófát. [38] De mire alapozzák túlélési reményeiket? A választ a szerző *Hol fogunk landolni?* című 2017-es munkájában találjuk. [39] Könyve bevezetőjében Latour idézi Donald Trump 2017 nyarán elhangzott beszédét, mikor az amerikai elnök a 2015-ös Párizsi Éghajlatvédelmi Egyezmény felmondását próbálta indokolni. „Mi, amerikaiak, nem ugyanahhoz a glóbuszhoz tartozunk, mint önök. Az önök

glóbusza talán fenyegetve érzi magát, de a miénk nem.” [40] Rendben, de ha nem ezen a bolygón, akkor hol élnek Trump hívei? Ezek az emberek úgy gondolkodnak, válaszolja Bruno, mintha hatalmas befogadóképességű repülőgépen utaznának, amely szinte korlátlan üzemanyagkészlettel rendelkezik. Csakhogy nem kell túl sok fantázia annak belátásához, hogy ez öncsalás, hiszen mégsem körözhethetnek a végtelenségig, valamikor az ő gépüknek is le kell szállnia valahol. Amikor a repülőgép felemelkedik, vagy amikor landolni készül, az utastérben megszólal egy hang: „Hölgyeim és uraim, itt a kapitány beszél.” [41] De ki most a kapitány, és mit mond az utasoknak? Hol fog a gép földet érni? A kapitány természetesen sehol, pedig az utasoknak igencsak nagy szükségük lenne megnyugtató szavakra.

mindent ugyanott
folytatnának

Latour nem új forradalmi mozgalom
létrehozásban látja a megoldást. Azt sem
javasolja, hogy a globális kapitalizmust
hatalmas pörölycsapással kényszerítsük
térdre. „Itt már nem a termelési rendszer

újrakezdéséről vagy finom átszervezéséről van szó, hanem a termelés kényszerének mint a világban egyedül érvényes elvnek a megszüntetéséről. Nem forradalomról beszélek, hanem lassú szétporlasztásról vagy apró kockákra bontásról: egyik pixel a másik után.” [42] A hagyományos szocialista elképzeléssel szemben, amely a gazdaság által előállított javak *újraelosztására* koncentrált, eljött az idő, hogy olyan szocializmust találjunk ki, amely a *termelés mint olyan* ellen protestál. Az igazságtalanságot nem lehet kizárólag a megtermelt javak szétosztására korlátozni, mert az igazságtalanság abban is megjelenik, hogy mi, emberek, éppen milyen módon tesszük *termékennyé* bolygónkat. A globalisták láthatóan nem hajlandóak tanulni a koronavírus-járványból sem: a járvány „legyőzése” után mindent ugyanott folytatnának, ahol abba kellett hagyniuk. Pedig a társadalmi távolságtartásnak azt a jelentést is tartalmaznia kellene, hogy ne csak egymástól, de lassanként távolodjunk el az eddig megszokott életformánktól is.

Michel Bounan, francia orvos/ökológus/filozófus a világjárványok és a környezetszennyezés összefüggéseiről írt az 1990-es *Az AIDS kora* című könyvében. A HIV-fertőzés terjedését ő is a civilizált ember „mindent megengedő” életmódjával, a világ szegényebb felén élők krónikus „alultápláltságával” és a megállíthatatlannak tűnő globális környezetszennyezés következményeivel magyarázta. [43] „Az ökológiai, gazdasági, epidemiológiai katasztrófák és a minden kötöttségtől megszabadulni igyekvő emberek lázadása civilizációnk

pusztulásában fognak egymásra találni.” [44] Bounan a modern, a kapitalista logika törvényeinek engedelmeskedő orvostudományt és gyógyszeripart is felelőssé teszi az egyre gyakoribbá váló világjárványok kitöréséért. Korunk orvostudománya valójában „marionettizálja” az embereket, olyan lényekként kezeli őket, akiknek (vagy inkább amiknek) az immunrendszerét kizárólag mesterséges eszközökkel lehet „karban tartani”. Könyvében kárhóztatja a globálissá terebélyesedő vakcinázási mániát is, amely roncsolja a harmadik világban élő emberek „természetes immunizáló” képességét, és amelynek súlyos természetkárosító következményei is vannak.

Bounant sok kollégája – meglehet, joggal – bírálta, de részigazság bőven akad érvelésében. Az biztos, hogy a járványok gyökerei mélyebbre nyúlnak, semhogy egyszerűen csak orvos-egészségügyi problémaként kezeljük a helyzetet. A nyugati ember életformájának egészét kell újragondolnunk.

Folytatjuk

1. Kovács Gábor a múlt év áprilisában (azaz a járvány kezdeti szakaszában) reflektált a koronavírus-járvánnyal kapcsolatos filozófiai álláspontokra. Írásomban nagyban támaszkodtam gondolataira. Lásd Kovács Gábor: *Facebook és haláltánc*. Liget 2020/4. 4–23. <https://ligetmuhely.com/liget/facebook-es-halaltanc/> ↑

2. Lásd Delanty, Gerard: *Sechs politische Philosophien auf der Suche nach einem Virus*.
<https://www.soziopolis.de/beobachten/gesellschaft/artikel/sechs-politische-philosophien-auf-der-suche-nach-einem-virus/>
 Számos gondolkodó, például Peter Sloterdijk sem tekinti valódi liberális (és egyben utilitarista) álláspontnak a „nyájimmunitás” elérésére irányuló víziókat. A német filozófus jó okkal mondja, hogy a liberálisok rendszerint az „individuális immunitás” elkötelezettjei, és gyanakodva tekintenek mindenféle „kollektivisták” megoldásra. ↑
3. Idézi Delanty, i. m. 2. ↑
4. I. m. 2. ↑
5. Erről lásd 'A kivétel mint norma Giorgio Agamben biopolitikai koncepciójának vázlata' című tanulmányomat. In: Kiss Lajos András: *Haladásparadoxonok*. Liget, Budapest, 2009. 23–34. ↑
6. Agamben, Giorgio: 'Lo stato d'eccezione provocato da un'emergenza immotivata', *Coronavirus. Il Manifesto*, 2020. 02. 26.
 Abban valószínűleg igaza lehet, hogy a „normális jogrend” felfüggesztése mindig kockázatos. Érdekes emlékezni Theodor W. Adorno csípős megjegyzésére 1968-ból. Így kommentálta az akkori NSZK-ban kihirdetett szükségállapotot: az ilyesmivel tanácsos nagyon óvatosan lenni, mert rendszerint „evés közben jön meg az étvágy”. 'Gegen die Notstandsgesetze'. In: Adorno, Theodor W.: *Kritik. Kleine Schriften zur Gesellschaft*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1973. 168. Hasonlóan fogalmaz Kovács Gábor is. I. m. 11. ↑
7. Krastev, Ivan: *Ist heute schon morgen?* Wie die Pandemie Europa verändert. Ullstein Buchverlage GmbH, Hamburg, 2020.
 67. Angolból fordította Karin Schuler. ↑
8. Idézi Delanty, i. m. 4. ↑
9. Delanty, i. m. 3. ↑
10. Delanty Anglia mellett Magyarországot nevezi meg olyan államként, ahol dekrétumok útján kormányoznak. Persze az egészségügyi vészhelyzet (a rendkívüli jogrend egyik variánsa) kihirdetése és életbelépése nem azonos a „teljes értékű” rendkívüli állapot bevezetésével, de már ez is a megszokottnál jóval több eszközt ad a kormánynak kezébe, hogy akaratát közvetlenül érvényesítse. ↑
11. Krastev, i. m. 18. ↑
12. I. m. 19. ↑
13. „(...) az autoriter berendezkedésű Iránnak vagy a demokratikus Olaszországnak egyaránt gondot okozott a társadalmi távolságtartás bevezetése, mert ezekben az országokban alacsony az állami intézményekbe vetett bizalom.” I. m. 21. ↑
14. I. m. 27–28. ↑
15. I. m. 29. ↑
16. I. m. 35. ↑
17. I. m. 38. ↑
18. „Ha a terrorizmus aszimmetrikus fenyegetettséget jelent, a koronavírus aszimmetrikus szorongásokat kelt bennünk.” I. m. 42. ↑
19. I. m. 74. ↑
20. I. m. 80. ↑
21. I. m. 80. ↑
22. Idézi Delanty, i. m. 5. ↑
23. Idézi Sfetcu, Nicolae: A travers la pandémie, vers un nouveau communisme? [https://philarchive.org/rec/NICATL?](https://philarchive.org/rec/NICATL?all_versions=1)
[all_versions=1](https://philarchive.org/rec/NICATL?all_versions=1) ↑
24. Később Latour ezzel pont ellentétes következtetésekre jut: a konzervatív elkötelezettségű kormányzatok rendszerint arra használják fel a koronavírus-járványt, hogy még inkább stabilizálják a legtehetősebb társadalmi csoportok privilegizált helyzetét. ↑
25. I. m. 5. ↑

26. Byung-Chul Han: *Der Virus-Notstand und die Welt von morgen*. <https://verein-agl.de/wp-content/uploads/2020/04/Byung-Chul-Han-deutsch.pdf> Az írás először a spanyol *El País* nevű spanyol hetilapban jelent meg 2020. március 22-én. ↑
27. I. m. 2. „Ha a z utas elhagyja Peking valamelyik pályaudvarát, valamelyik kamera rögvést felvételt készít róla, és automatikus méri azt is, hogy az illető testhőmérséklete megfelelő-e vagy sem. Ha a testhőmérséklete aggodalomra ad okot, az utast erről rögtön értesítik a mobiltelefonján. A rendszer azt is pontosan tudja róla, hogy éppen hol ült a vonaton.” I. m. 2. ↑
28. I. m. 3. ↑
29. A Sloterdijk által gyakran használt politikai „onto-ritmika” kifejezés lényege: „Aki nem lép egyszerre, nem kap rétest estére.” A német filozófus az egyiptomiak piramis- és csatornaépítéseiben, a középkori keresztes háborúkban, a modern nacionalizmusokban, illetve a különféle totalitárius ideológiákban látja az összehangolt együtteselevés tipikus példáit. ↑
30. I. m. 5. ↑
31. I. m. 6. ↑
32. I. m. 6. ↑
33. I. m. 6. ↑
34. Latour, Bruno: *Imaginer les gestes-barrières contre le retour à la production d'avant-crise*. <https://liege.attac.org/wp-content/uploads/2020/03/Covid19-Bruno-Latour-gestes-barrieres.pdf> Latour mellett a másik ismert francia filozófus, Jean-Luc Nancy is reflektált a koronavírus lehetséges társadalmi/politikai következményeire. Lásd Nancy, Jean-Luc: *Un trop humain virus*. Bayard Culture Éditions, Paris, 2020. Továbbá Kovács Gábor, i. m. 13. ↑
35. Latour, i. m. 1. ↑
36. Latour új, úgynevezett antropocén korszak eljövételéről ír, ahol a természet egésze, a Föld (Gaia) nem az emberi beavatkozás passzív tárgya, hanem önálló „cselekvő”. Latour, Bruno: *Ágencia az antropocén korban*. PRAE, 2017/1. 13. Ford.: Keresztes Balázs. ↑
37. Latour, *Imaginer...*, 1. ↑
38. „Számukra a vírusjárvány újabb jó ok, hogy megszabaduljanak a gondoskodó állam maradványától, azaz a szegényeket védő szociális hálótól, a környezetszennyezés csökkentésére irányuló törvényi szabályozás minden elemétől, és – a lehető legcinikusabban megszabaduljanak a Föld feleslegesnek ítélt népességétől is.” Latour, i. m. 2. ↑
39. Latour, Bruno: *Où atterrir? Comment s'orienter en politique*. Éditions La Découverte, Paris, 2017. ↑
40. I. m. 12. ↑
41. I. m. 45. ↑
42. Latour, *Imaginer...*, 3. ↑
43. Bounan, Michel: *Le temps du sida*. Éditions Allia, Paris, 2004 (1990). ↑
44. I. m. 134. ↑

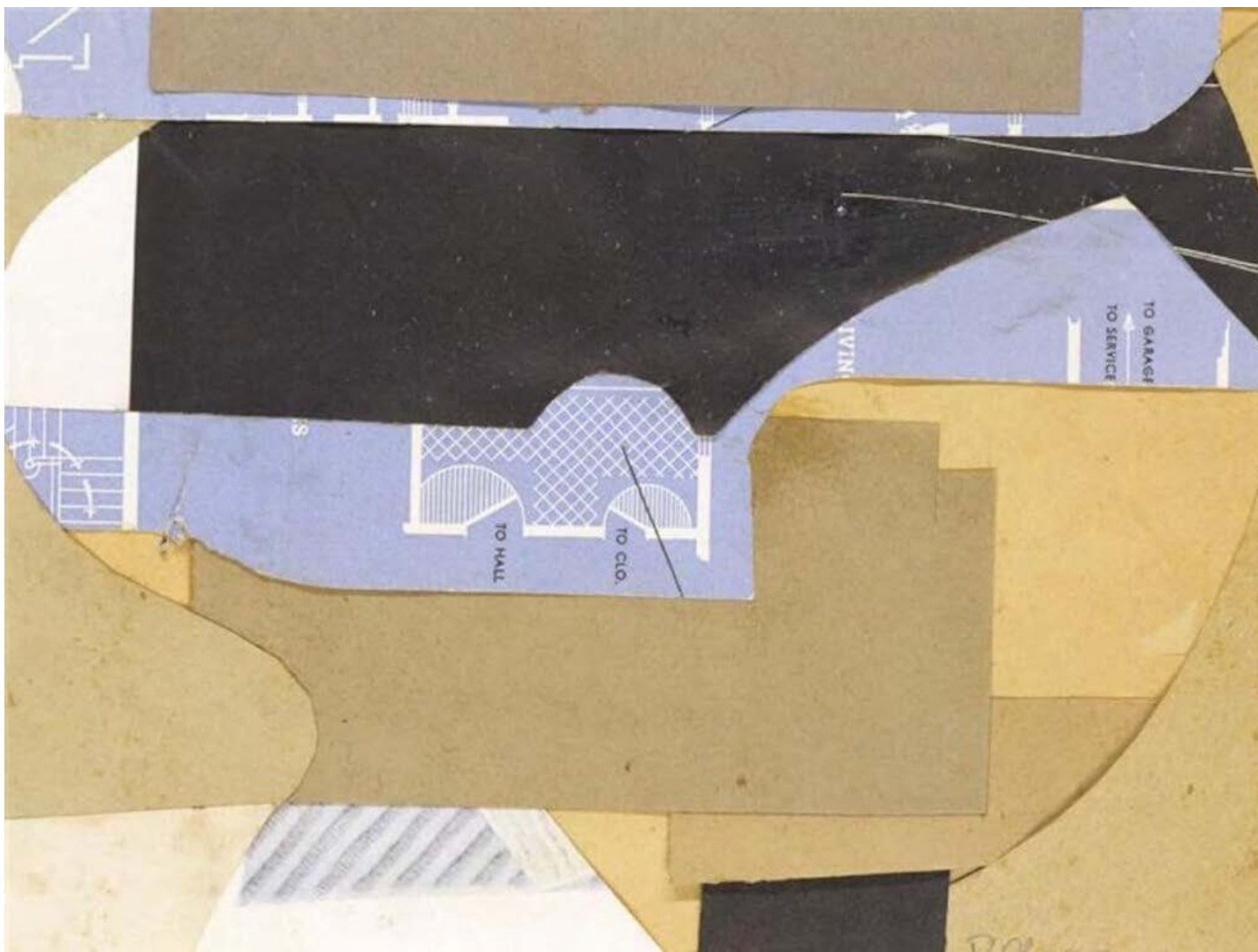
kép | shutterstock.com

Tallár Ferenc

APOKALIPSZIS MOST?

KISS LAJOS ANDRÁS A KÉPZELŐERŐ HATALMÁRÓL CÍMŰ KÖNYVÉHEZ

2021-03-07 | ESSZÉ

„A fasizmus esélye nem utolsósorban azon alapul – írta Walter Benjamin –, hogy ellenfelei a haladásnak mint valami történelmi normának a nevében szállnak szembe vele. Csodálkozni afölött, hogy a huszadik században 'még' lehetséges az, amit megértünk, ez *nem* filozofikus dolog. Nem kezdete semmilyen felismerésnek, hacsak annak nem, hogy a csodálkozás a történelem tovább fönn nem tartható felfogásából ered.” De – tenném hozzá – a csodálkozás, hogy mindaz lehetséges, amit a huszonegyedik század kezdetén *most* megérünk, úgyszintén nem kezdete semmilyen felismerésnek. Ha nem is akarjuk, ha nem is

vagyunk képesek elismerni, mi, a Nyugat polgárai valójában régóta tudjuk már, hogy valahol utat tévesztettünk: a Történelem és a Haladás hajdan szélesnek, diadalmasnak tetsző útja lassan a semmibe vesző nyommá halványul, lendületes előretörésünk zavarodott, egyre elkeseredettebb lökdösődésbe fordul. Félünk, és félelmünk agresszivitást szül. Ugyanakkor erősen kétlem, hogy a feladat, ami előttünk áll, annak a benjamini Mostnak a megragadása lenne, melybe „a messiási Most szilánkjai fúródnak” – szóval a jelenlegi „rendkívüli állapottal” szembeszegezett „igazi rendkívüli állapot”: olyan Forradalom, melynek révén végre megragadjuk a Történelem „valódi értelmét”. Inkább talán megállni, józanul körbenézni, tájékozódni kellene most. Elgondolkodni, hogy „a történelem tovább fönn nem tartható felfogása” mit jelent. Tudjuk, a „történelem anygala” visszatekintve „egyetlen katasztrófát lát, mely szüntelen romot romra halmoz”. ^[1] De vajon tágra nyílt szemével nem azért lát-e *egyetlen* katasztrófát, mert épp a történelem, vagy inkább az egyetlenné, a hitünk tárgyává növesztett Történelem anygala?

*

„Aggódhatunk, és egyre többet aggódunk is – idézem **Kiss Lajos Andrást** – az emberiség egészének sorsáért, az utánunk következő nemzedékek életkilátásaiért. Az apokaliptikus végkifejlet lehetőségével nem csak a premodern világban számoltak az emberek; ebben semmi sem változott a középkorhoz képest. A félelemre továbbra is mint állandó kísértőtársunkra kell tekintenünk.” ^[2] És sorolja Kiss a félelem lehetséges forrásait: a migrációs válságot és a mögötte rejlő okokat, az atomháború ma is reális fenyegetését, a közeledő klímakatasztrófa és a 2007/2008-as pénzügyi összeomlást nagyságrendekkel meghaladó gazdasági krízis előjeleit. Amelyekhez most már hozzátehetjük a világjárványt és következményeit: az immár bizonyosnak mondható világgazdasági válságot, széles rétegek elszegényedését, az államok és a politika iránti bizalmatlanságot és haragot, a fragmentálódó társadalmakon belül kialakuló frontvonalakat, valamint a lezárásokból következő, agresszióval fenyegető szorongást és frusztrációt, amely a post-truth világában a legképtelenebb összeesküvés-elméletek talajává válik. A félelem – látjuk – valóban „megeszi a lelket”.

Ez az emóció, a félelem képezi Kiss Lajos András kötetének gerincét. A könyvet indító és terjedelmében a kötet majd felét kitevő tanulmány címe *Félelem és politika*, de a félelem kérdése visszatér a *Kultúrharc és hegemonia*, valamint a *Politikai töredékek* című írásokban is. A kötetet tulajdonképpen megnyitó gondolat pedig így hangzik: „úgy tűnhet, a bűnbeesés történetének egyedüli tanulsága, hogy az ember sohasem szabadulhat meg a félelemtől, nem is érdemes törekednie erre, hiszen ez az emóció az emberi kultúra fundamentuma”. Ahogy azonban a szerzőtől ezt már megszokhattuk, a fenti kijelentést nem végső, megcáfolhatatlan igazságnak tekinti. Inkább olyan, az álláspontok pluralitásának helyet adó tér megteremtésének, melyben feloldódik az éles elméleti-ideológiai határvonalak zártsága, s így tér nyílik az értelmes párbeszéd előtt. Belépve ebbe a térbe először azt hangsúlyoznám, amit a Kiss gondolatait tovább gondoló Kicsák Lóránt is kiemel írásában ^[3], hogy tudnillik a félelem az ember „természetes érzelmi hangozlása”, melynek pozitív szerepe is van a társadalom normális működésében. A félelem akkor válik fenyegető veszéllyé, ha a hatalom a félelemhez ellenséget gyárt, és a félelmeket tárgyiasító projekciók révén manipulálja a társadalmat. Hobbes, Kiss Lajos András egyik legfontosabb hivatkozási alapja, maga is a „félelem technikus” volt, de ez az ő esetében nem a félelem manipulálását jelentette. Hobbes egyszerűen számot vetett a „természeti állapotot” – valójában a 17. század vallásháborúi és az angol forradalmak korszakát – jellemző egyetemes félelemmel, s vele szemben a születőben lévő abszolút állam, a Leviatán biztonságát ígérte. Abból az alaptézisből indult ki, hogy modern politika attól a pillanattól lehetséges, ahogy az emberek távolságot tartanak a világvégét hirdető, eszkatológikus-apokaliptikus eszméktől. A Leviatán így a széthullás, a végítélet értelmében vett *kriszisz* feltartóztatója. Pál apostolnak a 2. Thesszalonikaiaknak írt levelére utalva ezért nevezi Carl Schmitt a Leviatánt a „káosz” és az „Antikrisztus feltartóztatójának”, *kat-ekhomnak*.

hierarchikus irányítási forma

Csak hogy Hobbes az épp *születőben lévő* modernitás zseniális gondolkodója volt. Mi más korban élünk – ezt a kort posztmodernnek nevezik. Az a mérhetetlen

önbizalom, ami a modernitás kezdeti szakaszát és a felvilágosodás korszakát jellemezte, mára elolvadt, s ha egy új Leviatán jelenne meg bármely „Antikrisztus” feltartóztatásának ígéretével, jó okkal tarthatnánk tőle. Mert jogos a kérdés: meddig tart és mivel legitimálható

a Leviatán léte és hatalma. A napjaink apokaliptikus hangulatában sokszor idézett Joseph A. Tainter, *A komplex társadalmak összeomlása* című könyv szerzője [4] két egyszerű tételt fogalmazott meg. Az első a társadalmak komplexitásának növekedése. Az emberi együttműködés korai, rokonsági rendszeren és egyenlőségen alapuló formáit fokozatosan felváltja a vérségi kapcsolatokról és az interakciók közvetlenségéről leváló, bürokratikus és jogi formák által szabályozott kapcsolatrendszer, a különböző eredetű közösségeket és együttműködési formákat maga alá rendelő hierarchikus irányítási forma, az ezeknek megfelelő osztályszerkezet és egységes világmagyarázat. Ezek a komplex társadalmak, épp komplexitásuk következtében, hatékonyabb választ tudnak adni a természeti kihívásokra (hosszan tartó szárazságra, földrengésekre vagy járványokra stb.) és a kívülről érkező támadásokra. A második tétel viszont a csökkenő marginális megtérülés elvére hivatkozik. Eszerint a komplexitás növekedésével nemcsak a társadalom adaptációs képessége, de a komplexitás ára, a szükséges befektetések volumene is fokozatosan növekszik, megtérülésük viszont egyre csökken, míg elő nem áll az *Alice Csodaországban* szituációja: „egyre gyorsabban kell futnod ahhoz, hogy egy helyben tudj maradni”. A Római Birodalomtól az úgyszintén több korábbi társadalmi egységet és termelési formáikat integráló Chacoan civilizációig Tainter számos példára hivatkozik, bizonyítva, hogy a marginális megtérülés csökkenése tendenciaszerűen általában elér egy pontot, ahol a komplexitás fenntartása a társadalmat alkotó egységek döntő részének már nem áll érdekében. A komplexitás sérülékennyé válik, és elindul a rohamos leegyszerűsödési folyamat, melynek során a komplex egység részeire hullik.

Hogy a Tainter által vázolt elvek több joggal tartanak-e igényt az egyetemességre, mint Spengler civilizációs életciklusai, nem tudom megítélni, de nagyon úgy tűnik, hogy a *jelenlegi* helyzet megítélése szempontjából érdemes figyelembe venni magyarázatát. Feltehetőleg nem csak a divatnak hódolt a New York Times sem, amikor terjedelmes esszében tért ki Tainter könyvére ^[5]. Tainter a beszélgetés során a spanyolnáthára utal, melynek 1918 és 1919 között 675 ezer halálos áldozata volt Amerikában, de a járvány akkor nem rendítette meg az I. világháborúban győztes ország önbizalmát és lendületes előretörését a világhatalmi pozíció felé. A jelenlegi Egyesült Államok azonban – mondja Tainter – nem emlékeztet már erre az öntudatos országra. A válság akkor jelentkezik, amikor egy társadalom elveszíti rugalmasságát és képességét, hogy együttműködjön a közös célok érdekében. Márpedig az évtizedek óta a „reménytelenség okozta halálozás” járványával küzdő Egyesült Államok ^[6] már a Covid-19 megjelenése előtt mély válságban volt. Félő, hogy valami hasonló mondható el az úgynevezett Nyugat egészéről, de arról a *világrendszeréről* is, mely a globalizáció során a komplexitás eddig soha nem látott szintjét

érte el. Tainternek abban minden bizonnyal igaza van, hogy a világ mára „telítetté” vált. Egymással sok szálon összefonódó, komplex társadalmak uralják a Föld minden lakható régióját, ami azt jelenti, hogy ha jönne egy összeomlás, az szükségképpen globális lenne.

a fejlődő világ kárára

A komplexitás minden eddigi szintjét meghaladó globális világrend létrejöttében kétségkívül Európáé, illetve – tágabban – az Európában gyökerező ún.

Nyugaté volt a vezető szerep. A globalizáció a világ elmaradott régiói számára kezdetben kevésbé tűnt kecsegtetőnek. Amikor Joseph Stiglitz 2002-ben megjelentette *A globalizáció és visszasságai* című könyvét, annak a – sokak által osztott – félelmének adott hangot, hogy a globalizáció és a szabadkereskedelmi egyezmények a fejlődő világ kárára lesznek. Amikor 15 évvel később, 2017-ben újra kiadja ezt a könyvét ^[7], kiegészítve egy második, az időközben végbement változásokról szóló résszel, továbbra is a globalizációval és a szabadkereskedelmi egyezményekkel szembeni félelmekről beszél, ám ezek a félelmek most már a Nyugat antiglobalistáinak és populistáinak nyíltan vállalt félelmei – de egyúttal a Nyugat egészének elfojtott félelmei is. A globalizáció során ugyanis a termelés volumene, és vele együtt a jövedelmek is gyorsuló tempóban emelkedtek a fejlődő világban, elsősorban Kínában és Indiában, ami százmilliók kiemelkedését hozta a túrheteretlen szegénységből. Ám ugyanebben az időszakban a Nyugat centrum-országaiban a középosztály és a szegényebb rétegek jövedelme részben stagnált, részben csökkent, miközben a leggazdagabb 10%-é, az ún. „transznacionális osztályé”, és különösen a legfelső 1%-é meredeken szárnyalt felfelé. Ez a folyamat megállíthatatlannak tetszik: a társadalmi különbségek fokozódnak, a globális GDP-ben a nyugati államok részesedése arányaiban folyamatosan csökken, és számos jel mutat arra, hogy az évtized végére Kína lesz a világ vezető gazdasági hatalma.

Ez az alapvető, strukturális változás a világrendszer egészének szerkezetváltozásával értelmezhető. Szemben a fejlődésparadigmával, mely – élén a „művelt és felvilágosult” Nyugattal – az *egységes világtörténelmi fejlődés* lineáris *időrendjében* helyezte el a különböző termelési módokkal leírható, fejlett és fejletlen területeket, a világrendszer-elmélet a világgazdaság *komplex terében, szinkron egységben* látja őket, s azt állítja, hogy mondjuk a Kelet-Európában megszilárdult második jobbágyság, vagy az amerikai ültetvényeken bevezetett rabszolgamunka éppúgy része volt a kapitalista világgazdaság komplexumának, mint az angliai gyáripár. Szűk, nemzetállami kereteken belül a Nyugaton kibontakozó kapitalizmus soha nem növekedhetett volna fel. Csak a szinkronizmus, a

különböző alkotórészek komplex kapcsolatrendszere biztosította azt a világméretű egyenlőtlenséget, mely az *egyenlőtlen csere* feltétele, és a centrum centrum-voltának alapja.

A globalizáció során a fejlett és a fejlődő államok, a centrum és a periféria közötti egyenlőtlenség azért csökkenhetett, mert az egyenlőtlen cserének ez a klasszikus képlete a tovább növekvő komplexitás miatt módosult, és részben érvényét veszítette. Wallerstein ugyan mindig is hangsúlyozta, hogy a „centrum, illetve a periféria kifejezés a termelési tevékenységekre, nem pedig az államokra vonatkozik” [8], ám centrum, félperiféria és periféria alatt mégis mindig területiális államok egy-egy csoportját értették, és ez nem is volt jogosulatlan. A globalizációval azonban – logikusan és mégis váratlanul – maga a *centrum is globalizálódott*. A globális pénztőke, a nagy bankok, az egész világot behálózó transznacionális cégek és értékláncok egyre kevésbé köthetőek a meggyengült, határait megnyitó területiális nemzetállamokhoz: követve a globalizáció logikáját, a centrum is *mozaikosan* szétterülni látszik a glóbuszon, ez pedig nem hagyta érintetlenül a Nyugat centrumországait. Robinson – talán némi retorikai túlzással – egyenesen a Nyugat, az „első világ” lesüllyedéséről beszél a harmadik világba. Olyan „alapvető történelmi folyamat” tanúi vagyunk – írja –, melynek eredményeképpen „az akkumuláció néhány pólusán koncentrálódó gazdagság többé nem kerül újraelosztásra lefelé, az első világ munkásarisztokráciájának irányába”. [9] Vagyis a születési helyéről leváló, és a *komplexitás most realizálódó egységében*, a globális világrendszerben áramló tőke többé nem tekinti feladatának, hogy születési helyén, a centrum országában az újraelosztás révén biztosítsa a társadalmi békét.

elbizonytalanodás

A növekvő komplexitás nyomása alatt felnyíló nemzetállami határok politikai védelmét elvesztő centrumországokban – a Nyugat országában – így olyan individualizált, különböző elemekből álló *sokaság* jött létre,

melyet az igazságtalanság és a bizonytalanság homályos *érzése*, valamint a politikai elit dühös elutasítása fűz egybe. Jól látható azonban, hogy a félelem és harag diffúz *érzése* mögött nem csak a gazdasági elszegényedés réme vagy a társadalmi igazságtalanság miatti felháborodás munkál. Európa és az európai kultúrában gyökerező Nyugat, mely saját vezető szerepének magabiztos tudatában mindig is Európa-centrikus, *egységes világtörténelemben*, a felvilágosult Ész által vezérelt Haladásban látta az *egyetemes* emberiség, az egyetemes kultúra és civilizáció jövőjét, most zavarodottan tekint a globalizációra és nem várt eredményére. És mivel a „globalizáció” mégiscsak az egyetemesség, az Egy-ben egybefogott komplexitás vagy totalitás lehetséges változatát jelöli, nehéz nem arra a következtetésre jutni, hogy Európa zavarodottsága

identitásválságra, Európa és a Nyugat *normatív önértelmezésének*, észjogilag megalapozott, *univerzális* értékeinek elbizonytalanodására utal. A gazdasági mellett kulturális-civilizációs válsággal kell számolnunk.

A győztes centrumból, a világrendszer komplex viszonyrendszerének haszonélvezőjéből vesztes vált volna? A helyzet nyilván nem ilyen egyszerű. A milliárdosok, azaz az Occupy Wall Street mozgalom által elhíresült 1% biztosan nem tartozik a vesztesek közé, ahogy nem tartozik közéjük az ún. transznacionális osztály sem. De ott vannak az elszegényedők sokkalta szélesebb rétegei, melyek joggal érezhetik magukat veszteseknek. Ebben az értelemben a komplex társadalmak nem tekinthetők egy „mindent-vagy-semmit” játék kollektív résztvevőinek: sikeres vagy sikertelen, de homogén „problémamegoldó egységnek”. Mi több, a megfigyelő perspektívájából világosan leírható és adatokkal egyértelműen alátámasztható egy bonyolult *osztályszerkezet* jelenléte a centrum és a – még mindig a „gazdagok” közé sorolható – félperiféria társadalmaiban. ^[10] Ebből azonban kár lenne elhamarkodott következtetésre jutni. Mert a *megfigyelő* perspektívájából analitikus eszközökkel leírt *magánvaló* osztályból nem lesz *magáért való* osztály, s ezzel öntudatos politikai szereplő, ha maguk a *részvevők* nem azonosítják osztályként magukat.

Márpedig napjaink identitásválságának legvilágosabb jele épp a hagyományos önazonosságok elbizonytalanodása, melyet az identitásteremtés folytonos manipulálása kísér egyrészt a hitelüket vesztett ideológiák és a pillanatnyi érdekeik mentén politizáló pártok, másrészt az off- és online tömegmédiák által. Az eredmény a gombamódra szaporodó identitáscsoportok összeesküvés-elméleteket termelő militarizálódása, és a *közös* valóság széttzilálódása a post-truth világában. A káosz pedig elmélyíti a félelmeket, és ezzel tovább pörgeti a közösségi médiák terében szétterülő folyamatot.

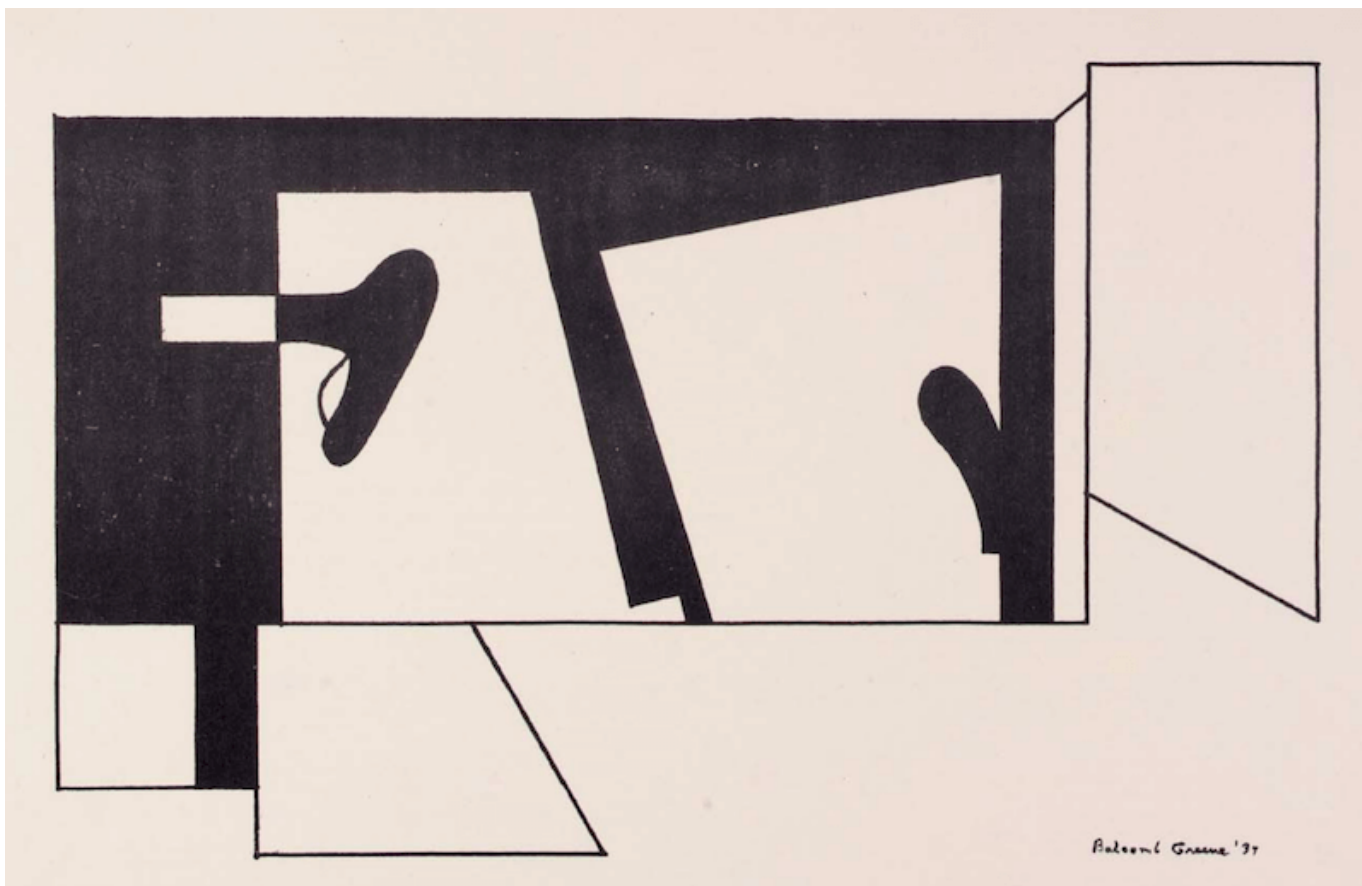
✱

Agamben írja: „Egymás után hamuvá égő házakban és városokban élünk, amik látszólag még mindig egyenesen állnak. Az emberek pedig úgy tesznek, mintha élni tudnának bennük, és maszkban botorkálnak egy letűnt korszak ismerős romjai között ... Ám hogy tehetünk tanúbizonyságot egy olyan világról, ami behunyt szemmel és eltakart arccal dől romba, egy olyan köztársaságról, ami nem éberen és méltósággal, hanem megalázottan és félelemmel telve omlik össze?” ^[11] A koronavírus járvánnyal mintegy szimbolikusan is megkoronázott válság, a nemegyszer hisztériába hajló káosz mögött Agamben tehetetlenséget és apátiát lát, bizalmatlan és vak tapogatódzást, és feltehetőleg igaza van. Nemcsak azért, mert a szenvedélyek látványos kitörései közepette a Nyugat polgárainak jelentős része valóban óvatos és engedelmes apátiába süppedt. Azért is, mert a pusztá érzelmek hajlamosak a vakságra, és zajos voltuk ellenére önmagukban tehetetlenek. A Kiss Lajos András által is hivatkozott „emotional turn” képviselői ugyan joggal hangsúlyozzák az érzelmi, kognitív és akarati elemek kibogozhatatlan kapcsolatát és az érzelmek hajtóerejének jelentőségét a cselekvések végrehajtása során, de nem jogosulatlan, hogy Max Weber, Norbert Elias vagy Foucault olyan folyamatként írták le a modernizációt, amelynek során növekszik az önfegyelem, az érzelmi élet szabályozása és rutinizálódása, míg végül a lélek „belső ökonómiája” alkalmazkodni nem képes a piac és a bürokrácia racionalizált intézményeihez. Az érzelmek *felszabadulása* önmagában persze tekinthető pozitív fejleménynek. *Elszabadulásuk* azonban nem. Míg a modernitás komplex társadalmainak kialakulása során a formalizált-racionalizált intézmények váltak le a tradíciókba ágyazott interakciók közvetlenségéről, most érzelemvezérelt interakciók válnak le a kiürült intézményekről, s a tradícióitól rég megfosztott, pusztán érzelemvezérelt cselekvők sem érzelmeik kiváltó okát, sem a célokat illetően nem képesek egy *közös valóság* és *közös cselekvés* kialakítására. A cselekvés vezérlésének komplex rendszere

váratlan gyorsasággal egyszerűsödik le, és nyit tág teret a manipuláció előtt: „A neoliberális pszichopolitika – idézi Byung-Chul Han Kiss Lajos András – az érzellemmel vértézi fel magát, *hogy a cselekvést ezen a reflexió előtti szinten befolyásolhassa.*” [12]

értelmét veszti

A hagyományos keretek széthullását mutatja, ahogy értelmét veszti a *jobb- és baloldal* megkülönböztetése, mely a 19. század közepe óta egyértelműen uralta Európának nem csak a politikai, de szellemi-kulturális életét is. Kiss ezzel kapcsolatban a „*keresztfrontok koráról*” beszél, és számos figyelemreméltó példával illusztrálja az egykor határozott megkülönböztetés elmosódását. De Kicsák Lórántnak is igaza van, amikor azt írja: „Nehéz megmondani, ki képviseli a progressziót, ha azt sem tudjuk, merre van az előre”. A konzervativizmust például progresszívebbnek ítéldhetjük a neoliberalizmusnál, amennyiben az utóbbi „egyre több mindent sorol át az egyéni és közösségi lét védelemre szoruló feltételei közé. Azt sem tudjuk eldönteni, egyértelműen reakciós-e a nemzetállami gondolat – folytatja Kicsák –, hiszen a globális hatások elleni védekezést, úgy tűnik, a jelenlegi jogi környezetben egyelőre a nemzetállami keretek között lehet hatékonyan biztosítani, miközben persze a nemzetállami izolációval az állam elzárhatja polgárai elől a globalizáció kínálta előnyöket, vagy gazdaságpolitikája alapjává teheti, hogy kiszolgáltatja polgárait a globális hatalmaknak.”

A „keresztfrontok” kérdéséhez annyit tennék hozzá, hogy a baloldali (marxista) tradíciót a kezdetektől jellemezte egy sajátos „keresztfront”. A – mondjuk így – *mozgalmi kritika* középpontjában Tőke és Munka viszonya, a kizsákmányolás és az osztályharc állt. Ezért vertikális, a harcot és a hatalom megszerzését szolgáló, homogenizáló kategóriákban gondolkodott: osztályokban, rétegekben, érdekcsoportokban, foglalkoztatási és jövedelmi kategóriákban. Olyan szervezeti struktúrák kialakításában és rögzítésében volt érdekelt, amelyek arra hivatottak, hogy homogenizált tömegek számára biztosítsák az egyenlőséget és az igazságos elosztást, miközben eltekintett a személyes szabadság kérdésétől. A másik, a *defetisizáló kritika* elsősorban az eldologiasodás felszámolását hangsúlyozta: az árutermelés és a bérmunka egyetemességével a személyközi viszonyokról leváló, és velük idegen, fenyegető hatalmakként szembelepő társadalmiság „visszavételét” tekintette önmeghatározása alapjának. Nyilvánvaló, hogy a kritika e két vonulatának együttállása kezdetektől feszültséget indukált, de ez a feszültség a globalizáció és a neoliberális politika megjelenésével nemcsak felerősödött, de romboló erejűvé is vált: keresztfrontból *hármás fronttá* alakult. [13]

került szociáldemokrácia pedig – és ez válságának éppúgy volt következménye, mint oka – a gidensi „harmadik út” programját követve szövetségre lépett a neoliberális politikával. Ez gyakorlatilag szakításhoz vezetett a defetiszáló kritikát továbbvivő *újbaloldal* és a *szociáldemokrácia* között, de az újbaloldal maga is megoszlott. A *globalizáció-kritikus* baloldal az ökopolitika jegyében elutasítja a gazdasági növekedést mint politikai célt, és a globális világ komplex egységével szemben a lokalitás, a decentralizált társadalmak önszerveződése és globális együttműködése mellett foglal állás. Az identitáspolitikát folytató, feminista és antirasszista *emancipációs* baloldal viszont az elnyomott kisebbségek, a különбөзөs joga és az egyéni szabadság mellett áll ki, ám radikális áramlatai manapság meghökkentő támogatást kapnak a hagyományos társadalmi szolidaritásformák lebontásában érdekelt, „kreativitást”, „flexibilitást” és „non standard gondolkodást” hirdető likvid modernitás erőitől, egyszóval a neoliberalizmustól. Bármennyire is van – és kétségkívül van – strukturális rasszizmus, mégiscsak el kell azon gondolkodni, hogy a Black Lives Matter mellett a globális tőke olyan nagygagyúi állnak ki, mint Mark Zuckerberg, a Netflix, a Twitter, a Citigroup, az Apple, a LEGO, az Intel, a Starbucks, a General Motors, a Ford, a Disney, a Walmart, a Levi’s és a Nike. Schiffer András joggal veti fel a kérdést: „a Black Lives Mattert szponzoráló filantrópok vajon hány munkás-önszerveződést, parasztmozgalmat, szövetkezetet, lokálpatrióta egyesületet, nemzeti, vallási kisebbségi, regionalista mozgalmat támogattak az utóbbi években, bárhol a bolygón?” [14]

A keresztfrontoknak, az irányadó világértelmezések felbomlásnak és a manipulációknak ebben a szövevényében nem könnyű támpontot találni. De nem nyújtanak vigasztalóbb képet Európa és a Nyugat kormányai sem. A sátánivá növesztett Trump vereségével a „trumpizmus” nem szűnt meg Amerikában, jól ismerjük Nagy-Britannia, Olaszország, Görögország és Spanyolország állandósulni látszó belső válságát, Franciaország és az Európai Unió zilált viszonyait, az éleződő globális, geopolitikai feszültséget. És persze nem

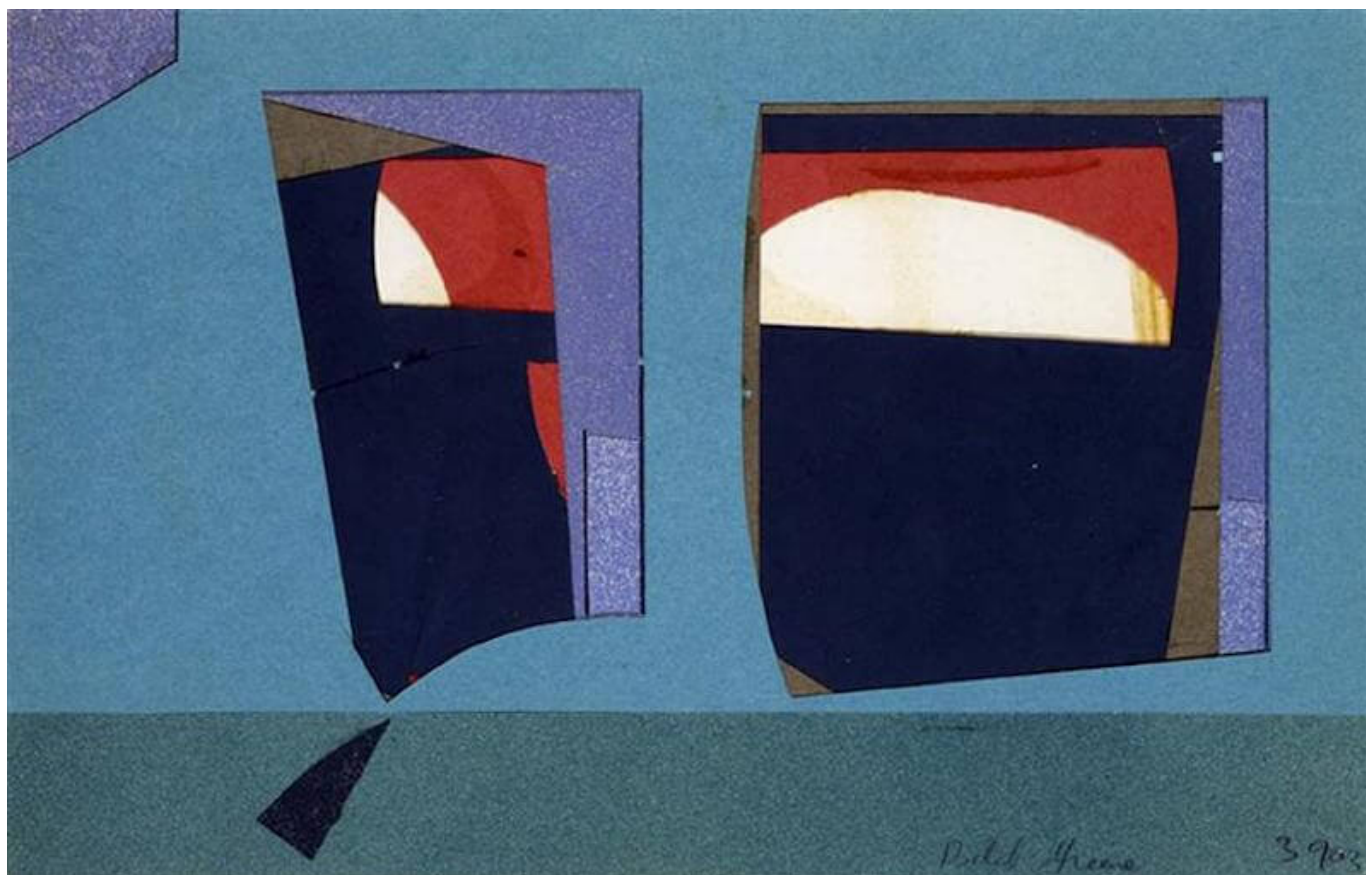
tett jót a világjárvány sem. A járvány kezelése és a vakcinák körüli politikai hisztériák által amúgy is megtépázott kormányok harapófogóba kerültek. Miközben jól tudják, hogy választóik a „normális”, a „rég és megszokott élethez” való visszatérésre, a fogyasztás, a turizmus és a szórakoztatóipar újbóli fel-, sőt túlpörgetésére vágnak, következésképpen újráválasztásukat csak a növekedés hagyományos formáinak beindításával biztosíthatják, tisztában vannak a vágyott „normalitás” végtelenül káros, ökológiai katasztrófához vezető következményeivel is. „Ökonómia és ökológia harapófogója – idézem Klaus Dörre tanulmányát – olyan krízist jelez, mely megoldatlanul leselkedik a korona-pandémia mögött. Ez a válság nem 'normális anomália'.” [15] Aminek persze a polgárok is tudatában vannak. Így aztán kormányok és választópolgáraik mintha valóban beleillenének az Agamben felfestette sötét vízióba: „behunyt szemmel és eltakart arccal” tapogatóznak az égő házakban, és „úgy tesznek, mintha élni tudnának bennük”. Jól jön ilyenkor a nagy zárlat és a rendkívüli állapot bevezetése: teret ad annak, amit Agamben régóta a politikai és szellemi tartalmától megfosztott „puszta élet” igazgatásának, vagy Foucault-t követve biopolitikának nevez. És végül ne feledkezzünk meg Kelet-Európa autoriter nacionalizmusairól, melyek az Antikrisztus feltartóztatójának, a Katekhonnak szerepében tetszelegve árusítják ki társadalmaikat a krízis kialakulásában döntő szerepet játszó transznacionális tőkének.

A növekedésre és fejlődésre berendezkedett világrendszer komplexitásának növekedése mintha elérte volna azt a szintet, ahol a marginális megtérülés nemhogy a nulla felé közelít, de a negatív tartományban jár.

*

A jelen helyzet leírása kapcsán Kiss Lajos Andrásnál is, másoknál is előkerül az „apokalipszis” kifejezés. Apokaliptikus időket élnénk? Ha az „apokalipszist” kvázi metaforikus értelemben használjuk, és egyszerűen gyors felbomlást-szétesést értünk rajta, akkor a kifejezés használata jogos lehet. De nem hiszem, hogy a szó eredeti (fogalmi) értelmében apokalipszistről beszélhetünk. Sőt, a jelen – a különböző elemek egymásra rakódásával kialakuló válság – mintha épp arra adna némi reményt, hogy búcsút mondhatunk a történelem apokaliptikus-eszkatológikus értelmezésének, és vele a *monoteisztikus* alapokon nyugvó Világtörténelem bűvöletének.

Itt érdemes visszatérni Walter Benjamin *felemás* kísérletéhez. A *történelem fogalmáról* persze – ezt Miklós Tamás tanulmányából is tudhatjuk [16] – enigmatikus, sokféle értelmezést megengedő írás. Mindenesetre kiemelném a bevezetőben is idézett mondatot: „A fasizmus esélye nem utolsósorban azon alapul, hogy ellenfelei a haladásnak mint valami történelmi normának a nevében szállnak szembe vele.” Ezek szerint a *haladás* lenne az, amit Benjamin „a történelem tovább fönn nem tartható felfogásának” ítél. Amikor a „történelem angyala” a Paradicsomból kelő viharra szembe fordulva „egyetlen katasztrófát lát, mely szüntelen romot romra halmoz”, épp ezzel a Haladással szembesül. Benjamins idézve: „Ezt a vihart nevezzük haladásnak”. [17] Amikor erre a haladásra, az *egységes fejlődésfolyamatként* elképzelt Történelemre nemet mond Benjamin, elhatárolódik a történelem hegeli-marxi dialektikájától is. Marx így vagy úgy, de egész életében kitartott a hegeli gondolat mellett, hogy „Nem elég, ha a gondolat megvalósulásra tör, a valóságnak önmagának is a gondolatra kell törekednie” [18]. Ezzel szemben a „haladás” termékeként születő fasizmussal szembesülve Benjamin elutasítja, hogy a történelmet az önmagát elgondoló valóság „haladásaként”, fejlődésfolyamatként értelmezze.

A benjamini „forradalom”, az „igazi rendkívüli állapot” épp így válik *igazi apokalipszissé*, „a történés messiási megszakasztásává”: annak a „kiskapunak” a felnyílásává, melyen „beléphet a Messiás”. [19] Hiszen a korábbi időszak prófétai irodalmával szemben az i. e. 3. században születő zsidó, majd az arra épülő keresztény apokaliptikus irodalmat éppen az jellemzi, hogy a szövetség beteljesülését többé nem a választott nép és Jahve „párbeszédén” alapuló történelemtől, hanem – Bultmann kifejezésével élve – a történelem „abbaszakadásától”, a kiskapun belépő Messiástól-Krisztustól várja. A zsidó-keresztény apokaliptikus-eszkatológikus gondolkodás a semmibe futó, szenvedéstörténetként megélt *világi történelem* helyett a Messiás eljövetelével vagy a parúziával (Krisztus második eljövetelével) végződő *üdv történet* keretében értelmezi az emberi sorsot: „Ó, Isten választott népe, ó, Krisztus teste – kiáltja Ágoston Róma feldúlásakor, a birodalom *kriszisével* szembesülve –, ti nemes idegenek vagytok a földön Nem ez a hazátok, a ti hazátok másutt van”, nem Rómában, hanem az égi Jeruzsálemben. A leleplezést, kinyilatkoztatást jelentő apokalipszissel együtt járó *kriszisz* ebben az értelemben diadalmas. A „végső dolgok”, az *eszkhata* bevezető eseménye: a földi város romlása az égi város megnyílását jelzi és – a „kriszisz” további jelentéseként – az (utolsó) ítéletet.

üdv történeti jelleg

Benjamin kísérletét felemásnak neveztem. Mert szakít ugyan a modernitás szó szoros értelmében *uralkodó és totalizáló* mítoszával, ti. a *szekularizált üdv történetként* értelmezhető, ám csak romot romra halmozó Haladás mítoszával. Ugyanakkor továbbra is kitart a világtörténelem, az emberiség *egyetemes* megváltásának gondolata mellett, ami visszakényszeríti egy már nyíltan vállalt apokaliptikus-eszkatológikus gondolkodás keretébe. Ám ha belegondolunk, az egyetemes Haladás eszkatológikus, üdv történeti jellege is nyilvánvaló [20]. Kant írja, hogy a „nem pusztán ösztönszerűen ... de egészében nem is átgondolt terv alapján” cselekvő emberek empirikus történelmére tekintve azt látjuk, hogy „végső soron és egészében véve bolondságból, gyermeki hiúságból, sőt, ráadásul gyakran gyermekes gonoszságból és rombolási vágyból van összeszöve”. De mert történelem és ész elválása éppoly elviselhetetlen a felvilágosodás gondolkodója számára, mint a szabadság az ész által átvilágított „szabadság birodalma” nélkül, „a filozófus számára itt nincs más kiút, mint az emberi dolgok ez értelmetlen menetében megkísérelni egy *természeti cél* [Absicht] felfedezését”. [21] Ennek legegyszerűbb útja a „bolondságokból” összeszőtt történelmet a Haladás „történelmi normája” alá rendelni: a térben és időben elváló kultúrák és társadalmi berendezkedések sokféleségét *egyetlen* lineáris sorba rendezni, s így a sokféleséget

valójában megszüntetni. Az ausztrál bennszülöttek vagy Dél-Amerika indiánjai az európai felfedezők számára úgy jelennek meg, mint akik *ugyanannak az egyetemes fejlődésnek* egy 'korábbi', vagy minket 'megelőző' szakaszában „rekedtek meg”. Az egyetlen és egyetemes fejlődés élén álló Európának pedig nincs más lehetősége, mint a fejlődésben elmaradottakat magához emelni, ami az empirikus történelemben persze a *más* kultúrák megsemmisítését jelentette.

A Történelem és az Ész *egysége* felé vezető fejlődés- vagy haladásgondolat legátfogóbb és valóban lenyűgöző megvalósulása a történelem hegeli-marxi dialektikája, ez a radikális vállalkozás a „bolondságokból” összeszótt történelem meghaladására. A dialektika kísérlet az eldologiasodott gondolkodásban megmerevedő *tények* módszertani prioritásának megtörésére, a tények folyamatszerűségének megragadására, és visszavezetésükre az össz folyamat magasabb rendű valóságára. A dialektika így nyit utat a Történelem forradalmi átalakításának gondolata előtt. Vagy másként: a Történelem végső értelméhez, az ész által bevilágított szabadság birodalmához, szóval az *eszkhaton*hoz vezető út megnyitására vállalkozik. Ebben az értelemben nem jogosulatlan Odo Marquard ítélete, hogy „ez az a monomitosz-alakzat, mely éppenséggel a kereszténység után vált lehetségessé és veszélyessé: a csak egyes számban ragozható, abszolúte kizárólagos mítosz, amely ... tiltja a történetek pluralizmusát, mert már csak egyetlen történetet engedélyez: az egyedül üdvözítő forradalomtörténet monomitoszát.” [22] De ha a veszélyre joggal is hivatkozik Marquard, ítéletét egészében mégis igazságtalannak tartom, két szempontból is.

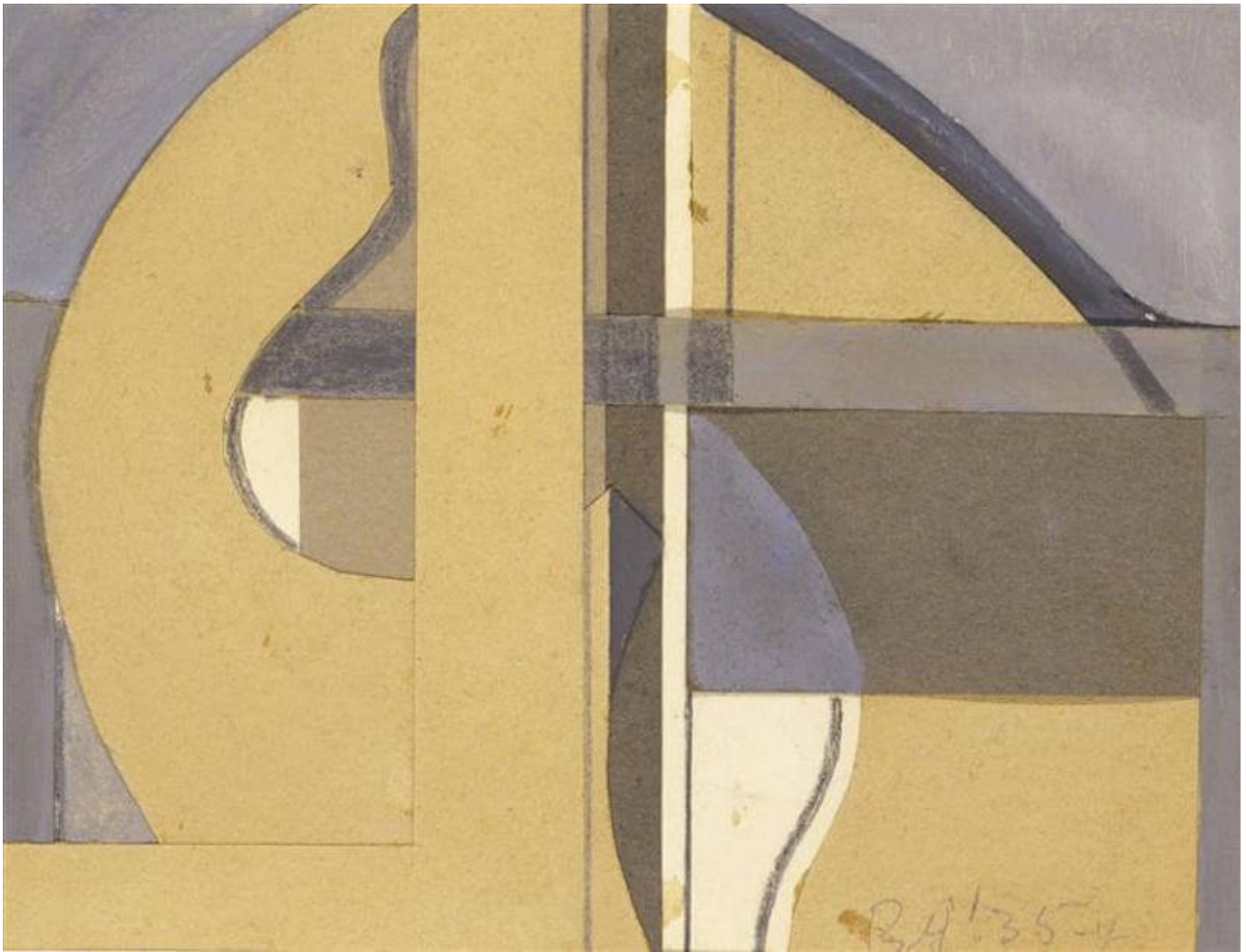
Láttuk, a Haladás monomitosza ott van már Kantnál is, méghozzá univerzális, „világpolgári” szemszögből. De – nyilván nem függetlenül a monoteista örökségtől [23] – ott van a felvilágosodás, sőt az ún. polgári kultúra, a „művelt Nyugat” egészének szellemiségében is: ott van Vico „spiráljában” és a leírt „három életszakaszban”, Comte „három állapotában”, Condorcet „lépcsőfokaiban”, és ott van Spencer vagy Edward Taylor társadalmi evolucionizmusában is, a megismerés, a modern tudomány és technika eszméjében, és persze nem utolsósorban a tőkés termelés kiapadhatatlannak vélt belső dinamikájában, a tisztán *mennyiségi növekedésként*, következésképpen *értelmetlenként* felfogott és igenelt Növekedésben. A „tőkés fejlődésben” a dialektika helyébe végül a schumpeteri „teremtő pusztítás” lép, ami – szellemétől megfosztva – már csak az újabb és újabb innovációs ciklusok neve, szóval a dialektika végső lecsupaszítása. A gyarmatosítás és az imperializmus, továbbá a világháborúk aligha írhatók a forradalomtörténet monomitoszának számlájára, ahogy – olvassunk Webert vagy Foucault-t! – a totalizáló tendenciák is előbb jelentek meg a tőkés termelésben és a polgári államban, mint a baloldali mozgalmakban.

egységes világtörténelmi fejlődés

Mégis, meggyőződésem szerint a történelem hegeli-marxi dialektikája tette lehetővé a polgári társadalom és a tőkés termelés legradikálisabb, valóban a gyökerekig ható *belső* (hangsúlyozom: *belső*) kritikáját – a

marxi kritikát. Nehéz lenne tagadni, hogy Marx is egységes világtörténelmi fejlődésben gondolkodott. Elég elolvasni *A tőke* első kötetének végén *A tőkés felhalmozás történelmi tendenciája* című fejezetet, hogy lássuk, miként közeledünk a „tagadás tagadása” révén, szóval egy meghatározott *cél* felé tartó dialektikus folyamatban a „kisajátítók kisajátítása”, s ezzel a „történelem vége” felé. Marx kétségtől *ennek* a célnak, ha tetszik, a Haladás normái alapján tudta – máig érvényesen – átvilágítani és radikális kritika alá vonni a tőkés termelés áruformáját és a bér munkát. De látható az is, hogy a haladás lépcsőfokain felfelé haladó történelem dialektikája a polgári fejlődés monomitoszán, az egységes és diadalmas ész mítoszán *belül* marad.

Márpedig alighanem igaza van Lévy-Straussnak, hogy „a haladás sorozatos ugrásokból vagy – biológiai szakkifejezést kölcsönvéve – mutációkból áll. Ezek az ugrások nem mindig egyirányúak, és az általános irányvonal is megváltozhat... Az emberiség haladását aligha lehet a lépcsőt mászó emberéhez hasonlítani, aki minden egyes lépéssel magasabbra kerül. Akkor már pontosabb, ha a szerencsejátékkal vetjük össze, aki egyszerre több tétet tett; minden egyes dobás a számok más elrendeződését eredményezi, így amit játékosunk emitt nyer, azt könnyen elveszítheti amott, [következésképpen] a történelem csak kivételes esetekben lesz 'felhalmozó', azaz ritkán alakul ki a szerencsés kombináció.” [24] Talán felül kellene vizsgálni a Haladás élén járó Európa egykor diadalmas öntudatát, és belátni, hogy a nyugati modernitás komplex, „felhalmozó” rendszere is ilyen „szerencsés kombináció” volt csupán: nem egységes célt követő folyamat, hanem mutációk, variációk és szelekciók eredménye.

Ma már világosan látható például, hogy a modernitás egyik meghatározó elemét, a közösségi, vérségi és rendi viszonyokból kiágyazott tulajdonjogot nem tekinthetjük egyszerűen a tőkés termelési mód *eredményének*. A *quirites* tulajdonjoga, mint feltétlen és abszolút magántulajdon, eredendően a római polgári jog megkülönböztető jegye volt. A *római jog*, az *antikvitásnak* ez a hosszú évszázadokra elfelejtett eleme a 12. századtól újra él a bolognai egyetemen, és már a 12. század végén meghatározó szerepet játszik a *dominium directum*, azaz az abszolút tulajdon jog körülhatárolásában (aminek aztán fontos szerepe lett a modern természetjog kialakulásában). De mondhatjuk-e, hogy ez az antik hagyomány *azért* támad fel és terjedt el Európában, hogy előkészítse a tőkés termelési mód alapjául szolgáló tulajdonformát? Aligha. Újjászületésének több köze volt az itáliai városállamokban éledező republikánus hagyományhoz, és kettős küzdelmükhöz a pápai és a császári hatalommal. S vajon Kálvin *azért* képviseli a predestináció tanát, hogy megalapozza a puritanizmus e világi aszkézisét és ezzel a „kapitalizmus szellemét”? Vajon a kopernikuszi fordulat rejtett szándéka lett volna, hogy a jelentéses kozmoszt és vele a „lét

nagy láncolatát” feloldja a végtelen űr csendjében, és a valóságot elválasztva a megélt tapasztalattól, létrehozza a kapcsolataiból kioldott, jól fegyelmezhető individuumot? Vajon Gutenberg és az első nyomdászok tisztában voltak azzal, hogy a könyvnyomtatás a jelenléten alapuló szóbeliséggel szemben olyan írásos kultúra alapját teremti meg, amely nélkül nincs polgári nyilvánosság, modern nemzetállam, működőképes bürokrácia és racionális gazdálkodás? Végül *res cogitans* és *res extensa* megkülönböztetésével Descartes talán a termelési eszközeitől megfosztott munkaerőt előlegezte, vagy azt a szubjektumfilozófiát, amely a marquardi forradalmi monomítosz titkos főszereplője?

absztrakt munka

Nyilván ezekben, és számtalan más esetben megannyi – a szelekció során hol tiltott, hol elismerést nyert – mutációról van szó, amelyek *cirkulárisan* egymást erősítették és egymáshoz illeszkedtek, létrehozva a modernitás komplex rendszerét. Csak a rendszer fokozatos kiépülése során válik explicitté, hogy ezek a variációk azért tudnak adaptálódni egymáshoz, mert ugyanarról „szólnak”: egy absztrahálódási folyamat egymást erősítő elemei. Az ember kiágyazódásáról van szó lokális, vérségi, vallási, kulturális és politikai kapcsolatrendszeréből, leválásáról a megélt tapasztalat közvetlenségéről és a jelenléten alapuló interakciókról, hogy aztán az immár absztrakt „emberi jogokkal” rendelkező személyeket, valamint a konkrét személyekről levált kommunikációt újra lehessen rendezni. Ez az absztrahálódási folyamat *stabilizálódik* „egyszer csak” a *kapitalizmusban*, amikor a cirkuláris kapcsolódások során nyilvánvalóvá válik, hogy rendezőelve a tőkés árutermelés és piac lehet: a konkrét és hasznos munka helyébe lépő absztrakt munka és a használati érték helyébe lépő csereérték. Az interakciók közvetlenségéről leváló komplex rendszert már nem közösen osztott normák és értékek koordinálják, hanem a minőségi megkülönböztetések iránt közömbös csereérték, végsősoron a tőkeként működő pénz *univerzális* médiuma.

✱

Mi következik ebből? Jeleztem már, meggyőződéseim szerint *nem* apokaliptikus időköt élünk. A jelenlegi és egyre mélyebbnek tűnő válságtól – ahogy Agamben víziója is érzékeltette – igen kevesen várják a forradalmi monomítosz beteljesülését. De – legalábbis a nyugati féltekén – kevés a bizodalom a pusztta növekedés korlátlan folytathatóságában is, ami nem mellékesen a „zöld bolygó” halálával fenyegetne. És mi következik ebből? Válaszul a globalizáció váratlan eredményére, következhet belőle a *ressentiment* érzésének, az

irigységgel vegyes ellenszenvnek és a tehetetlenségből fakadó bosszúvágnak az eluralkodása a nyugati világban, az a frusztráció, mely a trumpi politikában, „a fenyegetett fehér faj” és a „kereszténység védelmének” jelszávaiban jelentkezett. Következhet belőle, hogy félelmeinket a rettegett és ugyanakkor megvetett Migráns szimbolikussá növesztett, rasszista motívumokkal átszőtt alakjára vetítjük. Következhet belőle a geopolitikai feszültségek nem sok jóval kecsegtető kiéleződése, Amerika és Kína, a Kelet és a Nyugat szembenállása egy új (hideg)háborúban. Következhet belőle a Katekhon szerepében tetszelgő Leviatánok, totális államok születése és elszaporodása. És folytathatnánk a negatív scénáriókat, melyek esélyét nem vonnám kétségbe.

De – hosszabb távon – éppenséggel következhet belőle valami más is. Örömmel olvastam Kapelner Zsolt izgalmas írásában, és egyet is értek vele: az „emancipatorikus szubjektum” célja ma már „nem lehet a történelem beteljesítése, csupán a történelem – ez az emberiséget eluraló pusztító erő – megtörése: politikai cselekvés, amely nem előre, a jövő mint végcél felé tart, hanem *merőlegesen kifelé mutat* a történelemből. Nem előre hajtja a történelem mozdonyát, hanem meghúzza rajta a vészféket” [25] Egyszóval kilép a nyugati modernitás egészét meghatározó, de mára tarthatatlanná vált monomitosz eszkatológikus világértelmezéséből. Aminek kapcsán persze újra fel lehet tenni a kérdést: és mi következik ebből? Nos, ezen a ponton hadd utaljak ismét Lévy-Straussra: „Egy kultúra – írja – annál nagyobb eséllyel tudja magába olvasztani a civilizációt alkotó újítások és felfedezések sokaságát, minél többféle és minél különbözőbb kultúrával kell kidolgoznia – általában valamilyen kényszer hatására – a közös stratégiát.” Mert a „kumulatív történelem... nem a kultúrák *természetéből*, hanem *viselkedéséből* fakad, és egyfajta ‘viselkedésmódot’, ‘együttműködésre való képességet’ feltételez a kultúrák részéről.” [26]

nem monolitikus kultúra

De – még egyszer, utoljára – mi következik ebből?

Talán a *lehetőség* is, hogy nem bízva sem abban, hogy „ez a harc lesz a végső”, sem a személyközi viszonyokról levált, komplex rendszerek önállósult

racionalitásában, és nem bízva a Leviatánban sem, itt és most „megteesszük tétjeinket”. Nem a „szerencsejátékos” vak reményével persze, de bízva abban, hogy közös hagyományaink alapján Magyarországon és Európában a szelekciók hosszú és sok aprómunkát igénylő folyamatában létrejöhet egy „együttműködésre való képességen” alapuló, *nem monolitikus* kultúra. Olyan decentralizált, az önkormányzatiság elvének helyet adó tér, melyben felépülhetnek a részvételi demokrácián alapuló helyi közösségek és különböző – ezen belül szövetkezeti és közösségi – tulajdonformákon alapuló gazdasági együttműködések, autonóm civil szervezetek és kulturális egyesületek. Amelyben elterjednek az innovatív, „szelíd technikák”, és ahol – erős korlátok alá vetve a nagytőkét – érvényt lehet szerezni a szolidaritásnak, a közérdeknek és az ökológiai szempontoknak, az oktatás és az egészségügy szükségleteinek. Ha megteesszük tétjeinket, nem kevesebbet feltételezünk, mint egy nemzeti és európai együttműködésen alapuló, új kultúra felépülését, mely a társadalom életét többé nem rendeli alá az öncélú növekedésnek és a profitnak. Olyan feladat ez, ami nem a Jó és a Rossz eszkatológikus küzdelmének mintáját követő Jobb- és Baloldal *összecsapását* feltételezi, hanem konzervatívok, liberálisok és baloldaliak *együttműködését* egy radikálisan megújult politikai, gazdasági és társadalmi keretben.

Lásd még:

Kicsák Lóránt: **Dilemmák terében**

Kovács Gábor: A kiborg szorongása járvány idején

1. Walter Benjamin: 'A történelem értelméről'. In: *Angelus Novus*. Magyar Helikon, 1980. 966. ill., 973. o. ↑
2. 51. o. ↑
3. Kicsák Lóránt: *Dilemmák terében*. Liget, 2021. <https://k.onyv.ligetmuhely.com/konyv/filozofiai-udvtechnikak-e-konyv/> ↑
4. Joseph. A. Tainter: *The Collapse of Complex Societies*. Cambridge UP. 1988. ↑
5. Ben Ehrenreich: 'How do you know when society is about to fall apart'. New York Times 2020. 11. 04. ↑
6. Vö. Anne Case – Angus Deaton: *Deaths of Despair and the Future of Capitalism*. Princeton UP, 2020. Lásd Scheiring Gábor kitűnő összefoglalóját: 'Kapitalizmus és a reménytelenség okozta halálozás'. Új Egyenlőség (ujegyenloseg.hu) ↑
7. Stiglitz, Joseph E.: *Globalization and its Discontents*. W.W. Norton & Company, 2002. és *Globalization and its Discontents Revisited. Anti-Globalization in the Era of Trump*. W.W. Norton & Company, 2017. ↑
8. Immanuel Wallerstein: *Bevezetés a világrendszer-elméletbe*. L'Harmattan – Eszmélet Alapítvány, 2010. 44. o. ↑
9. William Robinson: 'Debate on the New Global Capitalism. Transnational Capitalist Class, Transnational State Apparatuses, and Global Crisis'. International Critical Thought, Vol. 7 (2017.) No. 2. ↑
10. A magyar viszonyokat illetően jó példa erre Éber Márk Áron közelmúltban megjelent kiváló könyve: *A csepp. A félperifériás magyar társadalom osztályszerkezete*. Napvilág Kiadó – Társadalomelméleti műhely, 2020. ↑
11. Giorgio Agamben: *Amikor ég a ház*. A szem, 2020. december. <https://aszem.info/2020/12/giorgio-agamben-amikor-eg-a-haz/> ↑
12. Byung-Chul Han: *Pszichopolitika. A neoliberalizmus és az új hatalomtechnikák*. Typotex, 2020. 66. o. ↑
13. Vö: Nancy Fraser: 'A Triple Movement? Parsing the Politics of Crisis after Polanyi'. New Left Review, No. 81. (2013, May–June.) ↑
14. Schiffer András: *Progresszív tálibok, azaz a profit számít, nem az emberélet*. <https://www.valaszonline.hu/2020/06/16/black-lives-matter-schiffer-andras-velemeney> ↑
15. Klaus Dörre: 'Die Corona-Pandemie – eine Katastrophe mit Sprengkraft'. Berliner Jurnal für Soziologi., 2020. Vol. 30. ↑
16. Miklós Tamás: '„Die Geschichte als einen Text betrachten”. Walter Benjamin történelemfilozófiai téziseiről'. In: *Hideg démon*. Kalligram, 2011. ↑
17. Benjamin: i. m., 966. o. ↑
18. Marx: 'A hegeli jogfilozófia kritikájához'. *Karl Marx és Friedrich Engels művei*, 1. kötet., Kossuth, 1957. 386. o. ↑
19. Benjamin: i. m. 972., ill. 974. o. ↑
20. A tétel klasszikus megfogalmazása Karl Löwith *Világtörténelem és üdvtörténet* című könyvében olvasható. (Atlantisz, 1996.) ↑
21. Kant: 'Az emberiség egyetemes történetének eszméje világpolgári szemszögből'. In: *Történelemfilozófiai írások*. Ictus, é. n. 44. o. ↑
22. Odo Marquard: 'A politeizmus dícsérete'. In: *Az egyetemes történelem és más mesék*. Atlantisz, 2001. 89. o. ↑
23. A monoteizmus kérdése kapcsán Jan Assmannra hivatkoznék. A „mózesi megkülönböztetés” kapcsán Assmann ugyan revideálta álláspontját, de ettől – ahogy én látom – mondandója csak határozottabb kontúrokat öltött. Vö: Mose und der Monotheismus der Treue. Eine Neufassung der „Mosaischen Unterscheidung”. In: Jan-Heiner Tück (Hrsg.): *Monotheismus unter Gewaltverdacht*. Herder, 2015. ↑
24. Claude Lévy-Strauss: *Faj és történelem*. Napvilág Kiadó, 1999. 36. o. ↑

25. Kapelner Zsolt: 'Összeomlás'. A szem. 2020. december, <https://aszem.info/2020/12/osszeomlas/> ↑

26. Lény-Strauss: i. m., 68., ill., 70.o. ↑

kép | Balcomb Greene művei, wikiart.org

Kállay G. Katalin

A HÉTKÖZNAPI ÉLET MINT MŰALKOTÁS

KISS LAJOS ANDRÁS A KÉPZELŐERŐ HATALMA CÍMŰ KÖNYVÉHEZ

2021-03-15 | ESSZÉ

Kiss Lajos András könyve és a hozzá kapcsolódó írások ^[1] megerősítik hitemet a közös gondolkodás erejében. Az elemzett szövegek is képzeletbeli diskurzusba hívnak: „fellépnek” egy színpadra, ahol egyszerre adható elő Shakespeare *Hamletje*, annak René Girard-i, florenszkiji és Kállay-féle interpretációja, mindezeknek Kiss Lajos András-i összevetése és értelmezése, sőt Wittgenstein *Tractatusa* és a *Vizsgálódások*, ezek többféle megközelítési lehetősége, Stanley Cavell olvasatai és még sok minden, ami a rezonanciákra reflektál és újabb rezonanciát kelt az olvasóban.

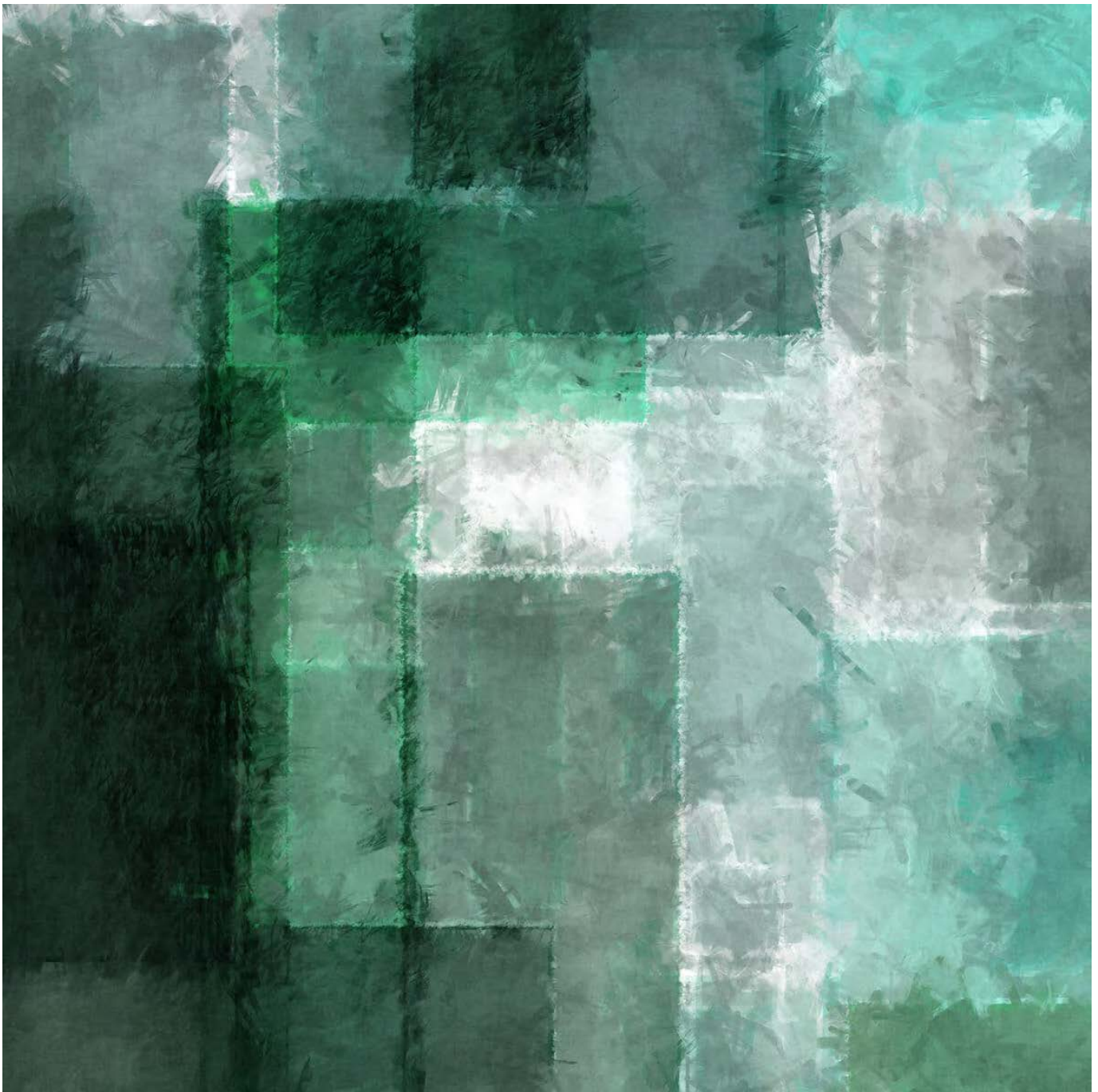
Egyfajta jelen-létet tanúsít és erre ösztönöz, nemcsak mindaz, amiről ír, de az is, ahogyan fogalmaz. Ez a jelen-lét felidézi bennem a számtalan be nem fejezett és be nem fejezhető beszélgetést, amiben Kállay Géza feleségeként részem lehetett több mint harminc éven át,

s úgy érzem, a „hiteles” pillanatokat és az összecsengést köztük talán úgy is meg lehet élni, ha a résztvevők többsége már nem él, illetve ha némelyikük fiktív alak, kitalált személy. Ez csak nagy képzelőerővel lehetséges.

mindenhez képzelőerő kell

Mostani, egyre inkább virtuálissá váló világunkban amúgy is mindenhez képzelőerő kell. Napról napra el kell hinnem például, hogy mialatt a saját íróasztalomnál ülve a képernyőt

nézem, tulajdonképpen bemegyek egy osztályterembe, a képernyőn megjelenő, monogrammal ellátott fekete téglalapok tulajdonképpen érdeklődő diákok, és a saját magyarázó, bólogató tükörképem nem valami főpróbát tart vagy parodizál, hanem ez maga az egyetemi előadás, amit a gép rögzít, felvesz, megoszt, megállíthatóvá, megismételhetővé tesz. Ez az egyszerre visszatetsző és csodálatra méltó procedúra a hétköznapi élet részévé vált, „ordinary” lett a szó sokrétű jelentésében ^[2] – és csak a képzelőerőn múlik, hogy „hiteles”-ként éljük-e meg ezeket a pillanatokat.

A pillanat hitelét pedig az adja, hogy személyesen mennyire képes valaki részt venni benne. Mennyire tudja „belakni” a teret, amit egy szöveg vagy egy szituáció teremt. A laptop képernyője csak sarkítva jeleníti meg az elidegenedettséget a világtól, de bármilyen helyzetben megélhető az odatartozás vagy a kívülállás kettőssége. Kiss Lajos András szövegein érződik, hogy a szerző komolyan vette, más szövegekre is kiterjesztette és saját módszerébe építette mindazt, amit Kállay Géza „negyedik” Wittgenstein-interpretációs lehetőségként felvet. „Nem lehet-e negyedikként olyan értelmező álláspontot felvenni, amelyben az olvasó nem, vagy nem csupán Wittgenstein szándékait, a különös stílus okait kutatja, hanem a szövegben haladva esetről esetre dönti el, mi az, amit olvas, és főként,

hogy ő meddig tudja saját beszédével, írásával vagy hallgatásával betölteni, 'belakni' a teret, amelyet Wittgenstein szövege teremt?" [3] Ez a negyedik olvasat azzal az előnnyel jár, írja Kállay, hogy biztosítja az autonóm értelmezés lehetőségét és közben megőrzi az „eredeti” wittgensteini intenciókat is. Leginkább tehát úgy érdemes olvasni Wittgensteint, hogy „stílusa” felszabadítson és távlatokat nyisson, elősegítse a mindenkori olvasó személyes „én-jének” kiteljesítését. (KLA 193–194)

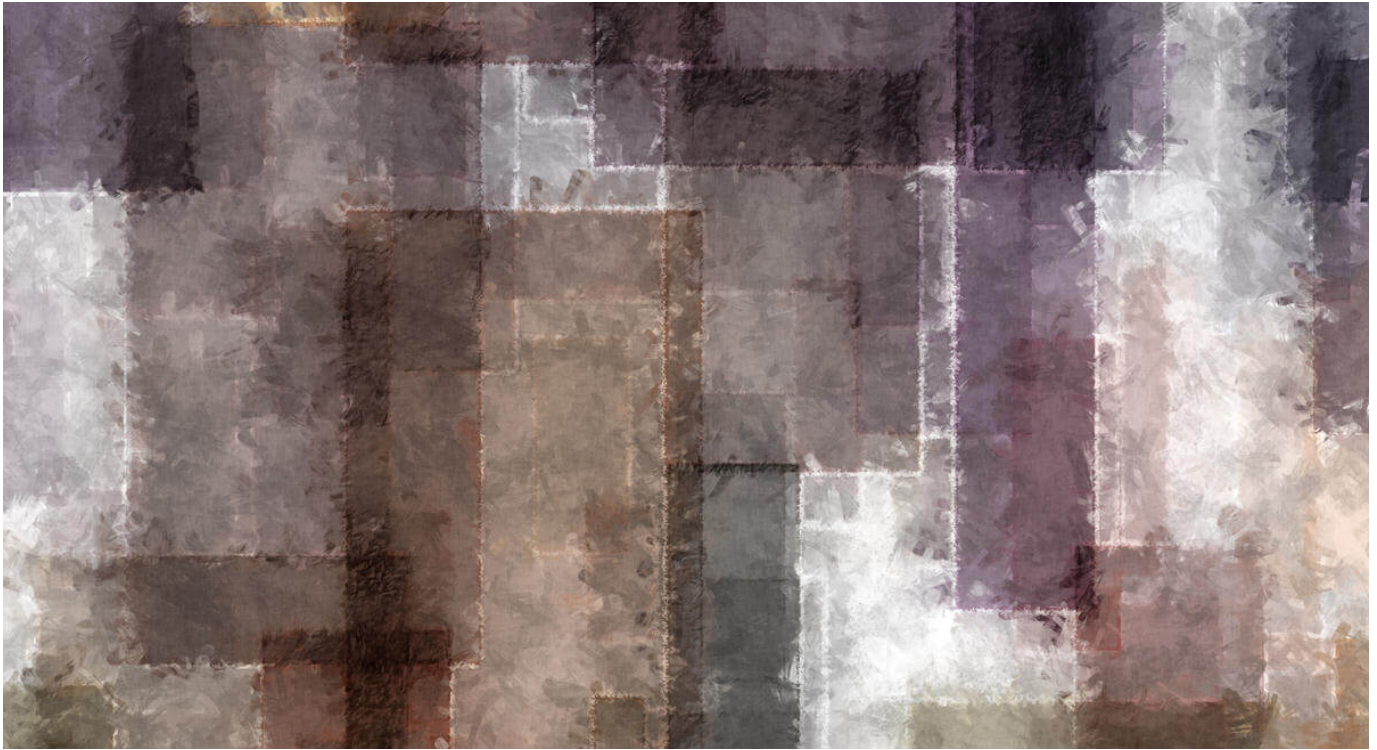
Így nemcsak azok a szövegek válnak nyílt és felszabadítóan „belakott” terekké, amelyeket Kiss Lajos András vizsgál, hanem könyve egésze is felszabadító hatású, személyes részvételre ösztönöz.

lelki-szellemi táplálék

Az első példa a *Hamlet*-tanulmány egyik gondolata. Itt azonban rövid kitérőt teszek: nem vagyok Shakespeare-kutató, de olyan közegben nőttem fel és éltem évtizedeken át, ahol Hamlet szinte családtagnak

számított. A legkülönbözőbb szituációkban idéztük a dráma szövegét, így a szavak (főleg Arany fordításában, de időnként angolul) a legváltozatosabb élethelyzetekbe kerültek, hol humorosan, hol kísértetiesen utalva arra, ami éppen történt velünk. Édesapám, Géher István az ebédlőasztalnál is szívesen játszott a családdal: száz forintot ígért annak, aki kitalálja, miből idéz. Legtöbbször a *Hamlet* volt terítéken, pl. „A leples halott / Makogva, nyíva jár mind utcaszerte”. Így a „teríték” mellé kaptunk egy oda nem illő, hátborzongató mondatot, játék volt az egész, de különösen a „makogva”, és főleg a „nyíva” szavak miatt örökre megjegyeztem. A helyzet frivol és bizonyos mértékben szentségtörő volt, mindenesetre erősítette a családi összetartozást. Nyilván nem Hamlet apjának szellemét akartuk kinevetni, nem a halállal viccelődtünk, inkább Arany szavait ízlelgettük, mint az ebéd kiegészítő fogását, és így valóságos lelki-szellemi táplálék lett ezekből a szavakból. 1983-ban, amikor az egyetemi felvételi szóbeli fordulójára készültem, és abban az évben apám is felvételiztetett, elképzeltük, hogy ha pont őhöz osztnak be, majd megkérdezi tőlem (mint Hamlet Opheliától): „Where is your father?” [Hol az apád?], amire én persze azt válaszolom: „At home, Mylord.” [Otthon, uram]. Az anekdoták, azt hiszem, tükrözik viszonyomat a szövegekhez: hogy az irodalom a hétköznapijainkba került, és máig átlényegíti az egyébként „ordinary” helyzeteket, magán-jelentéseket generál, közösséget teremt.

Eugene O'Neill *Hosszú út az éjszakába* című drámájában is így épülnek a Shakespeare-idézetek a Tyrone család beszélgetéseibe – hol humorosan, hol fájdalmasan fejezik ki a szereplők tragikus helyzetét. ^[4] Amikor Jamie az apja horkolásán élcelődik, az *Othelló*-ból idéz, amikor az apa gyerekei hálátlanságát nehezményezi, a *Lear király*-ból szaval, s a darab végére egyre sötétebb és relevánsabb minden Shakespeare-utalás.

Kiss Lajos András – Girard olvasatára hivatkozva – felveti, hogy Claudius és az öreg Hamlet feltehetően ikertestvérek voltak, egymás tökéletes hasonmásai. A Hamlet harmadik felvonásában Hamlet – kezében tartva apja és nagybátyja képét, vagy az azokat ábrázoló medálokat (?) – megpróbálja anyjának elmagyarázni halott apja és nagybátyja személyiségének „vizuálisan is tetten érthető” különbségeit. Szerintem Girard helyesen érzékeli, hogy némileg komédiába fordul a hamleti dikció, hiszen valószínűleg maga sem hiszi komolyan, hogy tökéletes jellemrajzot alakíthat ki a megszólalásig hasonló portrékra támaszkodva. (KLA 182) Számomra teljesen új volt az ötlet, utánanéztem és utána is kérdeztem. Fabiny Tibor professzor úr is megerősítette, hogy a Shakespeare-szakirodalom nemigen tartja számon ezt a lehetőséget, noha számos más darabban (*Ahogy tetszik, Tévedések vígjátéka* stb.) kedvelt téma az ikrek hasonlóságán alapuló elemzés. A *Hamlet* szövegében nincs erre konkrét utalás, de valóban semmi nem zárja ki, hogy az öreg Hamlet és Claudius ikrek voltak. Ha így értelmezzük, mint Kiss Lajos András rámutat, az ontológiai

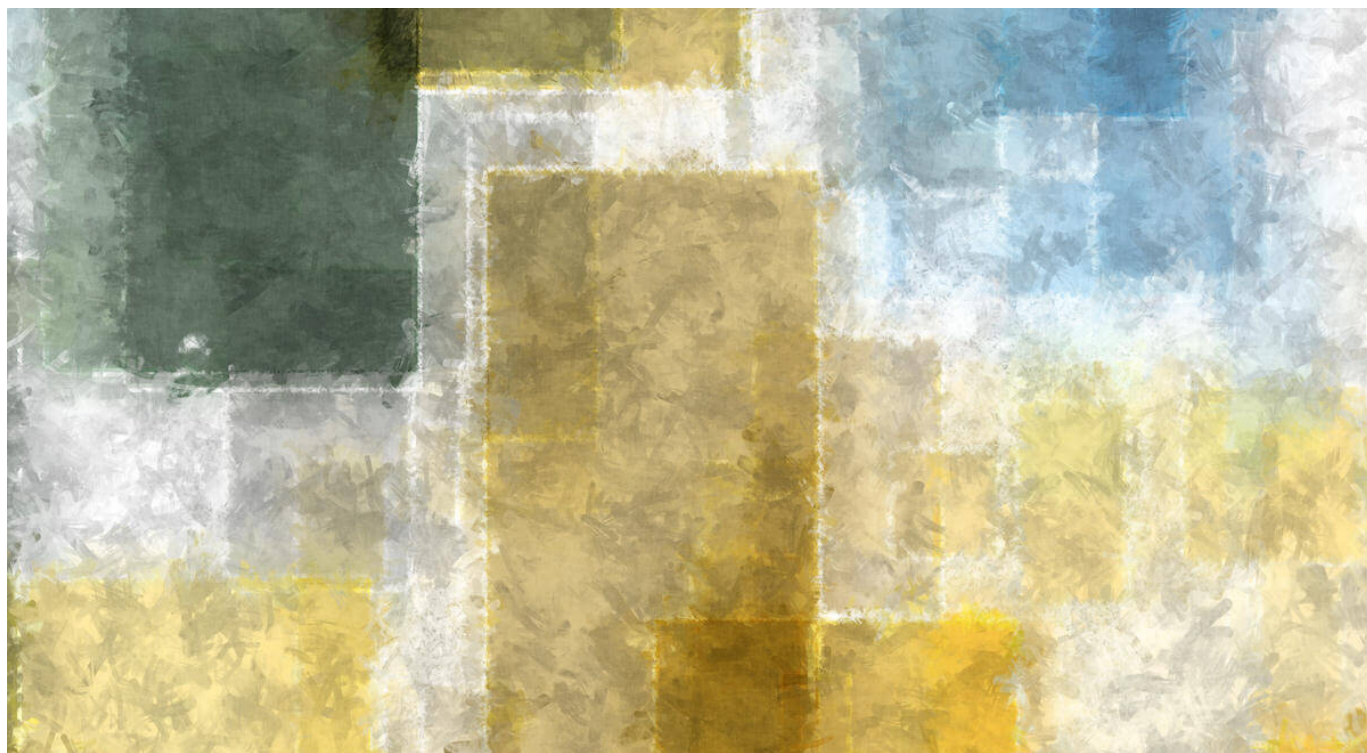
és ismeretelméleti bizonytalanság (és sok más ehhez hasonló kétértelműség a darabban) erkölcsi és cselekvéseméleti bizonytalanságba csap át: lehetséges-e még igazolni a vérbosszút? (KLA 184)

döbbenetbe fordult

Meglehet, a parallaxis sajátos esetével állunk szemben, vagyis Hamlet összehasonlító szavai nyomán ugyanazt az arcot láthatja Gertrudis és az olvasó szentnek és gonosznak. A felfedezés árnyalhatja a darab

értelmezését – bennem újabb családi emlékeket is felidéz. Kállay Géza maga is szeretett színpadra lépni. Két *Hamlet*-feldolgozásban szerepelt, 2010-ben az ELTE Septimus Társulatával, Szigeti Balázs rendezésében a Bölcsészettudományi Kar D épületében Claudius szerepét játszotta, 2016-ban Baksa Imre *Hamletman* című produkciójában a Vas utcai Ódry színpadon pedig éppen az öreg Hamlet szellemét, illetve a professzort, aki a monodrámaként előadott darabot magyarázza, kommentálja ^[5]. Claudiusként imádkozás közben rágyújtott a színpadon, a cigaretta külön hangsúlyozta, hogy az ima „füstbe ment”. 2017 novemberében volt a *Hamletman* utolsó előadása. Géza hangosan gyakorolta otthon a szöveget, hogy el ne tévessze, és viccesen szavalta lányunknak az előszobában: „Én apád szelleme vagyok [...] Bosszuld meg rút, erőszakos halálát!” A kedélyesség tragédiába, döbbenetbe fordult, hiszen a jelenet után egy héttel Géza már nem élt.

Az irodalom jelenléte a hétköznapi életben tehát kiszámíthatatlan és kíméletlen fordulatokkal is együtt jár. Nemcsak „kiszínezzük” az életünket a shakespeare-i szavakkal, összekacsintunk, hogy betéve tudjuk ezt vagy azt a szöveget, de az idézetek beépítésével (akárcsak O’Neill darabjában) azt is el kell fogadnunk, hogy a bőrünket visszük vásárra, minden alkalommal egyfajta műalkotást hozunk létre, hétköznapi létünk az irodalommal szó szerint életre-halálra összekapcsolódik.

Kállay Géza novelláiban is megtalálható ez a gondolat-kísérlet: maga a „szövegbe helyező szerkezet”, amit arra lehet használni, hogy bekerüljünk egy-egy szöveg világába, tetszés szerint találkozhatunk szerzőkkel és fiktív szereplőkkel, példa, hogy milyen módon lehet az olvasmányokat hitelesen megélni. A *Dr. El Maht* című novellában épp Hamlet anagrammatikus karaktere testesül meg modern környezetben, a narrátor találkozik és beszélget vele. Ráadásul kiderül, hogy a „szerkezet” visszafele is működik: Hamlet és a narrátor otthonosan mozoghat a szöveg és a valóság különböző síkjain, de mindig megvan az esélye, hogy egyszer nem találnak vissza a „helyükre”. A játékos, ugyanakkor egyáltalán nem kockázatmentes fikció, itt is tanúsítja a képzelet hatalmát.

belső hozzáállás

A játéknak mindenképpen tétje van – ezt állítja Kosztolányi *Akarsz-e játszani* című verse is. A „rubin tea” és „sárga páragőz” hangulatos képzete mellett az utolsó sor kérdése: „Akarsz-e játszani halált?” A szabad asszociáció nem lehet véletlenszerű vagy tetszőleges, a szövegek egymás mellé rendelése valódi felelősséggel jár. Akkor lesz a folyamat „hiteles”, ha a látszólag egymás mellé nem illő képzettársítások mégis összezsengenek, ha megtörténik az, amit Stanley Cavell „good encounter”-nak, „jó találkozás”-nak nevez. (A terminus egy 1995-ös előadáson hangzott el a Harvard Egyetemen, az *Opera and Film* című kurzus egyik előadásán). A „jó találkozás” tág fogalom, létrejöhet két személy, két szöveg, vagy akár kétféle diszciplína, mint az irodalom és a

filozófia között is. Stanley Cavell módszere, különlegessége, gazdag gondolatébresztő ereje ebben rejlik: az összecsengések olyan szituációkat teremtenek, amelyekben a mindenkori olvasó „magára ismer”. Ehhez egyszerre van szükség bátorságra (merjünk magunkra ismerni) és arra, hogy a kockázatnak is tudatában legyünk: az embernek úgy kell személyesen részt vennie a pillanatban, hogy ugyanakkor mások számára is érthető legyen a „jó találkozás”. Nem „belemagyaráz” valamit egy szövegbe, hanem engedi, hogy a szöveg új életre keljen, ezáltal gazdagítsa azt is, aki írja és azt is, aki az így létrejött új szöveget olvassa. Így nem valami kívülről jövő, mesterséges vagy mesterkélt összefüggést, hanem belső hozzáállást tud megörökíteni, a hitelesen megélt pillanat lenyomataként – más szavakkal: műalkotást hoz létre. Úgy érzem, Kiss Lajos András könyve erre képes, jó találkozások eredményeként jött létre és jó találkozásokat generál.

Végezetül a parallaxisról, a Kiss Lajos András, Kállay Géza és Wittgenstein által is sokszor emlegetett híres „nyúl-kacsa tapasztalatról”. Kiss Lajos András szavaival: „Ez esetben a megfigyelő, noha nem változtatja meg pozícióját, a megmutatott furcsa rajzról, amelyen egyszerre vannak jelen a nyúl és a kacsa vonásai, hol azt mondja, hogy ‘most egy nyulat látok’, hol pedig azt: ‘most egy kacsát látok’. Az egészen kreatív szellemek akár egyszerre képesek látni mindkét állatot.” (KLA 197.)

Az alábbi kacsa–nyúl képet kiragadtam eredeti kontextusából: Kállay Géza kapta egy tanítványától, és a ceruzái között, egy bögrében tartotta az íróasztalán. A domesztikált fénykép nemrég készült róla, az ebédlőasztalom terítőjén. Lehet úgy is nézni, mint személyes, egyedi emléktárgyat, és úgy is, mint mementót, ami az aspektus villanás jelentőségére, a képzelet hatalmára hívja fel a figyelmet. Ha akarom, nyúl, ha akarom, kacsa. Tűnhet olyannak, mint a múlt, egy eltűnt világ lenyomata, de olyannak is, mint ami jelenlétével folyamatosan felébreszti a belső diszpozíció vibrálását, és úgy került a terítékre, a hétköznapiság alapmetaforájaként is értelmezhető ebédlőasztalra, mint annak idején a *Hamlet*-idézet: lelki-szellemi táplálék.

1. Kicsák Lóránt: **Dilemmák terében**

Kovács Gábor: **A kiborg szorongása járvány idején**

Tallár Ferenc: **Apokalipszis most?** ↑

2. Stanley Cavell, akire Kiss Lajos András, Kállay Géza és Jörg Volbers is sokat hivatkozik, *In Quest of the Ordinary* című művében foglalkozik a hétköznapi nyelv és a hétköznapiság szerepével a filozófiában. ↑

3. Kállay Géza: „Nem akarom, hogy így nézd!”: Wittgenstein poétikája. In: Uő. *Személyes jelentés*. Filozófiai tanulmányok. Liget, Budapest, 27. 68. ↑

4. Erről lásd: Kállay G. Katalin: A Long Row of Books “Read and Reread”: The Significance of By Heart Quotations in Eugene O'Neill's Long Day's Journey into Night in: Eger Journal of American Studies (Vol. 9.) Eger, Eszterházy Károly Főiskola. 2005. pp. 47–60. ↑

5. <https://www.youtube.com/watch?v=dWyJJlIXqyk> ↑

kép | shutterstock.com